

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيەتنىڭ ژۇرنىلى
The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

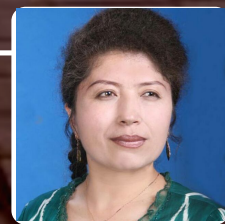
يۈز يىللىق مارافون

1

ئۇيغۇرلاردا
مىللىي روھ

38

نازىگۈم

52

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۈنۈمىر سال ژورنال

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمىي دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇچراشقان مەدەنىيەتلىرى مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسىي ئېقىم مەدەنىيەتنى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەتلىرىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكتارت

مۇھەررىرلەر: ھېكمەتیار ئىبراھىم

ئەنئەنە قاراقۇرۇم

چىقارغۇچى ئورۇن:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

ژورنالنىڭ نەشر ھوقۇقى:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن

ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى

بۇ ژورنالغا مەنسۇپ.

6 009800 461091 >

تارىخ ۋە بىز

ستالين بىلەن سۇڭ زېۋېن ئارىسىدىكى
كۆرۈشۈش خاتىرىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا
ئالاقىدار قىسمى 50

ئامېرىكا مۇستەقىللىق
ختابنامىسى 61

خىتاي تەتقىقاتى

يۈز يىللىق مارافون: خىتاينىڭ
ئامېرىكانىڭ ئورنىغا دۇنياۋى ھۆكۈمران
بولۇشتىكى مەخپىي ستراتېگىيىسى

سودا ئۇرۇشى خىتاينى
ھالسىراتماقتا 53

ھۈلىستان

نارنىگۈم - چىمەنگۈل ئاۋۇت

سۇ - ئادىل تۇنىياز 26

مىسىلىز ئويغىنىش

ئۇيغۇرلاردا مىللىي روھ چۈشەنچىسى

مارتىنا كوكوتكىۋىكس 27

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر ھەبەبىيىتى

ئۇيغۇرلاردا بۆشۈك

55 ئۇيغۇرلاردا مۇزىكا - سۇجۇپ

كۆپكۈنىدىكى ئۇيغۇرلار

25 ئاۋىستىرالىيە ئۇيغۇرلىرى

ئىلقتارا ۋەزىيەت

45 خىتاينىڭ سودا ئۇرۇشى
ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇش:
كايل باس بىلەن ستىۋ باننوننىڭ
سۆھبەت خاتىرىسى

ئۇيغۇر تىلى

57 ئۇيغۇر تىلىنى قوغداپ قېلىشتىكى
مۇھىم تەدبىرلەر

ھەبەبىيىتىمىز ۋە ئىسلام

ۋىكتور ھىگوننىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا
يازغان قەسدىسى 32

قۇرئاننىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ تارىخى
باشقۇچىلىرى 35

پېكمەتلەر

64 كىتاب ئوقۇش توغرىسىدىكى
گۈزەل بايانلار

بۈيۈك سىما

34 جەك چېرچارد

30 ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر

24

01

52

38

يۈز يىللىق ماراتون

ختاينىڭ ئامېرىكانىڭ ئورنىغا دۇنياۋى ھۆكۈمران بولۇشتىكى مەخپىي ئىستراتېگىيىسى

مايكل پىلزىپى

مايكل پىلزىپى 1945-يىلى تۇغۇلغان. ئۇ ئامېرىكادىكى ئەڭ داڭلىق ختاي ئىشلىرى مۇتەخەسسسىنىڭ بىرى بولۇپ سەككىز ئامېرىكا پرېزىدېنتىغا مەسلىھەتچى بولغان. ئۇ ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ ئالىي مەسلىھەتچىسى ۋە ۋاشىنگتوندىكى نامى مەشھۇر خودسۇن ئىنىستىتۇتى ختاي ئىستراتېگىيىسى مەركىزىنىڭ دېرىكتورى.

مۇقەددىمە

خام خىيال

«ئاسمانغا تۇيدۇرماي دېڭىزدىن ئۆتۈش»

- ئوتتۇز ئالتە تەدبىردىن

ئامېرىكا-ختاي مۇناسىۋىتىنى تەبىرىكلەش ئۈچۈن، شۇنداقلا 2008-يىللىق بېيجىڭ ئولىمپىك يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان رەڭگارەڭ ئوت ئويۇنى ماھارىتى ئارقىلىق جاھانغا تونۇلغان سەي گوجياڭ بىلەن ئۇچرىشىش شەرىپى ئۈچۈن قەدەھ سوقۇشتۇرۇشتى. سەي گوجياڭ ختاينىڭ سىمۋوللىرىنى سەنئەت ئارقىلىق مەيدانغا چىقىرىشتا داڭق قازانغان شەخس ئىدى. ئۇ بىر قېتىملىق نومۇردا ئوت يالقۇنى ئارقىلىق ئون كىلومېتىرلىق سەدىچىن سېپىلىنى نامايان قىلغان بولۇپ، بۇ كۆرۈنۈش بوشلۇقتىن قارىغاندا تېخىمۇ يارقىن ئىپادىلەنەتتى. بۇ قېتىمقى كەچلىك زىياپەت سەۋەبلىك سىمسون تەتقىقات مەركىزى ئۈچۈن بىر مىليون دوللاردىن ئارتۇق ئىقتىساد توپلانغان بولۇپ، بۇ زىياپەت ھەققىدىكى خەۋەرلەر خىلمۇ-خىل گېزىت - ژۇرناللارغا بېسىلدى (1). (بۇ نەقىل مەنبەسى ئىشارىتىدۇر. ئاپتور ئۆز سۆزىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن كۆپلىگەن مەنبەلەردىن نەقىل كەلتۈرگەن بولۇپ، نەقىل مەنبەلىرى ئەسلى ئېنىقلىغۇچە مەنبەنىڭ ئۆز ئەينى بويىچە ھەر بىر بابنىڭ كەينىگە قىستۇرما قىلىندۇ. ئىككىنچى كۈنى (يەنى 30-دېكابىر)، سەي گوجياڭ غەرىپچە كاستىيۇم بۇرۇلكا ۋە كۈل رەڭ پەلتو كىيگەن، ئاپىلىسىن رەڭ شارپا تاقىغان ھالدا كۆپچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى. رەتلىك كىيىنگەن، چاچلىرىنى ئاق

2012-يىلى، 30-دېكابىر. سىمسون تەتقىقات ئىنىستىتۇتىنىڭ ساقاللىرىغا ئاق سانجىغان، بېقىشلىق سېكرىتارى ۋاين كلوف كەچ كۈزنىڭ چۈشلۈك ئۈچۈك ئاسمىنى ئاستىدا كامېرالار ۋە مېكروفىنلار ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ سۆز باشلىغاندا ۋاشىنگتون دۆلەتلىك مەيداندا سوغۇق شامال چىقىشقا باشلىدى. تاماشىبىنلار چاپانلىرىغا ئوراندى، دۆلەت سېكرىتارى ھىلارى كېلىنتوننىڭ ۋەكىلى بولسا بىر ئالتۇن مېدالىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا تۇراتتى. سىمسون تەتقىقات ئىنىستىتۇتىنىڭ بۈگۈنكى ئەزىز مېھمىنى مەشھۇر ختاي سەنئەتكارى سەي گوجياڭ ئىدى. ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى بۇ پائالىيەتنى ئورۇنلاشتۇرغۇچىلاردىن بىرى، ئايالىم سۈزىن سىمسون تەتقىقات مەركىزىنىڭ ئاسىيا سەنئىتى مۇزىيىغا تەۋە سەككىز سەنئەت زالىدا سەي گوجياڭ ئۈچۈن ھەشەمەتلىك كۈتۈۋېلىش زىياپىتى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. زىياپەتكە تۆت يۈز مېھمان ئىشتىراك قىلغان بولۇپ، مېھمانلار ئارىسىدا ئاۋام پالاتا رەئىسى نەنسى پېلۇسى، ئەنگىلىيە شاھزادىسى مىخائىل كېنتىنىڭ خانىشى، شۇنداقلا سابىق ئىران شاھىنىڭ يەتمىش تۆت ياشلىق تۇل خانىشى قاتارلىق ئەزىز مېھمانلار بار ئىدى. مېھمانلار

سانجىغان، سالاپەتلىك بۇ سەنئەتكار دۆلەت مەيدانىغا ۋە ئۆزىنىڭ ئەڭ يېڭى ئەسىرى ھېسابلانغان، ئىككى مىڭ تال پارتىلاتقۇچ ئورنىتىلغان، تۆت قەۋەتلىك بىنا ئېگىزلىكىدىكى روژدېستۋو دەرىخىگە نەزەر سالىدى. سەي گوچياڭ قولىدىكى پارتىلىتىش تىزگىنىنى بېسىشى بىلەن، بەھەيۋەت روژدېستۋو دەرىخى كۆپچىلىكىنىڭ كۆز ئالدىدا پارتىلاپ، دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن قاپقارا ئىس-تۈتەك كۆتۈرۈلدى. سەي گوچياڭ پارتىلىتىش تىزگىنىنى ئىككىنچى قېتىم باستى، روژدېستۋو دەرىخى يەنە پارتىلىدى. تىزگىننى ئۈچىنچى قېتىم بېسىۋىدى، روژدېستۋو دەرىخى يەنە بىر قېتىم پارتىلىدى. بۇ قېتىمقى بەش مىنۇتلۇق نومۇر كۆرسىتىش نەتىجىسىدە قارىغاي يوپۇرماقلىرى ھەر ياققا توزۇپ كەتتى. پارتىلىشتىن كېلىپ چىققان قاپقارا ئىس-تۈتەك — بۇ پارتىلاتقۇچ دورىنى خىتايىنىڭ كەشىپ قىلغانلىقىنىڭ سىمۋولى ئىدى — سىمىنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك قىزىل قەلئەسىنىڭ تامليرىنى قاپلىۋالدى. (2) نومۇردىن كېيىن، ھۆكۈمەت تەرەپ پارتىلىتىش نومۇرىدىن قالغان غەلدى-غەشلەرنى پاكىزلاپ تۈگىتىشكە توپتوغرا ئىككى ئاي ۋاقىت سەرپ قىلدى.

مەن مەيداندا ھازىر بولغۇچىلارنىڭ روژدېستۋو بايرىمىغا بىر ئايىمۇ قالغان پەيتتە بىر خىتاي سەنئەتكارنىڭ خىرىستىئان ئېتىقادىنىڭ سىمۋولىنى دۆلەت پايئەختىنىڭ مەركىزىدە نېمە ئۈچۈن پارتىلاتقانلىقى توغرىلىق ئويلىغان ياكى ئويلىنمىغانلىقىنى بىلمەيمەن. ئەينى چاغدا مەنمۇ ئۆزۈمنىڭ بۇ قىلمىشقا يوشۇرۇنغان مەنىنى چۈشىنىپ بەتكەنلىكىمنى جەزم قىلالمايمەن. ئۇ چاغدا مەنمۇ تاماشىبىنلار بىلەن بىرلىكتە چاۋاك چالغان ئىدىم. ئۇ چاغدا بەلكىم بۇ ئىش توغرىلۇق تالاش-تارتىش يۈز بېرىشى مۇمكىنچىلىكىنى ھېس قىلغان بولغىنىم. مۇزېينىڭ باياناتچىسى «ۋاشىڭتون پوچتىسى» مۇخبىرىغا «نومۇرنىڭ روژدېستۋو بايرىمى بىلەن مۇناسىۋىتى يوق» (3) دېگەن ئىدى. مۇزېي سەي گوچياڭنىڭ نومۇرىنى تۈزلۈك بىلەن «پارتىلىتىش نومۇرى» دەپ ئاتىغان ئىدى. ئەمما، بۇنداق ئاتاش سەي گوچياڭنىڭ ئۆز تور بېتىدە بۇ نومۇرغا «قارا روژدېستۋو دەرىخى» دەپ ئىسىم قويغىنىدەك ئوبرازلىق بولالمىغان ئىدى. (4)

دۆلەت سېكرېتارى ھىلارى كلىنتوننىڭ ياردەمچىسى مۇخبىرلارنىڭ ئېنىق كۆرۈۋېلىشى ئۈچۈن ئالتۇن مېدالنى پۇلاڭشىتىۋاتقان پەيتتە، سەي گوچياڭ كەمتەرلىك بىلەن كۈلۈمسىرىدى. سەي گوچياڭغا دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى تەرىپىدىن دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك سەنئەت مېدالى تەقدىم قىلىندى. مېدالغا قوشۇلۇپ 250 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى مۇكاپات قىلىپ بېرىلدى. ھالبۇكى، بۇ ئامېرىكىلىق باج تۆلىگۈچىلەرنىڭ يانچۇقىدىن چىقىدىغان پۇل ئىدى. دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى مېدالنىڭ ئارتىسقا «ئىككى دۆلەت ئارا چۈشىنىش ۋە دىپلوماتىيەنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە قوشقان تۆھپىسى ئۈچۈن» (5)

بېرىلگەنلىكىنى جاكارلىدى. سەي گوچياڭ بۇ پىكىرگە قوشۇلىدىغاندەك قىلاتتى ۋە مۇنداق دېگەن ئىدى: «ھەممە سەنئەتكارلار دىپلوماتقا ئوخشايدۇ. سەنئەت بەزىدە دىپلوماتىيە ۋۇجۇدقا چىقىرىلمىغان ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ.» (6)

مەن بۇ ئىشلاردىن بىر ئاز شۈبھىلەندىم. ئەتىسى، خىتايدىن يۈز ئۆزىگەن سابىق يۇقىرى دەرىجىلىك خىتاي ئەمەلدارىدىن بىرى بىلەن ئۇچراشقان مەخپىي يىغىندا، سەي گوچياڭ ھەققىدە ئېغىز ئاچتىم. ئۇ مۇكاپاتقىمۇ، پارتىلىتىشقىمۇ ھاڭ-تاڭ قالغان ئىكەن. بىز بۇ ھەقتە توردىن ئىزدەندۇق. مەن سەي گوچياڭ ۋە ئۇنىڭ سەنئەت ئەسەرلىرى توغرىلۇق چوڭقۇرراق تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقچى ئىدىم. مەن سەي گوچياڭنىڭ تالانتى توغرىلۇق يېزىلغان ئېنگىلىزچە ماقالىلەرنى ئوقۇش بىلەن مەشغۇل بولۇشنىڭ ئورنىغا، خىتايلارنىڭ خىتاي يېزىقىدىكى تۈزلۈك-تۈمەن توربەتلەردە ئۆزىنىڭ بۇ ئۈستۈن شان-شەرەپكە ئېرىشكەن ۋە تەندىشى ھەققىدە نېمىلەرنى دېگەنلىكى توغرىلۇق ئىزدەندىم. ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، سەي گوچياڭ جۇڭگودا ئەگەشكۈچىلىرى ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. ئەي ۋېيۋېينى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇ ئۆتمۈشتىمۇ، نۆۋەتتىمۇ جۇڭگودىكى ئەڭ مەشھۇر سەنئەتكار ھېسابلىنىدىكەن. سەي گوچياڭ ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خىتاي مىللەتچىلىرى بولۇپ، ئۇلار سەي گوچياڭ غەرب سىمۋوللىرىنى غەربلىكلەرنىڭ كۆز ئالدىدا پارتىلىتىپ يوق قىلىشنى ئالاقىلايدىكەن. خىتاي مىللەتچىلىرى ئۆزلىرىنى «قاتتىق قوللار گۇرۇھى» دەپ ئاتىشىدۇ. قاتتىق قوللار گۇرۇھىدىكى كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى گېنېراللار، دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىرى ۋە ھۆكۈمەتتىكى قاتتىق قول شەخسلەر بولۇپ، ئۇلارنى پەقەت ئاز بىر قىسىم ئامېرىكىلىقلارلا كۆرۈپ باققان. ئۇلار خىتاي ئەمەلدارلىرى ۋە قەلەمكەشلىرىدىن تەشكىل تاپقان. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى 1973-يىلىدىن باشلاپلا، مېنى ئۇلار بىلەن بىللە ئىشلەشكە ئورۇنلاشتۇرغاچقا، مەن ئۇلارنى ياخشى بىلىمەن. مېنىڭ بىر قىسىم خىزمەتداشلىرىم ئۇلارنى خاتا ھالدا «ئەسەبىيلەر» دەپ قارايدۇ. ماڭا نىسبەتەن، ئۇلار خىتاينىڭ ھەقىقىي ئاۋازىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. (7)

سەي گوچياڭ ۋە قاتتىق قوللار گۇرۇھىدىكىلەر ئامېرىكانىڭ چۆكۈشى ۋە خىتاينىڭ كۈچىشى توغرىسىدىكى بايانلارنى بەكمۇ قوللايدۇ. (ئۇدۇل كەلگەندە شۇنىمۇ قىستۇرۇپ قويايىكى، ئۇنىڭ گوچياڭ دېگەن ئىسمى، خىتايچىدا «كۈچلۈك دۆلەت» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.) سەي گوچياڭ ئىلگىرىكى ئەسەرلىرى ھەرخىل شەكىلدە مۇشۇ خىل ئىدىيەنى چىقىش قىلغان. مەسىلەن، ئامېرىكا ئەسكەرلىرى ئافغانىستان ۋە ئىراققا دائىم دېگۈدەك يەرلىك ئۇسۇلدا ياسالغان بومبىلارنىڭ ھۇجۇمغا ئۇچراپ تۇرغاندا، سەي گوچياڭ ھۇجۇمغا ئۇچرىغان ماشىنىنى تەقلىد قىلىپ پارتىلىتىش نومۇرى ئورۇنداپ، تاماشىبىنلىرىدىن «تېررورلۇق ھۇجۇملىرى ۋە ئۇرۇشلاردىن ۋۇجۇدقا چىقىدىغان بىر تۈزلۈك گۈزەللىكتىن بەھر ئېلىش» نى تەلەپ قىلغان. سەي 11-سېنتەبىر ۋەقەسىنى دۇنيا تاماشىبىنلىرى ئۈچۈن «تەبرىك مۇراسىمى» دەپ ئاتاپ، كىشىلەرنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرغان ئىدى. بۇ سۆز كىشىگە بەئەينى 11-سېنتەبىر ۋەقەسىنى ئاستىرتتىن

سەنئەت ئەسىرى دەۋاتقاندا تۇيغۇ بېرەتتى. 11-سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كۆپ ئۆتمەي، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورلىرىدىن بىرى سەي گوچياڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئەسەرنىڭ (9) «تىزگىنلىگىلى بولمايدىغان ئۇرۇش»:

بەرشارلىشىش دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ئىستراتېگىيە» ناملىق ئەسەر ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى. بۇ ھەربىي ئانالىز نوغرىسىدىكى ئەسەر بولۇپ، ئەسەردە خىتاينىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىككى ھەربىي ئەمەلدارى «ئامېرىكىغا ھۇجۇم قىلىشتا نېرورلۇقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قوش ئۆلچەملىك ئۇرۇش» نى تەرغىب قىلغان. (10) ھازىرنىڭ ئۆزىدىمۇ، خىتاي تىلىدىكى بلوگلاردا ئامېرىكا دۆلەت مەجلىسىگە بىر تاش ئېتىم مىقدارى كېلىدىغان جايدا ئۆز قەھرىمانىنىڭ خىرىستىئان دىنىنىڭ سىمۋولىنى پارتىلىتىپ كۆكۈم تالقان قىلىۋەتكەنلىكى زوخ-شوخ بىلەن تىلغا ئېلىندۇ. تولىمۇ ئېنىقكى، ئامېرىكا خەلقى ئۇلارنىڭ مەسخىرە ئويىپكىتىغا ئايلىنىپ قالغان. كېيىنكى چاغلاردا مەن سەيگە مۇكاپات قىلىپ بېرىلگەن پۇلنى ئامېرىكا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغانلىقىنى بىلىدىم. ئۇلار سەينىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى، گۇمانلىق سەنئەت ئىستراتېگىيىسىنى بىلمەستىنلا شۇنداق قىلغان ئىدى. مەن ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزۈم ۋە ئايالىمنىڭ بىخەستىلىك قىلغانلىقىمىزنى؛ كۆز ئالدىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان، چوڭقۇر پىلانلانغان ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكىتىدىن بىخەۋەر ھالدا خۇشاللىققا چۆمگەن ياۋايىلاردىن بولغانلىقىمىزنى ئويلىدىم. بۇ ھادىسە ئامېرىكىنىڭ خىتابىغا تۇتقان ئومۇمىي سىياسىتىدىن كۆپ پەرقلەنمەيدۇ. خىتاي رەھبەرلىرى كۆپلىگەن غەربلىكلەرنى خىتاينىڭ باش كۆتۈرۈشىنىڭ تىنچلىق ئىچىدە بولىدىغانلىقىغا، بۇنىڭ باشقىلارغا زىيان يەتكۈزمەيدىغانلىقىغا ئىشەندۈرۈپ بولدى. ھالبۇكى، ئۇلار بۇنىڭغا نامامەن زىت بولغان ئىستراتېگىيە بويىچە ئىش كۆرۈۋاتماقتا.

* * * *

بىز ئامېرىكىلىقلار خىتايلارغا تېخىچە ئۇلار بىزگە قارىغان نەزەردە قاراپ باقمىدۇق، بۇ ھال داۋاملاشقىنى نەچچە ئون يىلدىن ئاشتى. نېمە ئۈچۈن سىمسون تەتقىقات مەركىزى ۋە دۆلەت ئورگىنى بىر خىتاي ئارتىستىنىڭ روۋىستىۋا دەرەخىنى دۆلەت مەيدانىدا پارتىلىتىشىغا 250 مىڭ دوللار پۇل بېرىدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابى، ئەڭ بولمىغاندىمۇ قىسمەن ھالدا قەدىمكىلەرنىڭ مۇنۇ ماقال-تەمسىلىدىن چىقىدۇ. "Cross the sea in full view" ياكى «كۆزگە چېلىقىدىغان يەرگە يوشۇرۇنۇش» بۇنى تېخىمۇ يارقىن ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. بۇ خىتاينىڭ ئوتتۇز ئالتە تەدبىرىدىن بىرى بولۇپ، «ئوتتۇز ئالتە تەدبىر» قەدىمكى خىتاي فولكلورىغا تەۋە ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. (11)

بۇ تەدبىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىدىن كۈچلۈك دۈشمەننى مەغلۇب قىلىشتا شۇ دۈشمەنگە قارشى بەيگىگە چۈشكەن تەقدىردىمۇ، دۈشمەنگە بۇنى سەزدۈرمەستىن، دۈشمەننىڭ ئۆز كۈچىنى ئۆزىگە قارشى ئىشلىتىش ئارقىلىق مەغلۇب قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن. بەلكىم، سەي ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا يۇقىرىقى ئىدىيەنى دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىدە قىلغان سۆزى ئارقىلىق چاندۇرۇپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. (شۇ چاغدا) سەي گوچياڭ «ھەر كىمنىڭ ئۆزىگە يارىشا مىكرى بولىدۇ» (12) دېگەن ئىدى.

ئۆزىنى خىتاي مۇتەخەسسسى دەپ ئاتىۋالغان بىزلەر ئورتاق ھالدا ئۆزىمىزنىڭ ئۆمۈرلۈك خىزمىتىمىزنى ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى خاتا چۈشىنىشلەرنى بار كۈچىمىز بىلەن بەسەيتىشكە تىرىشىش دەپ قارايمىز. بىز ئىشلىرىمىزنىڭ ئاقسىشىغا ئۆزىمىز سەۋەبچى بولىدۇق. ئامېرىكىلىقلار خىتاي توغرىسىدا قايتا-قايتا خاتالاشتى، بەزىدە بۇ خاتالىشىشنىڭ چوڭقۇر تەسىرى كۆرۈلگەنمۇ 1950-يىللاردا، خىتاي رەھبەرلىرى كورىيە ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ خىتاي چېگرىسىغا بەك يېقىن كېلىۋالغانلىقى كېرەكلىكى، ئەكسىچە بولغاندا خىتاينىڭ ئوخشاش ھەرىكەت ئارقىلىق ئامېرىكىغا جاۋاب قايتۇرىدىغانلىقى توغرىلۇق ئامېرىكاغا ئوچۇق ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەنلىكىگە ئىشەنگەن ئىدى. ھالبۇكى، ۋاشىنگتون تەرەپتىن ھېچكىم بۇ ئاگاھلاندۇرۇشنى ھېس قىلالىدى. نەتىجىدە، شۇ يىلى نوپابىردا خىتاي ئارمىيىسى يالۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ، شىمالىي كورىيە زېمىنىغا كىردى. 1953-يىلى ئۇرۇش توختىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئامېرىكا ئارمىيىسى كۆپلىگەن ئۇرۇشلارغا قاتناشتى. ئۇرۇش توختىغانغا قەدەر ئوتتۇز مىڭ ئامېرىكا ئەسكىرى بۇ ئۇرۇشتا ئۆلدى. ئامېرىكا خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىمۇ خاتا چۈشەنگەن بولدى. بۇنىڭغا 1970-يىلى خىتاينىڭ نىكسون ھۆكۈمىتىگە تەكلىپ بېرىشى سەۋەب بولغان ئىدى. خىتاينىڭ 1989-يىلى تېيەننەنمېن ئوقۇغۇچىلار نامايىشىغا تۇتقان غەرىزى، 1999-يىلى ئامېرىكىنىڭ ئۇقۇشماستىن خىتاي ئەلچىخانىسىنى پارتىلىتىپ سالغان چاغدىكى قارارى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ گېتىلەرچە زوراۋانلىق سەۋىيىسىنى، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئۈستۈن سەۋىيىنى ھازىرلىغانلىقىنى نامايان قىلىدىغان ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت. ئارمىيىدىكى خىتاينى تەتقىق قىلغان كۆپىنچە كىشىلەرگە خىتاينىڭ غەرب ئېمپىرىيالىزىمىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان چارىسىز زىيانلانغۇچى ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى ئىدىيە سىڭدۈرۈۋېتىلگەن. بۇ ئىدىيە -- خىتاي رەھبەرلىرىگە ئىشىنىپلا قالماستىن، ئۇلارنى ئاكتىپلىق بىلەن رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك دەيدىغان ئىدىيەدۇر. 1967-يىلى كولومبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتورلۇق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان چېڭمىدا، سىياسەتتەشۇناس پروفېسسورلىرىم خىتاينىڭ ئامېرىكا بىلەن ياپونىيە تەرىپىدىن بوزەك قىلىنغانلىقىنى تەكىتلەيتتى. بۇ بىز بىر ئەۋلاد

ئامېرىكىلىقلارنىڭ مەلۇم شەكىلدە بۇ خىل گۇناھىمىزنى يۇيۇشىمىز كېرەكلىكىگە ئىشارە قىلاتتى. بىزنىڭ كۆپلىگەن دەرسلىك كىتابلىرىمىزغا دەل مۇشۇنىڭدەك پىكىرلەر كىرگۈزۈۋېتىلگەن ئىدى.

بۇ خىل كۆز قاراش — قانچىلىك قۇربانلىق بېرىشتىن قەتئىينەزەر خىتايغا ياردەم بېرىش، خىتايغا بولغان ياخشى كۆڭلىمىزنى ۋە ئۇنى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچى دەپ قارىشىمىزنى تۆۋەنلىتىۋېتىدىغان ھەرقانداق ھادىسىلەرنى قەستەن كۆرمەسكە سېلىۋېلىشىمىزغا يول ئاچقان بۇ خىل پىكىر ئەندىزىسى — ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىتايغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشىدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلدى. شۇنداقلا، بۇ خىل كۆز قاراش خىتاي مۇتەخەسسسلرىنىڭ ئامېرىكا پىرىزدېنتىغا ۋە باشقا رەھبەرلىرىگە بېرىدىغان مەسلىھەتلىكىمۇ نەسىر كۆرسىتىپ كەلدى.

بۇ خىل كۆز قاراش ھەتتا بىزنىڭ تەرجىمىلىرىمىزدىمۇ ئۆز كۆچىنى كۆرسەتتى. خىتاي تىلى ئۆگىنىدىغان ئوقۇغۇچىنىڭ تۇنجى قىلىدىغان ئىشى ئاساسلىق ئىككى بىسلىق سۆزلەردىن ئىبارەت. خىتايچىدا ئېلىپبە يوق، خىتاي ئېلىپبەسى ھەرپلەردىن تەشكىل تاپقان ئەمەس. ئەكسىچە، سۆزلەر بىخۇالارنىڭ قوشۇلىشىدىن تەشكىل تاپقان.

خىتاي تىلىنىڭ مۇرەككەپلىكى مەخپىي شىفىرغا ئوخشايدۇ. چەتئەللىكلەر كىشىدە خاتا چۈشەنچە پەيدا قىلىدىغان خىتايچە ئوقۇملارنى تەرجىمە قىلىشتا ئىنتايىن سەگەكلىك بىلەن قارار چىقىرىشى كېرەك بولىدۇ. (13) مەن دېڭ شياۋپىڭ 1983-يىلى مەركىزى قۇرۇلتاي ۋەكىللەر ئۆمىكىدە قوللانغان كەم ئۇچرايدىغان، قىسقارتىلغان ئانالىزى؛ 1987-يىلى جۇ روڭجىنىڭ ۋاشىڭتوندا قىلغان ئىككى بىسلىق، گۇڭگا سۆزىنى؛ شۇنداقلا، 2002-يىلى خۇجىنتاۋ بەش بۇرجەكلىك بىنانى زىيارەت قىلغان چاغدىكى سۆزىنىڭ شىفىرىنى يېتىشتە قانداق تەرجىمە قىلىشنى قارار قىلىشىم كېرەك ئىدى. مېنىڭ خىزمەتداشلىرىم تەرجىمىلىرىمىزنى ئورتاقلىشماقتۇق. بەختكە قارشى، ئامېرىكىدىكى ئانالىز خىتاي مۇتەخەسسسلرىنىڭ زور كۆپچىلىكى بىر نەچچە ئېغىز خىتايچە سۆزنى ھېسابقا ئالمىغاندا، خىتايچە سۆزلىنىپمەيتتى. بۇ ھال خىتايچىنى ياخشى سۆزلىنىپمەيدىغانلار ئالدىدا ئۆزىنى بۇ جەھەتتە ئىقتىدارلىق كۆرسىتىشكە يېتىپ ئاشاتتى. بۇ خىل رېئاللىق ئانالىز خىتاي مۇتەخەسسسلرىمىزنى خىتايغا ئائىت ئۇچۇرلارنى ھە دېگەندىلا ئۆز ئەقىدىسىگە ماس ھالدا تەرجىمە قىلىشىغا بول ئاچقان. ئەسلىدە بىزنىڭ ياخشى قىلىشىمىز كېرەك بولغىنى (خىتاي دائىرىلىرىنىڭ) ئېغىزدىن چىققان سۆزگە ئاساسلىنىپلا تەرجىمە قىلماي، ئۇ سۆزنىڭ

كۆرۈنىشىنى نەزەرگە ئالغان ئاساستا تەرجىمە قىلىشىمىز ئىدى. بىز ئەسلى ئېيتىلغان سۆزگە يوشۇرۇنغان تېخىمۇ چوڭقۇر مەنانى ئىزدەشكە موھتاج ئىدۇق. يېرىم ئەسىردىن كۆپ ۋاقىتتىن بۇيان، ئامېرىكىلىقلارنىڭ مۇشۇ جەھەتتە كەتكۈزۈپ قويغىنى ئېنىق. كۈنىمىزدىمۇ خىتاينىڭ قاتتىق قول تەرەپتارلىرىنىڭ چۈشىنىشىمىز بايانلىرىدا قەدىمكى تارىخ ھەققىدىكى مۇجەمل بايانلار مەۋجۇت بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىتاي ئىستراتېگىيىسىنى قانداق يۈرگۈزۈشى كۆپلىگەن چەتئەللىكلەرگە مەخپىي قالغان.

ھەتتا پىرىزدېنت رىچارد نىكسوننىڭ 1971-يىلى خىتايغا قويغىنى ئېچىشى بىلەن، ئامېرىكانىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە تۇتقان سىياسىتىنى ئومۇمەن خىتاينى «قۇرۇپ چىقىشقا ئارىلىشىش» ئارقىلىق ئۇنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە ياردەم بېرىش پىكىرىدىكى ئاشۇ كىشىلەر بەلگىلىگەن. تېخىچە ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىۋاتقان بۇ خىل سىياسەت بىلەن نەچچە ئون يىللاردىن بۇيانقى سەككىز ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدە كۆزگە چېلىققۇدەك ئۆزگىرىش بولغىنى يوق. دېموكراتلاردىن چىققان ۋە جۇمھۇرىيەتچىلەردىن چىققان پىرىزدېنتلارنىڭ ئوخشىمىغان تاشقى سىياسەت نۇقتىئىيەنەزەرلىرى بولغان بولسىمۇ، بىراق، ئۇلار خىتاي بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە خىتاينىڭ باش كۆتۈرۈشىگە ياردەم بېرىش جەھەتتە ئورتاق پىكىردە بولغان. خىتاينى «قۇرۇپ چىقىشقا ئارىلىشىش» نەزەرىيەلىرى مەشھۇر ئاكادېمىكلار، دىپلوماتلار، سابىق پىرىزدېنتلار قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، بۇ شەخسلەر خىتايغا ئالاقىدار سىياسەت بەلگۈلگۈچىلەرنىڭ ۋە زۇرنالىستلارنىڭ ئىدىيىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئەزالىرىدىن بىرى بولۇپ كەلگىنىم ماڭا ئايان. ئەمەلىيەتتە، 1969-يىلى ئاقسارايغا خىتاي توغرىسىدا لاھىيە سۈنۈپ ئالاقىدا ئېرىشكەن تۇنجى ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا مەنمۇ بار. نەچچە ئون يىللاردىن بېرى، ئىككىلى پارتىيە باشچىلىق قىلغان ھۆكۈمەتلەرنى خىتايغا تېخىنولوگىيە ۋە ھەربىي جەھەتتىن ياردەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلىشتا مېنىڭ بەزى ھاللاردا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغانلىقىم ھەقىقەت. مەن ئامېرىكىلىق مەشھۇر دىپلوماتلار ۋە ئالىملار ئوتتۇرىغا قويغان قىياسلارنى كۆپىنچە ھاللاردا قوبۇل قىلىپ كەلگەن ئىدىم. بۇ قىياسلار ئامېرىكىنىڭ ئىستراتېگىيە مۇھاكىمىلىرىگە، ئوبزورلارغا ۋە مېدىيە ئانالىزلىرىغا كۆپلەپ سىڭدۈرۈۋېتىلگەن. بىز ئامېرىكانىڭ ئاجىز خىتاينى — رەھبەرلىرى بىز بىلەن ئوخشاش ئويلايدىغان خىتاينى — يۇلتىنىڭ خىتاينىڭ دېموكراتىك ۋە تىنچلىقپەرۋەر كۈچ بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدا ياردەمچىلىك رولىنى ئوينايدىغانلىقىغا، شۇنداقلا خىتاينىڭ ئۆز رايونىنىڭ خوجىسى بولۇش، ھەتتا دۇنيانىڭ خوجىسى بولۇش شۇم

نييىتىنىڭ بولمايدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ئىدۇق. بىراق، بىز خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ نەسىر كۈچىنى خانا مۆلچەرلەپ قويغان ئىكەنمىز. (14) خىتاي ھەققىدە يۇقىرىقىدەك پەرەزلەردە بولغان ھەر قانداق كىشىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە خاتالىشىدىغانلىقى مەلۇم بولماقتا. ئۇنداق پەرەزلەرنىڭ خاتالىقى كۈنساين روشەنلەشمەكتە ۋە خىتايىنىڭ قىلىۋاتقانلىرى ئارقىلىقمۇ، شۇنداقلا خىتايىنىڭ قىلمايۋاتقانلىرى ئارقىلىقمۇ ئوخشاش ھالدا ئىپادىلەنمەكتە.

بىرىنچى خاتا قىياس: مۇناسىۋەت مۇتلەق ھەمكارلىقنى روياپقا چىقىرىدۇ

قىرىق يىلدىن بۇيان مەن ۋە خىزمەتداشلىرىم خىتاي بىلەن بولغان «مۇناسىۋەت» خىتايىنىڭ غەرب بىلەن كەڭ دائىرىلىك دىپلوماتىك مەسىلىلەردە ھەمكارلىشىشنى روياپقا چىقىرىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ كەلدۇق. ئەمما، بۇنداق بولۇپ باققىنى يوق. سودا ۋە تېخنىلوگىيە مۇناسىۋىتى خىتاي بىلەن غەربنىڭ قىممەت قاراشلىرىنى رايون خاراكتېرلىك ۋە دۇنيا خاراكتېرلىك مەسىلىلەردە ئورتاقلىققا ئىگە قىلىدۇ دەپ قارالغانىدى. ئەمما، خىتاي بۇنداق قىلغىنى يوق. يىغىنچاقلىغاندا، خىتاي بىزنىڭ بارچە گۈزەل ئارزۇلىرىمىزنى قاندۇرۇشتا لايىقەتسىزلىك قىلدى. (15)

ئۇرۇش ئوتى ئاستىدا قالغان ئافغانىستاننى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىش تىرىشچانلىقىغا ۋە ئۇنىڭدا ئىقتىسادىي گۈللىنىشنى قولغا كەلتۈرۈشكە قارشىلىق قىلىشتىن تارتىپ، سۇدان ۋە شىمالىي كورىيە قاتارلىق مەسىلىلەرنى تاغدەك يىغىلىپ كەتكەن، غەربكە قارشى ھۆكۈمەتلەردە ھاياتلىق لىنىيىسى بەرپا قىلىشقىچە، خىتاي ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ھەرىكەت ۋە مەقسەدلىرىگە قارشىلىق قىلىپ كەلدى. ھەقىقەتەن، خىتاي ئامېرىكىنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بىلەنمۇ، دۈشمەنلىرى بىلەنمۇ ئۆز ئالدىغا مۇناسىۋەت ئورناتماقتا. بۇ ھەر قانداق ھالەتتە خىتايىنىڭ تىنچلىقپەرۋەرلىك ياكى ئىشلەپچىقىرىش غەربىگە ماس كەلمەيدىغان ئەھۋال.

زور كۆلەملىك قىرغۇچى قوراللارنى مىسالغا ئالساق، ھېچبىر بىخەتەرلىك تەھدىتى ئامېرىكا ۋە ئىتتىپاقداشلىرىغا ئۇلارنىڭ قىرغۇچى قوراللار سالماقنى ئاشۇرىشىدىنمۇ بەكرەك خەتەرلىك ئەمەس. شۇنداقلا، خىتاي شىمالىي كورىيە بىلەن ئىراننىڭ ئاتوم شۇم نييىتىنى چەكلەشتە ھېچقانداق پايدىلىق رول ئوينىمىدى.

11-سىنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن بەزى تەھلىلچىلەر خىتاي بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئەينى چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھالاكەتكە خەلىپ قىلىنغىنىغا ئوخشاش، ئەمدىدىن باشلاپ تېررورىزم تەھدىدىگە قارشى بىرلىشىدىغانلىقىغا

ئىشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. جورج. ۋ. بوش 2002-يىلى يانۋاردا دۆلەت ئەھۋالى دوكلاتىدا تېررورىزمنىڭ «ئورتاق خەتەرى» گە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ھەمكارلىشىشقا بولغان بۇ يۈكسەك ئارزۇنى «كونا رەقىبەلەرنى يوقىتىش» دەپ تىلغا ئېلىش ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، بۇ خىتايىنىڭ مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتەلمىدى. خىتاي بىلەن ئامېرىكىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ھەمكارلىقى كۆلەم ۋە مۇھىملىق جەھەتتە تولىمۇ چەكلىك بولۇپ كەلدى.

ئىككىنچى خاتا قىياس: خىتاي دېموكراتىيەلىشىش يولىدا كېتىۋاتىدۇ

ئۆتكەن ئوتتۇز يىلدا خىتاي ھەقىقەتەن ئۆزگەردى. بىراق، خىتايىنىڭ سىياسەت سىستېمىسى بىز تەشەببۇس قىلغان ئارىلىشىش شەكلى ئۈمىد ۋە پەرەز قىلغاندىكىدەك تەرەققىي قىلمىدى. بارغانچە كۆپلىگەن خىتايىشۇناسلىق مۇتەخەسسسلەرى بۇ نۇقتىنى تونۇپ بەتمەكتە. پرىنستون ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئارون فرىدبېرگ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يوقۇلۇش گىردابىغا بېرىشنىڭ ئورنىغا، نەچچە ئون يىل جان ساقلاپ قالالايدىغانلىقىغا نەزەر ئاغدۇرغان. (17) ئوتتۇز يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىلگىرى خىتاي ھەققىدىكى «مۆتىدىل سىنارىيە» سىنى بايان قىلىپ كەلگەن. «مۆتىدىل سىنارىيە» ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئانالىز بولۇپ، ئۇنىڭدا خىتايىنىڭ ئوڭۇشلۇق ھالدا ئەركىن دېموكراتىيەگە ئۆلىشالايدىغانلىقى ئالدىن كۆرسىتىلگەن. بۇنىڭ پەقەتلا بىر فانتازىيە ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. ئۇ يىگىرمە ياكى ئوتتۇز يىل ئاۋۋال، خىتايىنىڭ بۈگۈنكىدىن كۆپ باي ھەم كۈچلۈك بولۇش مۇمكىنچىلىكى توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەن ئىدى. بىراق، ھالا بۈگۈنكىچە خىتاي دۆلىتى دىكتاتور كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ بويۇنتۇرىقى ئاستىدا تۇرۇۋاتىدۇ. شۇنداقلا بۇ دىكتاتور ھاكىمىيەت «ئۆزى بىلەن پەرقلىنىدىغان ۋە تەشكىلچانلىققا ئىگە بولغان سىياسىي ئۆكتىچىلەرگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتىدۇ»، دۇنيانىڭ ھەر قايسى قىسىملىرىدىكى باشقا دىكتاتور ھاكىمىيەتلەرنى قوللاپ، ئامېرىكا بىلەن قارشىلىشىپ كېلىۋاتىدۇ. (18) ياۋروپا كېڭىشىنىڭ 2009-يىلىدىكى خەلىقئارا كىشىلىك مۇناسىۋەت باھالىشىدا، مەركىزى سول قانات ئاقىلار ئامېرىكىدىن بىرى خىتايىنىڭ ياۋروپا ئىتتىپاقى بىلەن باردى-كەلدى قىلىشى خىتايىنىڭ «ئىقتىسادىنى ئەركىنلەشتۈرىدۇ، قانۇن نىزاملارنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ ۋە خىتايىنى دېموكراتىيەلەشتۈرىدۇ» دەپ بايان قىلغان. (19) (خىتايىدا) ئامېرىكا ئۇسلۇبىدىكى ئەركىن بازار ئىقتىسادى ۋۇجۇدقا كېلىشىنىڭ ئورنىغا، «ھاكىمىيەتلىك كاپىتالىزم» نىڭ بارلىققا كېلىۋاتقانلىقىغا ئالمىلار بارغانچە دىققەت قىلماقتا.

(20)

كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئاندرېۋ ناسان دېموكراتىيە ژۇرنىلىغا يازغان ماقالىسىدە، بۇ خىل ئۆزگىرىشنى «ھاكىمىيەتلىك ئىلاستېكىلىق» دەپ ئاتىدى. (21)

شۇنداق بولۇشىغا قارىماستىن، خىتايدا يېزا-قىشلاق سەۋىيىسىدىكى دېموكراتىيە ئۇرۇقى تىكىلدى دەپ قاراش ئامېرىكىدىكى كۆپلىگەن خىتايىنى كۆزەتكۈچىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان. بۇ ھەقتىكى بەس-مۇنازىرىلەردە ئېيتىلىشىچە، ئامېرىكىنىڭ بېسىم ئىشلەتمەستىن چىدامچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن، خىتاي شەھەر ۋە يېزىلىرىدىكى يەرلىك سايلاملار ئاخىرىدا رايونلارغا كېڭىيەرمەش ۋە دۆلەت سايلامى دەرىجىسىگە بېرىپ يېتەرمەش. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدە ئىشلەۋاتقان باشقا كۆپلىگەن كىشىلەرگە ئوخشاش، نەچچە ئون يىلدىن بېرى بۇ خىلدىكى دېموكراتىيە ھېكايىلىرى مېنىڭ قۇلقىمغىمۇ كىرىپ تۇردى. بۇ ھەقتە ساناقسىز كىتاب-ماقالىلارنى ئوقۇغان بولدۇم ۋە بۇ پىكىرگە ئىشەنگەن بولدۇم. مېنىڭ بۇ خىل پىكىرگە ئىشىنىشىم كېرەك ئىدى. مېنىڭ بۇ ئىشەنچىم تۇنجى بولۇپ 1997-يىلى تەۋرىنىپ قالدى. مەن خىتايىنى زىيارەت قىلىپ، خىتاينىڭ سانائەت شەھەرلىرىدىن بىرى ھېسابلانغان دوڭگۇەنگە يېقىن بىر يېزىدا «دېموكراتىك» سايلامنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا شاھىت بولۇشقا ئۈندەلگەن كىشىلەر ئارىسىدا ئىدىم. زىيارەت جەريانىدا، سايلام نامزاتلىرى بىلەن خىتاي تىلىدا پاراڭلىشىش ۋە سايلامنىڭ زادى قانداق ئېلىپ بېرىلىشىنى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن بولدۇم. بۇ جەرياندا ئويۇننىڭ مەخپىي قائىدىسى سۇ بۇزىگە چىقتى. سايلام نامزاتلىرىنىڭ نە ئاشكارا يىغىن چاقىرىشىغا، نە تېلېۋىزوردا ئېلان بېرىشىگە، نە ئۆزىنى ئېلان-لوزۇنكىلار ئارقىلىق تەشۋىق قىلىشىغا يول قويۇلمايدىكەن. ئۇلارنىڭ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى يۈرگۈزۈۋاتقان ھەر قانداق سىياسەتنى سۆكۈشىگە يول يوق ئىكەن. شۇنداقلا، ئۆز رەقىبلىرىنى قانداقلا بىر جەھەتتىن تەنقىدلىشىگىمۇ بولمايدىكەن. بۇنداق سايلاملاردا ئامېرىكا ئۇسلۇبىدىكى باج ھەققىدىكى ياكى چىقىم ھەققىدىكى مۇنازىرىلەردىن، ۋە ياكى دۆلەتنىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى مۇنازىرىلەردىن ئەسەرمۇ يوق ئىكەن. سايلام نامزاتلىرى قىلالايدىغان بىردىنبىر ئىش ئۆزىدە بار بولغان ئارتۇقچىلىقلارنى ئۆز رەقىبىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن بەيگىگە سېلىش ئىكەن. بۇ خىل قائىدىلەرگە خىلاپلىق قىلىش جىنايەت ھېسابلىنىدىكەن.

سايلام نامزاتلىرىدىن بىرى مەندىن غەربتىكى سايلامنىڭمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ياكى ئەمەسلىكىنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا ھەقىقەتنى ئېيتىپ بېرەلمىدىم. خىتاي قاتتىق قوللىرى ئاللىقاچان ھەقىقىي سايلامنى يوق قىلىۋەتكەن ئىدى.

تۇنجى خاتا قىياس: خىتاي ئاجىز ئەگەشكۈچى

1996-يىلى خىتاينى زىيارەت قىلغان ئامېرىكا ۋەكىللەر ئۆمىكىدە مەنمۇ بار ئىدىم. ئۆمەكتىكىلەر ئارىسىدا يەنە جۇمھۇرىيەتچىلەرنىڭ پىرىزدېنت نامزاتى روبېرت دولغا تاشقى سىياسەت مەسلىھەتچىسى بولغان روبېرت ئېلسۋورس بار ئىدى.

خىتايلار دولنىڭ پىرىزدېنت سايلىمىدا غەلبە قازىنىپ، ئېلىسۋورسنى دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى قىلىپ تەيىنلەش مۇمكىنچىلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ھېلىگەلەك بىلەن ھەرىكەت قىلىپ، بىزنى ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە ئۆز دۆلىتىنىڭ ئىچكى مېخانىزمى ۋە ئىچكى مەسلىھىتى بىلەن تەمىن ئەتتى. بۇ جەرياندا ئۆزلىرىنى «قاتتىق قوللار گۇرۇھى» دەپ ئاتايدىغان ھەربىي ئەمەلدار بىزگە ھەمراھ بولدى.

بىز خىتاي ئالىملىرى بىلەن ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل كۆز قاراش ئالماشتۇرۇشقا مۇيەسسەر بولدۇق. بىزگە خىتاينىڭ ئېغىر دەرىجىدىكى ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي بوھرانغا دۇچ كەلگەنلىكى ئېيتىلدى. ھالاك بولۇش مۇمكىنچىلىكى بەكلا چوڭ ئىدى. بۇ مەشھۇر ئالىملار خىتايدىكى ئېغىرلاشقان مۇھىت مەسلىھىتى، تىنچىماس ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسلىھىتى، ئىقتىدارسىز ۋە چىرىك ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى، شۇنداقلا بۇ رەھبەرلەرنىڭ زۆرۈر ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىش جەھەتتىكى ئىقتىدارسىزلىقىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. خىتاي سىياسىي بىۋوروسىنىڭ بۇ مۇھىم مەخپىيەتلىكلىرى ئۈچۈن مەن بۇ ئالىملارنىڭ سادىقلىقىغا ھەيران قالدىم ۋە ئۇلارنىڭ پەرەزلىرىدىن قاتتىق چۆچۈدۈم. بۇ ھال ئاجىز دەپ پەرەز قىلىنغان خىتاي ئۈچۈن ئامېرىكىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى تىرىشچانلىقلارنى قوللىشىمغا سەۋەب بولدى.

كېيىنكى چاغلاردا مەن خىتايلارنىڭ ئامېرىكىلىق ئاكادېمىك، سودا ئەربابلىرى، سىياسىي مۇتەخەسسسلەر قاتارلىق شەخسلەرنىڭ «ئالاھىدە» زىيارەتلىرىگىمۇ ھەمراھ بولغانلىقىدىن، بۇ شەخسلەرنىمۇ زىيارەتلىرىدە خىتاينىڭ زاۋاللىق بېقىنىلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەرلەندۈرگەنلىكىمنى ئۇقتۇم. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكىغا قايتقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ بېشارەتلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ماقالىلىرىدە، كىتابلىرىدا ۋە ئوبزورلىرىدا تەكرار بايان قىلىشقا باشلىدى. مەسىلەن، تەسىرى كۈچلۈك ھېسابلانغان «RAND» شىركىتى خىتاينىڭ يېقىن كەلگۈسىدىكى چۆكۈشى ھەتتا ۋەيران بولۇشىدىكى ئون ئامىل بايان قىلىنغان بىر تەتقىقات تېمىسىنى ئېلان قىلدى. (22) بۇ خىل يۈزلىنىش نەچچە يىللارغىچە خىتاي توغرىسىدىكى مۇنازىرىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى بولۇپ داۋاملىشىپ كەلدى.

2003-يىلى «ئوبزور» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان بىر ماقالىنىڭ تېمىسى خىتاينىڭ «كېسەللىكلىرى» گە مۇناسىۋەتلىك ئىدى. (23) 2001-يىلىدىكى ئەڭ كۆپ سېتىلغان كىتابلاردىن بىرى خىتاينىڭ «يېقىنلىشىۋاتقان زاۋاللىق» (24) نى مۇناسىۋەتلىك ئىدى. كۆپلىگەن شەخسلەر ئەگەر ئامېرىكا خىتايدىن سايلام سېستىمىسى، ئوخشىمىغان سىياسىي كۆز قاراشتىكىلەرگە ئەركىنلىك بېرىلىش، قانۇن-نىزاملارنى كۈچەيتىش، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئادىل مۇئامىلە قىلىش قاتارلىقلارنى چىڭ تۇرۇپ تەلەپ قىلسا، بۇ خىل بېسىم سەۋەبلىك خىتاي دۆلىتىنىڭ ۋەيران بولىدىغانلىقى، بۇنىڭ پۈتكۈل ئاسىيا قىتئەسىدە مالىماتچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ

چىقىرىدىغانلىقى قاتارلىق ئەندىشىلىك كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلدى.

نەچچە ئون يىلدىن بېرى مۇشۇ ئىدىيەنى چۆرىدىگەن سۆھبەت، بەس-مۇنازىرىلەرنىڭ كىتاب-ماقالە ۋە خەۋەرلەردە چېلىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆردۈق. بۇلار بىزنىڭ خىتاي ھەققىدىكى بايانلىرىمىزنى دۆلەت مىقياسىدا كونترول قىلغان ئىدى. ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە تەرەققىيات ساھەسىدىكى تەشكىلات ھېسابلانغان «خەلقئارالىق پۇل مۇئامىلە فوندى» دىكى ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ ۋە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندىكى رەھىمسىز رېئاللىق شۇكى، خىتاينىڭ كۈچلۈك GDP سى يىلىغا يەتتە ياكى سەككىز پىرسەنتلىك سۈرەت بىلەن ئېشىپ، ئەڭ بۇرۇن بولغاندا 2018-يىلى ئامېرىكىدىن ئېشىپ كېتىشى مۆلچەرلەنمەكتە. (25) تولىمۇ ئەپسۇسكى، ماڭا ئوخشايدىغان خىتاي سىياسىتى مۇتەخەسسسلرى «خىتاينىڭ زاۋاللىقنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقى» (26) پىكىرىگە ئاجايىپ سادىق ئىدۇقكى، ئارىمىزدىكى ئاز بىر قىسىمىمىزلا يۇقىرىقى مۆلچەرنىڭ تەرەپتارلىرى بولالدىق.

تۆتىنچى خاتا قىياس: خىتاي بىزگە ئوخشاش بولماقچى، ئۇ بىزگە ئوخشاش

بىزنىڭ چەكتىن ئاشقان كۆرۈلگۈچىمىزدىن بىرى شۇكى، ئامېرىكىلىقلار باشقا بارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئارزۇسىنىڭ ئامېرىكىغا ئوخشاش ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشنى ياخشى كۆرىدۇ. مانا مۇشۇ خىل كۆرۈلگۈچى يېقىنقى يىللاردا ئافغانىستان ۋە ئىراققا ئايلاق بېسىشىمىزغىمۇ رەھبەرلىك قىلدى. بىز خىتايغىمۇ ئوخشاشلا مۇشۇ خىل كۆرۈك ئىدىيە بىلەن قاراۋاتىمىز. 1940-يىلى ئامېرىكا ھۆكۈمىتى خىتايلارنىڭ پىسخىكىسىنى چۈشىنىش جەھەتتىكى بىر تۈرگە مەبلەغ ئاجراتتى. بۇ سەۋەبلىك نەچچىلىگەن تەتقىقاتلار ئوتتۇرىغا چىقتى. تەتقىقاتلارنىڭ بىرىدە نيۇيوركا جايلاشقان خىتاي كۈچسىدىكى 150 خىتاي كۈچمەنگە قارىتا روشاك سىنىقى (The Rorschach test) ئېلىپ بېرىلدى. بۇ تەتقىقاتنى ئىشلىگەن تەتقىقاتچىلار نىسان لېيىس، رۇز بېندىكت، مارگارىت مىد قاتارلىق ئالىملار ئىدى. روشاك كارتىسىدىن سىرت، ئۇلار يەنە خىتاينىڭ داڭلىق كىتاب ۋە كىنولىرىدىكى تېمىلارنى ئانالىز قىلدى. بۇلاردىن ئوتتۇرىغا چىققان خۇلاسە شۇ بولدىكى، خىتايلار ئامېرىكىغا ئوخشاش ئىستراتېگىيە يۈرگۈزۈش كېرەك دەپ قارىمايدىكەن. ئامېرىكىلىقلار بىۋاسىتە ھەرىكەتلەرنى توغرا كۆرگىنى بىلەن، خىتاي قان سېستىمىسىدىكىلەر بىۋاسىتلىقتىن بەكرەك ۋاسىتىلىكلىكىنى خالايدىكەن. ئوچۇقلۇق ۋە ئېنىقلىققا قارىغاندا فوش بىسلىقلىق ۋە ئالداشنى ئالايدىكەن. بۇ تەتقىقاتلارنىڭ نەتىجىلىرىدىن يەنە بىرى شۇكى، ئىستراتېگىيەگە ئائىت خىتاي ئەدەبىياتى ۋە ئەسەرلىرى ئالدامچىلىق قىلىشنى تەقدىرلەيدىكەن. (27)

يىگىرمە يىلدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ پىسخىكىلىق ئانالىز مېتودى ئارقىلىق كۈلتۈر تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشتا نام چىقارغان ناسان لېيىتس مۇنۇلارنى ئوتتۇرىغا قويدى:

سۈزىدىن ماۋزېدۇڭغىچە بولغان ئىستېراتېگىيە ئەدەبىياتىدا ئالداش باشقا نۇرغۇنلىغان ھەربىي تەلىماتلاردىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ تەكىتلىنىدۇ. خىتايلارنىڭ ئالدامچىلىق ھۈنرى براۋىنىڭ ئۆز پىلانىنىڭ بىر پۈتۈنلىكىنى قوغداشقا مايىل بولۇشىدىن بەكرەك، دۈشمەننى ئالداش ئارقىلىق ئۇنى ناباھەرلىككە قىلدۇرۇشقا مايىلدۇر. باشقا مەدەنىيەتلەردە، بولۇپمۇ غەرب مەدەنىيىتىدە، ئالداش ئاساسلىقى ئۆز كۈچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چەكتىكى زەربە بېرىش كۈچىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ... خىتايلارغا نىسبەتەن ئالداشتىن قولغا كېلىدىغان نەتىجە كىشىنىڭ ئۆز كۈچىنى قوللانمايلىقىدىن ئىبارەت... خىتايلارغا نىسبەتەن ھەيران قالدۇرۇش ۋە ئالداش بەكلا مۇھىم بولغانلىقتىن، ئۇلار ئىشلىرىنى يوشۇرۇن بېجىرىشكە ۋە ھوقۇقدارلىرىنىڭ كۈندىلىك ھەرىكەتلىرىنى ئاشكارىلىماسلىققا مايىل. (28) خىتاي ئەدەبىياتىدا ئالداشنىڭ رولى كۆپ تەكىتلىنىدۇ. ئەقىل پاراسەتنىڭ زۆرۈرلىكىمۇ ھەم شۇنداق. «ئەقىل-پاراسەت» — رېئاللىقتىكى مەخپىي سىگناللارنى بايقاش ئۈچۈن ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئالداشلارنى ياخشى چۈشەنگەن — دانا دۆلەت ئادىمىدۇر. خىتاينىڭ كۆپلىگەن كلاسسىك ئەسەرلىرىدە قەھرىمانلارنىڭ باشقىلارنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ھىيلە ئىشلەتكەنلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. خىتايلارغا ئائىت كۆپلىگەن مەشھۇر رومانلارنىڭ، فىلىملەرنىڭ ۋە تېلېۋىزور پروگراممىلىرىنىڭ باش قەھرىمانلىرى تاكى ئاداقچى ئۆز نىيىتىنى يوشۇرۇش، دۈشمەنلىرىنى ئازدۇرۇش ۋە ھەقىقىي غەربىنى مەخپىي تۇتۇشتا ئۈستىلاشقان شەخسلەردىن ئىبارەت. بۇ سەنئەتچىلەر ھىيلە-مىكىرنىڭ نەتىجىسى چىقىشتىن ئاۋۋال ئۇ ھىيلە-مىكىرنى پەملەش ۋە چۈشىنىشتە ئوقۇرمەندىن تىرىشچانلىق ۋە ئەقىل-پاراسەت تەلەپ قىلىدىغان ئالداش ئىشارەتلىرىنى يەتكۈزۈشتە ۋايىغا يەتكەن شەخسلەر دەپ قارىلىدۇ. (29)

1940-يىلى ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات ئورگىنالىدىن چىققان خۇلاسە — بىر مىللىي ئېتنىك گۇرۇپپىنىڭ دۇنياغا باشقا خىل نەزەردە قارايدىغانلىقى ئىدىيىسى — زىددىيەتلىكلىكى ۋە سىياسىي جەھەتتىن ناتوغرىلىقنى ئىسپاتلىدى. بۇ تەتقىقات نەتىجىسى ئېلان قىلىنمىغانىدى. بۇ تەتقىقاتنىڭ بىردىنبىر مەۋجۇت كوپىيىسى كونگرېس كۈتۈپخانىسىدا جىمىتتىقنە ياتماقتا. (30) 2000-يىلىغا كەلگەندىلا خىتاي گېنېراللىرى ئارقىلىق بۇ تەتقىقات نەتىجىسىنىڭ ئومۇمەن توغرا بولغانلىقىنى بىلىدىم. خىتايلار ئالداش ئىستراتېگىيىسىنىڭ مۇھىملىقىغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۈلتۈر جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكىدىن پەخىرلىنىدۇ. بۇ خىل ئىدىيەنى يېيىش ئۈچۈن قاتتىق قوللار سېپىدىكى خىتاي گېنېراللىرىدىن ئىككىسى «خىتايلارنىڭ ئىستراتېگىيەلىك كۈلتۈرىنى جانلاندۇرۇش جەمئىيىتى» نامىدا بىر جەمئىيەت قۇرغان.

ئۇلارنىڭ دۆلەتلىك مېدىياسىنىڭ تەسىرى يىگىرمە يىل ئاۋۋال مەن ئۇلار بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشقان چاغدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ئاشتى. مېنىڭ خىزمەتداشلىرىم تاكى ئۇلارنىڭ بەزى تەشەببۇسلىرى يېقىندا خىتاينىڭ سىياسىتى بولۇپ بەلگىلەنگەنگە قەدەر ئۇلارغا خاتا ھالدا سەل قاراپ كەلگەن ئىدى.

بەشىنچى خاتا قىياس: خىتاي قاتتىق قوللىرى ئاجىز

كىلىنتون ھۆكۈمىتى دەۋرىدىكى 1990-يىللاردا، مەن خىتاينىڭ ئامېرىكانى ئالداش ئىقتىدارىنى ۋە مۇشۇ تەرز بويىچە بۈگۈنگىچە ئېلىپ بارغان ھەرىكەتلىرىنى ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى ۋە مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى تەرىپىدىن ۋەزىپىگە قويۇلدىم. ئىستىخبارات مەنبەلىرى ۋە ئېلان قىلىنمىغان ھۆججەتلەرگە مۇراجىئەت قىلىش، خىتاي ئۆكتىپىلىرى ۋە ئالىملىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ۋە خىتابچە قوليازمىلارنىڭ ئورگىنالىغا نەزەر ئاغدۇرۇش نەتىجىسىدە، خىتاينىڭ ماڭا ئوخشاش كىشىلەردىن مەخپىي تۇنغان سىرلىرىنى كۆرۈپ يېتىشكە باشلىدىم.

خىتاي ھەققىدە ئادەتكە ئايلانغان، ئۆزۈم ئىشىنىپ يۈرگەن بايانلار بىلەن زىت يىپ ئۇچىلىرىنى توپلاپ چىقىش ئارقىلىق، قىرىق يىلدىن بۇيانقى باشقا نۇرلۇك بايانلارنى بىرلەشتۈرۈشكە باشلىدىم. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، مەن خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ ئامېرىكا سىياسەت بەلگىلىگۈچىلىرىگە خاتا ئۇچۇر بېرىش ۋە ئۇلارنى كۆلدۈرلىتىش ئارقىلىق ئىستىخبارات، ھەربىي، تېخنىلوگىيە، ئىقتىساد قاتارلىق ساھەلەردە ياردەمنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا خىتاي رەھبەرلىرىگە سۈنمىگەن تەكلىپلىرىنى بايقىدىم. مەن بۇ قاتتىق قوللارنىڭ ماۋزېدۇڭ دەۋرىدىن باشلاپلا خىتاي رەھبەرلىرىگە مەسلىھەت بېرىشكە باشلىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ غەربنىڭ بىر ئەسەرلىك ئار-

نومۇس ئۈچۈن ئۇچ ئېلىش، شۇنداقلا ھەربىي، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئامېرىكىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ، 2049-يىلى (خىتاي كومۇنىستىك ھاكىمىيىتىنىڭ 100 يىللىق خاتىرە كۈنى) دۇنيانىڭ سىياسىي لېدىرلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتتىم. «يۈز يىللىق مارقون» دەپ ئاتالغان بۇ پىلان خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىشىنىڭ باشلىنىشى بىلەن يۈرگۈزۈلۈشكە باشلىغان. بۇنىڭدىكى غەزەپ ئۆتمۈشتە چەتئەل كۈچلىرى تەرىپىدىن تارتقان خورلۇقلاردىن ئۇچ ئېلىش ياكى ئۇ خورلۇقلارنى يۇيۇشتىن ئىبارەت. بۇنىڭ نەتىجىسىدە خىتاي ئۆزىگە نىسبەتەن ئادىل بولىدىغان دۇنيا تەرتىپىنى قۇرۇپ چىقىدۇ، دۇنياغا خوجىلىق قىلىدىغان ئامېرىكا قالمايدۇ، شۇنداقلا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن سانفرانسىسكو ۋە برىتون ئورمانلىقىدا روياپقا چىققان، ئامېرىكىنىڭ دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي ۋە گېئوپولىتىك تەرتىپىنى بەلگىلەش يۈزلىنىشى ئۆزگىرىدۇ. خىتاي قاتتىق قوللىرى خىتاي پەقەت ئالدامچىلىق قىلىش ئارقىلىقلا ياكى ئەڭ بولمىغاندىمۇ ئۆزىنىڭ ھەر قانداق قورقۇنچلۇق پىلانىنى (ياتلارنىڭ ئالدىدا) ئىنكار قىلىش ئارقىلىقلا بۇ نىمىتىگە يېتەلەيدۇ، دەپ قارايدۇ.

مەن خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ خىتاينىڭ غايىسى ۋە ئالداش ئىستراتېگىيىسى تەۋسىيىسى ھەققىدىكى بايقاشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويغىنىمدا، ئامېرىكىنىڭ ئىستىخبارات ئانالىزچىلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى دەسلىپىدە بۇ بايقاشلىرىمغا ئىشەنمەسلىك تەرزىدە ئىنكاس قايتۇردى. ئۇلار مەن بايقاپ چىققان دەلىل-پاكتلارنى كۆرۈپ يېتەلمىگەن ئىدى. (بەختىمگە يارىشا، مەركىزىي ئىستىخبارات دېرىكتورى جورج تېنېنتنىڭ ئىنكاسى ئۇلارغا ئوخشاش بولمىدى. 2001-يىلى بۇ ئەمگىكىم سەۋەبلىك ئۇ مېنى يەۋقۇلئاددە خىزمەت ئىپادىسى مۇكاپاتى بىلەن مۇكاپاتلىدى.) مەن خىزمەتداشلىرىمنىڭ بۇ جەھەتتىكى شۈبھىلىنىشىنى توغرا چۈشىنىمەن. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىنى «تىنچلىقپەرۋەرلىك بىلەن قەد كۆتۈرۈش» ئۈچۈن ياردەمگە موھتاج تەرەققىي قىلمىغان دۆلەت قىلىپ تەسۋىرلەپ كەلگىنىگە ئۇزۇن بولدى. خىتايلار ئۆزلىرىنىڭ يەرشارىغا خوجا بولۇش جەھەتتىكى ھەرقانداق ئارزۇسىنى، ياكى ئامېرىكا بىلەن ئۈزۈڭگە سوقۇشتۇرۇش ئارزۇسىنى ئىنكار قىلىپ كەلدى. ھەقىقەتتە، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا يېزىلغان دۆلەتنىڭ دۇنياغا خوجايىنلىق قىلىشىنىڭ چەكلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى نەرسىلەردۇر. (31) خىتاي رەھبەرلىرى ھەر قاچان باشقا دۆلەتلەرنى «خىتاينىڭ ھەرگىز دۇنيا خوجايىنى بولمايدىغانلىقى» توغرىسىدا خاتىرجەم قىلىپ كەلدى. (32) مۇنداقچە ئېيتقاندا، خىتاي ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت بولىدۇ، بىراق ھېچكىمگە خوجايىنلىق قىلمايدۇ ياكى ھېچنېمىنى ئۆزگەرتەيدۇ. بىزدە خىتاينىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش پىلانىنىڭ كۆپىيە نۇسخىسى يوق. ھەقىقەتەن، خىتايلار ئۆزلىرىنىڭ پىلانىنى يوقلىقىنى ئېيتىشىدۇ. ئۇلار پەقەت خىتاينى ئۈچ يۈز يىل ئىلگىرىكى، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ تەخمىنەن ئۈچتە بىرىنى چۆرگىلەتكەندىكى دۇنياۋى سەۋىيىسىگە قايتۇرماقچى. خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ دېيىشىچە، بۇ ئېنىق ھالدا 2049-يىلىغا بارغاندا خىتاينىڭ ئامېرىكادىن ئىككى ھەسسە كۈچلۈك بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

تېخىمۇ تىنچلىقپەرۋەر ۋە تېخىمۇ ئاز مىللەتچى خىتاينىڭ بۇ چۈشەنچىلىرى غەربتىكى ئاكادېمىيە، ئاقىلدار ئامبىرى، مالىيە ئىنىستىتۇتلىرى ۋە ھۆكۈمەتلەردە خىتاينىڭ ئىدىئولوگىيىلىك ھەمىشەرىكلىرى ھېسابلانغان كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ بولغان. خىتاي دۇنياۋى ھۆكۈمران بولۇشتىن بەكرەك ئىقتىسادىي جەھەتتىن زورىيىشقا قىزىقىدۇ دېگەن قاراشنى كۆككە كۆتۈرۈش — مەيلى بۇ قاراشنى كۆككە كۆتۈرگۈچى خىتاي شىركەتلىرىگە مەبلەغ سېلىۋاتقان خۇسۇسىي سەرمايە باشقۇرغۇچىلار ئۈچۈن بولسۇن، ياكى خىتاي بىلەن ھەمكارلىشىپ تەتقىقات ۋە ئىلمىي يىغىنلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەبلەغ، رۇخسەت جەھەتتىن ئىقتىدارى بولغان ئەقىل ئامبىرىنىڭ تەتقىقاتچىسى ئۈچۈن بولسۇن — ئەمەلىيەتتە مۇشۇلارنىڭ شەخسىي مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بىزنىڭ تاشقى سىياسەت مۇتەخەسسسلرىمىز، ئىقتىسادشۇناسلىرىمىز ۋە سودىگەرلىرىمىزنىڭ ئارىسىدا

ئەۋزەللىكىنى ئىگىلىگەن بۇ پىكىر ئېقىمىنىڭ نىيىتى ياخشى، شۇنداقلا دەلەل-ئىسپاتقىمۇ ئىگە. خىتايدا مۆتىدىللەر ئېقىمىمۇ، ئامېرىكا بىلەن ھەمكارلىشىشنى چىن دىلدىن خالايدىغانلارمۇ مەۋجۇت. خىتاي ھۆكۈمىتى ھەققىدە مەن مۇشۇ خىل پىكىرنى ئەكس ئەتتۈرۈپ كەلدى ۋە مۇشۇ خىل پىكىرنى خىتاينىڭ ھەقىقىي ئاۋازى قىلىپ كۆرسىتىشكە ھېرىسمەن بولۇپ كەلدى. (33)

بىراق، خىتاينىڭ ئەڭ مۆتىدىل چۈشەنچىسى مەسخىرىلىك ھالدا «مۈشۈك ئېيىقنى قۇچاقلىغۇچىلار» دەپ ئاتالغانلارنىڭ قارىشىدۇر. بۇ مەن شەرەپ مېدالى سۈپىتىدە نەچچە ئون يىل قوللانغان ئاتالغۇدۇر. بۇلار چەتتە قالغان ئېقىم بولغانلىقتىن، ئوخشاشلا «چەت يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىي ۋە ھەربىي تەتقىقات ئورگانلىرىدىن تارتىپ ئامېرىكا ئارىسىدىكى ئاددىي بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قارشى دەلىللەرنى باستۇرۇپ قويۇشنى، خىتايدىكى قاتتىق قول مىللەتچىلەرنىڭ ئاۋازىنى يوق قىلىشنى تەقەززا قىلىدۇ، قاتتىق قوللار بولارنى بەرشارلىشىش ۋە ئۇچۇر تېخنىلوگىيىسى سەۋەبلىك ئۆتمۈشتە قالغان «ئىش بىلمەسلەر» ۋە ئاسارە-ئەتىقىلەر دەپ ئاتايدۇ. خىتاي مىللەتچىلىكىنى خىتايدىكى ئاساسىي ئېقىم سۈپىتىدە كۆرمەسلىك خىتاينى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئۇزاق يىللاردىن بۇيانقى يولىدۇر. (كالىمىزنى چۇلغۇۋالغان، خىتاي ھەققىدىكى) خام خىيال كەلگۈسى يىگىرمە بەش يىلدا ئامېرىكا ئۈچۈن ئەڭ سەزگۈر دۆلەت مۇداپىئە خىزمىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىش مۇمكىنچىلىكى ئىنتايىن چوڭ بولغان قاراڭغۇ رايون پەيدا قىلدى. خىتايدا (يەنى خىتاي ھوقۇقدارلىرى ئارىسىدا) مۆتىدىللەر گۇرۇھى بىلەن قاتتىق قوللار گۇرۇھىدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئېقىم بار بولۇپ، بۇلار بېيجىڭدىكى ھۆكۈمەت سارايللىرىدا ۋە توختىماستىن ئېچىلىدىغان يىغىنلاردا خىتاينىڭ كەلگۈسى مودېلى ھەققىدە قاتتىق مۇنازىرىلەرگە غەرق بولغان. بىراق، قاتتىق قوللار گۇرۇھى ۋە مىللەتچىلىك دۇنيا قارىشى بارغانچە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى، خىتاينىڭ يېڭى رەئىسى شى جىنپىڭ چەمبىرىكىدە مۇتلەق تەسىر كۈچكە ئىگە بولدى. خىتاي قاتتىق قوللىرى ھۆكۈمىتى ئىلكىدىكى يەرشارى ۋاقىت گېزىتى خىتايدىكى ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى چوڭ ئاخبارات ۋاسىتىسى بولۇپ، بۇ گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى خۇ شىجىن مۆتىدىللەر گۇرۇھىدىكىلەرنى «خىتاينى ھالاكەتكە ئېتىرىدىغان راك ھۈجەيرىلىرى» دەپ قارايدۇ. (34) ئۆتكەن نەچچە ئون يىل مابەينىدە، رىچارد نىكسون دەۋرىدىن باشلاپ پارلامېنت ۋە باشقا پۈتۈن مەمۇرىي ئاپپاراتلارنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمىدا خىزمەت قىلغان بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مەن خىتاينىڭ ھەربىي ۋە ئىستىخبارات قۇرۇلۇشلىرى ھەققىدە باشقا ھەرقانداق غەربلىككە قارىغاندا كۆپرەك مەلۇماتقا ئىگە بولۇشۇم مۇمكىن. خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى ۋە دۆلەت بىخەتەرلىك مىنىستىرلىقىنىڭ ۋەكىللىرى ئىشىكلىرىنى ئۆزىنىڭ ئەڭ مەخپىي ئىستىتۇتلىرىغا ئاچقان ۋە ھېچبىر غەربلىك ئوقۇپ باقمىغان، (شۇ ئىستىتۇتلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىسى بولمىش) ھۆججەت ۋە بازىلارنى

ماڭا بەرگەندى. گەرچە مەن بېيجىڭ دائىرىلىرىنى ۋە «تىنچلىقپەرۋەر، رايىش خىتاي» غا مەبلەغ سېلىۋاتقان ۋاشىڭتون دائىرىلىرىنى بىئارام قىلغان بولساممۇ، خىتايلار ئارىسىدىكى قاتتىق قوللار مېنى ئۆزلىرىنىڭ كۆز قارىشىنى بازارغا سېلىشتىكى ئۈنۈملۈك ۋاسىتە دەپ قاراشقاندۇ. 1998 - يىلى ۋە 2000 - يىلى، مېنىڭ «خىتايلارنىڭ كەلگۈسى جەڭ قارىشى» (35) ۋە «خىتاينىڭ كەلگۈسى بىخەتەرلىك مۇھىتى ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرى» (36) دېگەن نامدا ئىككى ئىلمىي ئەسىرىم نەشىردىن چىقتى. بۇ ئىككى كىتابقا مەن بېيجىڭ سەپىرىمدە توپلىغان ياكى خىتاي ھەربىي قوماندانلىرى ۋە خىتايدىن يۈز ئۆرۈگەنلەر ماڭا بەرگەن ماتېرىياللارنىڭ كۆپىنچىسى نەتىجىمە قىلىنىپ كىرگۈزۈلگەندۇ. مەن بۇ ئىككى كىتابتا، خىتاينىڭ ئىچكى قىسمىدا بۇ دۆلەتنىڭ (يەنى خىتاينىڭ) دۇنيادا ئوينايدىغان رولى ھەققىدە ئوخشىمىغان پىكىردە بولۇۋاتقان ئىككى گۇرۇھ، يەنى ئۆزۈمنىڭ تەبىرى بويىچە «ئەنئەنىچىلەر» (قاتتىق قوللار) ۋە «پۈتۈنلۈكچىلەر» (تۈزەتمىچىلەر) دىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ كۆز قارىشىغا ئورۇن بەرگەندىم. مەن بۇ ئىككى كىتابتا كۆز قاراشلىرىنى نەقىل قىلغان گېنېراللار ۋە چەت ئەل سىياسىتى مۇتەخەسسسلرى ئۆز كۆز قاراشلىرىنىڭ توغرا نەتىجىمە قىلىنغانلىقىغا ۋە ۋاشىڭتوندىكى دۆلەت بىخەتەرلىك مۇتەخەسسسلرى ئارىسىدىكى تار دائىرىدە بولسىمۇ دېققەتكە سازاۋەر بولغانلىقىغا رەھىمىتىنى بىلدۈرۈشۈپ، كېيىنكى يىللاردا مېنى تېخىمۇ كۆپ مەلۇمات بىلەن تەمىنلىمەكچى بولغانىدى (37).

خىتاينى نەچچە ئون يىل بېقىندىن تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە، بۇ خىل قاتتىق قول كۆز قاراشلارنىڭ خىتاينىڭ رايون (يەر) سىياسەت شۇناسلىقى مەپكۈرىسىدە چەت (ئىككىلەمچى) ئېقىم ئەمەس، بەلكى ئاساسىي ئېقىم ئىكەنلىكىگە جەزم قىلىدىم. بۇلار (يەنى قاتتىق قول كۆز قاراشلار) يۈز مىليونلىغان كىشىلەرگە ۋەكىللىك قىلىۋاتقان، خىتاينىڭ دۇنيادا ئالىي ماقامغا يۈكسەلگىنىنى كۆرۈشكە ئىنتىلىۋاتقان يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسەت بەلگىلىگۈچىلەرنىڭ بەردازلانمىغان (ئاشكارا) كۆز قارىشى ئىدى. نەزىرىمىزنى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى يىللىرىغا ئاغدۇرساق، شەكسىزكى، شۇ ۋاقىتتىمۇ (خىتايدا) خەلقئارالىق ئەركىن بازار ئىچىدە بىر گەۋدىلىشىشنى ۋە تېخىمۇ دېموكراتىك ھاكىمىيەت سىستېمىسىغا قاراپ ئىلگىرىلەشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئەركىن (لىبېرال) مۇتەپەككۈرلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. خۇددى ئامېرىكىدا قاتتىق قوللار ۋە مۆتىدىللەر (تىنچلىقپەرۋەرلەر) دىن ئىبارەت ئىككى ئېقىم بولغىنىغا ئوخشاش، خىتاي سەرخىللىرىمۇ ئانالىمىش يېڭى كونسېرۋاتىپلار، مۇداخلىچىلەر، رېئالىستلار ۋە بېكىنمىچىلەر دېگەندەك پىرقىلارغا بۆلۈنگەندۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئارىدىكى پەرق (ئامېرىكا سەرخىللىرى ئارىسىدىكى مۇنازىرىلەر بىلەن خىتاي سەرخىللىرى ئارىسىدىكى مۇنازىرىلەرنىڭ پەرقى، ت) شۇكى، خىتاي سەرخىللىرى ئارىسىدىكى مۇنازىرىلەر خىتاي جامائەتچىلىكى ۋە غەرب مەتبۇئاتلىرى بىلەن كەمدىن كەم يۈز كۆرۈشىدۇ، خىتايدا بۇ خىل مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشقا ماس كېلىدىغان

(خەلق تەرىپىدىن) سايلانغان ۋەكىللەردىن تەشكىللەنگەن پارلامېنت ياكى ھەقىقىي ئىچۈرۈۋېتىلگەن مۇنازىرە سۇپىلىرى يوق.

غەرب سىياسەت بەلگىلىگۈچىلىرى، ئىستىخبارات تەھلىلچىلىرى ۋە ئالىملىرى كەلگۈسى ئون يىلدا دۇچ كېلىدىغان خىرىس شۇكى، ئۇلار (خىتاي سەرخىللىرى ئارىسىدىكى) مۇشۇ خىل مۇنازىرىلەرنى يېپىپ تۇرغان مەخپىيلىك پەردىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، مۇنازىرىگە ئىشتىراك قىلغان ھەرقايسى ئېقىمدىكىلەرنىڭ تەسىر كۈچىنى مۆلچەرلىيەلەش كېرەك. تا ھازىرغىچە، غەرب سىياسەت ۋە سودا ساھەسىدىكى سەرخىلار ئارىسىدا «خىتاي تىنچ پۈكۈشلىشىنى خالايدۇ، شۇنداقلا بارغانسېرى ئامېرىكىغا ئوخشايدىغان بىر دۆلەت بولۇشقا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ» دېگەن قاراش ئومۇملاشقان. Starbucks، McDonald's ۋە Apple قاتارلىق ئىستېمال بۇيۇملىرى ماركىلىرىنىڭ خىتايىدىكى شىددەتلىك تەرەققىياتى يۇقىرىقى قاراشنى تېخىمۇ قۇۋۋەتلەيدۇ. پەقەت، يېقىندىن بۇيان ئىلگىرىكىدىن جەڭخۇماراق خىتاي دۆلىتىنىڭ مەيدانغا چىققۇناتقانلىقىنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلۈپ، بەزىلەرنى خىتاي توغرىسىدا 40 يىلدىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۈمىدۋار خىياللاردىن گۇمانلىنىشقا مەجبۇر قىلدى (38).

داۋاملىق تۈردە ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىۋاتقانلارمۇ ئىنكار قىلالمايدىغان بىر نۇقتا شۇكى، خىتاي بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا يۈكسىلپلا قالماستىن، ئامېرىكا ۋە كەڭ غەرب دۇنياسى خىتايىنىڭ ئۆز نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغا دەسلەپتىن باشلاپلا ياردەم قىلىپ كەلدى. بۇ خىل ياردەملەرنىڭ ھالقىلىق مەنبەلىرىدىن بىرى دۇنيا بانكىسىدۇر. 1983 - يىلى، دۇنيا بانكىسىنىڭ باشقۇرغۇچىلىرى دېڭ شياۋپىڭ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، بىر گۇرۇپپا ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ خىتايىنى نۇقتىلىق تەتقىق قىلىپ، خىتايىنىڭ كەلگۈسى 20 يىلدا قانداق قىلغاندا ئامېرىكىغا يېتىشىۋالالايدىغانلىقى توغرىسىدا تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشىغا مەخپىي ھالدا قوشۇلدى (39). لېكىن، بۇ يەنىلا ياردەمنىڭ ھەممىسى ئەمەس. نەچچە ئون يىل مابەينىدە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى خىتايلارنى سەزگۈر ئۇچۇرلار، تېخنىكا، ھەربىي ماھارەت، ئىستىخبارات ۋە مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەكلىپلىرى بىلەن تەمىنلىدى. دەرۋەقە، خىتايلارغا شۇنچە ئۇزۇن مۇددەتتە شۇنچە كۆپ نەرسىلەر بېرىلدىكى، شۇ سەۋەبلىك ئامېرىكا پارلامېنتى 2005 - يىلى خىتايغا قىلىنغان ياردەمنىڭ ھەددى - ھېسابى يوقلۇقىدىن شىكايەت قىلىشتى. بۇنىڭدىن سىرت، بىز خىتايغا بەرمىگەن نەرسىلەرنى، ئۇلار ئوغرىلاپ ئالدى.

100 يىللىق مارافوننىڭ كۈچى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭ مەشغۇلاتلىرى خۇپپىيانە ئېلىپ بېرىلىدۇ. «ئېلىشىش كۈلۈپى» دېگەن ئىسمىدىكىگە ئوخشاش، مارافوننىڭ بىرىنچى قاتىدىسى مارافون ھەققىدە گەپ قىلماسلىقتۇر. ھەقىقەتەن، بېيجىڭدىكى يەرئاستى ئۆيلىرىدىن مارافوننىڭ تەپسىلاتلىرى كۆرسىتىلگەن ھەرقانداق بىر لايىھەنى تاپقىلى بولمايدۇ. مارافون خىتاي رەھبەرلىرىگە شۇنچىلىك تونۇشلۇقىكى، شۇ ۋەجىدىن، ئۇنى يېزىپ قويۇپ ئاشكارىلىنىپ قېلىش خەتىرىگە تەۋەككۈل قىلىشنىڭ ھېچقانداق زۆرۈرى يوق. لېكىن، نۆۋەتتە خىتايلار بۇ ئۇقۇمنى ئاشكارا تىلغا ئېلىشقا باشلىدى. بەلكى بۇ ئۇلارنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئۆزىنىڭ قەدىمگە يېتىشەلمەيدىغان دەرىجىدە كېچىككەنلىكىنى تونۇپ يەتكەنلىكىدىن بولسا كېرەك.

مەن 2012 -، 2013 - ۋە 2014 - يىللىرى خىتايغا قىلغان ئۇچ قېتىملىق سەپىرىم جەريانىدا، خىتاينىڭ (مارافون ئۇقۇمى ھەققىدىكى) پوزىتسىيەسىدىكى ئۆزگىرىشنى بايقىدىم. مەن ئادىتىم بويىچە، خىتاينىڭ ئاساسلىق ئاقىللار كېڭىشىدە ئۆزۈم نەچچە ئون يىل مابەينىدە ياخشى تونۇغان ئالىملار بىلەن كۆرۈشتۈم. مەن ئۇلاردىن ئۇلار تېخى بىر قانچە يىل ئاۋۋال ئۆزىنى ئەپقېچىپ يۈرگەن، ھېچبولمىسا ئاشكارا دېيىشكە پىتىنالىماي كەلگەن بىر ئاتالغۇ، يەنى «خىتاي يېتەكچىلىكىدىكى دۇنيا تەرتىپى» ھەققىدە ئۇدۇللا سورىدىم. ھالبۇكى، شۇ قېتىمدا ئۇلارنىڭ نۇرغۇنى «يېڭى تەرتىپ» ياكى «يېڭىلىنىش» نىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى، ھەتتا بۇنىڭ كۈتكىنىدىن تېز بولۇۋاتقانلىقىنى تىلغا ئېلىشتى. ئامېرىكا ئىقتىسادى 2008 - يىلىدىكى خەلقئارالىق پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىدە زەربىگە ئۇچرىغاندا، خىتايلار ئامېرىكىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان كۈتۈپ كېلىنگەن ۋە ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدىغان چېكىنىشىنىڭ باشلانغانلىقىغا ئىشەنگەندى. ئۇزۇندىن بېرى مېنى خىتاي مەنپەئەتىنىڭ «يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان كۆپ قۇتۇپلۇق دۇنيادىكى كەمتەر رەھبەرلىك» تە ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرۈپ كەلگەن كىشىلەر ماڭا خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ خىتاينىڭ دۇنيادىكى «تېڭىشلىك» ئورنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇزۇن مۇددەتلىك نىشانى تونۇپ يەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئۇلارنىڭ ماڭا ئۆزلىرىنىڭ مېنى ۋە ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى ئالداپ كەلگەنلىكىنى ئېيتقىنى ئىدى. ئۇلار بىلىنەر - بىلىنمەس مەغرۇرلۇق ئىلكىدە، ئامېرىكا تارىخىدىكى ئەڭ سىستېمىلىق، ئەڭ مۇھىم ۋە ئەڭ خەتەرلىك ئىستىخبارات مەغلۇبىيىتىنى ئاشكارىلاۋاتاتتى. يەنە كېلىپ، بىز مارافوننىڭ مۇشۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىقىنى بىلىمگەنلىكىمىز ئۈچۈن، ئامېرىكا ئۇتتۇرۇۋاتاتتى.

ختاي چۇشى

«ئاسماندا ئىككى قۇياش بولسا بولمىغىندەك، زېمىندىمۇ ئىككى ھۆكۈمدار بولسا بولمايدۇ» — كۆڭزى

1839 – يىلىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئەپيۇن ئۇرۇشىدا باشلانغان «يۈز يىللىق خارلىق» تىن قۇتۇلغانلىقىنىڭ سىمۋولىدۇر. ئۇ چاغدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشى ئەنگىلىيە بىلەن چىڭ سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدىكى سودا نىزاسىدىن كېيىن، ئەنگىلىيە خان جەمەتى دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ خىتاي پورتلىرىغا بېسىپ كىرىشى بىلەن باشلانغانىدى. بۇ مۇنارغا ئويۇلغان خەت ۋە رەسىملەردە، خىتاينىڭ يۈز يىللىق تارىخى زامان تەرتىبى بويىچە تەسۋىرلەنگەن. بۇ يۈز يىل – ئەڭ كەمبە خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمىتىنىڭ نەزىرىدىكىدەك – خەلق قارشىلىق ھەرىكەتلىرى، غەرب مۇستەملىكىچىلىكى ۋە 1949 – يىلى ماۋزېدۇڭنىڭ تەختكە ئولتۇرۇپ غەربنىڭ خىتاينى خارلىشىغا خاتىمە بېرىشى بىلەن ئەۋجىگە چىققان پارتىزانلىق ئۇرۇشلىرى بىلەن تولغانىدى.

ئامېرىكىلىق ساياھەتچىلەر ھەركۈنى بۇ مۇنارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، ئۇنى سۈرەتكە تارتىدۇ – يۇ، بۇ مۇنارغا مۇجەسسەملەنگەن، ئۆزىگە (يەنى غەربلىكلەرگە) قارىتىلغان ئۇچۇرلارغا دىققەت قىلمايدۇ. بۇ مۇنارنىڭ خىتاي خەلقى ئارىسىدا ۋە تەنپەرۋەرلىكنىڭ يادرولۇق سىمۋوللىرىدىن بىرىگە ئايلانغانلىقى بىز نەزەردىن ساقىت قىلغان يەنە بىر ئۇچۇرنى، «خىتاينىڭ ئادەت كۈنى كېلىۋاتىدۇ» دېگەن سىگنالىنى بىزگە يەتكۈزىدۇ. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ مۇنار خىتاي – ئامېرىكا مۇناسىۋىتىنىڭ ئەڭ مۇكەممەل سىمۋوللىرىدىن بىرى. (بۇ مۇناسىۋەت جەريانىدا) خىتاي ئۆزى ئىلگىرى ئۇچرىغان ئادەتسىزلىكلەرنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ كېلىۋاتقان (نەپ ئېلىۋاتقان) بولسا، ئامېرىكا پۈتۈنلەي زۇلمەت ئىچىدۇر.

(خىتايلار دەۋا قىلىدىغان) «خىتاينىڭ يەرشارىدىكى دۆلەتلەر قاتلىمىدا ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە ئىكەنلىكى» دىن ئىبارەت بۇ ئۇقۇم خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ باش كۆتۈرۈشىدىن خېلى بۇرۇنلا مەۋجۇت ئىدى (2). 19 – ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، ياۋروپا كۈچلىرى خىتاينى «شەرقىي ئاسىيا كېسەل كۆرىمىسى» دەپ ئاتىشاتتى. بۇ ئۇقۇم چۆكۈۋاتقان ئوسمان تۈرك ئېمپىرىيەسىگە بېرىلگەن «ياۋروپادىكى كېسەلمەن» لەقىمىنى ئۆرنەك قىلغانىدى. بۇ ئۇقۇم نۇرغۇن خىتاي زىيالىيلىرىنىڭ غەرب كۈچلىرىگە ۋە باشقىلارغا بولغان نەپرىتىنى كۈچەيتكەن ۋە بۇ خىل نەپەرتنى ھەققانىيلاشتۇرغانىدى. خىتاي ئىنقىلابچى چېن تىەنخۇا 1903 – يىلى «ئەجنەبىلەر بىزنى <شەرقىي ئاسىيا كېسەل كۆرىمىسى>، ياۋايى، قالاق ئىرق، دېيىشىدۇ» دەپ ۋايسىغانىدى (3). ئەدەنگەن بۇ يارا خىتاي خەلقى ئارا ئەڭ يۇقىرى قاتلامدىكى «تېگىشلىك» ئورنىغا ئېرىشمىگۈچە ساقايمىدۇ.

خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭ 2013 – يىلى مارتتا ۋەزىيەتكە ئولتۇرغاندا، ئامېرىكىدىكى خىتاي ۋەزىيىتىنى كۆزەتكۈچىلەر ئۇنى چۈشىنىپ كەتمەيتتى. خىتايدىكى قاتتىق قوللار ئۇنى ئالاقىلىشىمۇ، غەرب كۆزەتكۈچىلىرى ئارىسىدا ئومۇملاشقان چۈشەنچىدە، شى جىنپىڭ «كىشىگە زىيان يەتكۈزمەيدىغاندەك كۆرۈنىدىغان، قويۇق قارا چاچلىق، يېقىملىق كۈلۈپ تۇرىدىغان، خىتايدىكى كونسېرۋاتىپلارنى سىياسىي سەھنىدىن سىقىپ چىقىرىشنى مەقسەت قىلغان، شۇنداقلا كۆزەتكۈچىلىرىمىز ئۇزۇندىن بۇيان چىنپۈتۈپ كەلگەن <خىتاي ئەركىن بازار تىپىدىكى دېموكراتىك دۆلەتكە ئايلىنىدۇ> دېگەن قاراشنى ئاخىرى تونۇپ يەتكەن، گورباچېفقا ئوخشاش ئىسلاھاتچى» ئىدى. لېكىن، شى جىنپىڭ ناھايىتى تېزلا ئۆزىنىڭ «قايتىدىن قەد كۆتۈرگەن خىتاينىڭ دۇنيادىكى تېگىشلىك ئۈستۈن ئورنىنى قولغا كەلتۈرىدىغانلىقى» دىن ئىبارەت بىر چۈشى (ئارزۇسى) بارلىقىنى ئىسپاتلىدى. بۇ خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ ماۋ زېدۇڭ 1949 – يىلى تەختكە چىققاندا باشلانغان غايىسى ئىدى. «1949 – يىلى» خىتاي رەھبەرلىرى تەرىپىدىن ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا يۈز يىللىق ماركسنىڭ باشلىنىشى دەپ قارىلاتتى. خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭ قاتتىق قوللارنىڭ «复之路» «قايتا قەد كۆتۈرۈش يولى» دېگەن ئىبارىسىنى قوللاندى. ئىلگىرى ئىككىلەمچى ئېقىم سۈپىتىدىكى خىتاي مىللەتچىلىرىنىڭ بەلگىسى بولغان بۇ ئۇقۇم يېڭى خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭنىڭ خاس شوئارىدىن بىرىگە ئايلاندى.

* * *

بېيجىڭدىكى تىيەنئەنمېن مەيدانىنىڭ بىر چېتىدە 1949 – يىلى ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ياسالغان ئېگىزلىكى 40 مېتىرچە كېلىدىغان بىر مۇنار بار. كەسپىي ئىجازەت ئالغان ۋە خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىپ تۇرىدىغان ساياھەت يېتەكچىلىرى چەت ئەللىكلەرنى بۇ مۇنارنىڭ يېنىغا ئاپىرىشنى خالىمايدۇ. غەربلىكلەر بۇ مۇنارنىڭ يېنىغا ئۆزى بارالغان تەقدىردىمۇ، مۇنارنىڭ مەرمەر ۋە گىرانت تاشلىرىغا ئويۇلغان رەسىم ۋە خەتلەرنىڭ تېنىگىزچە تەرجىمىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مۇنارنىڭ نېمە نەرسە ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلمەيدۇ. بۇ مۇنارنىڭ ئەڭ دەسلەپتىن تارتىپلا «يۈز يىللىق ماركس» غا ھاكىملىق قىلىدىغان تەپەككۈرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەنلىكىنى تېخىمۇ بىلەلمەيدۇ. بۇ غايەت زور مۇنار ئىنتېرنېتتا، شۇنداقلا كىشىلەر ئارىسىدىمۇ «خەلق قەھرىمانلىرى خانىرە مۇنارى» دەپ ئاتىلىدۇ (1). بۇ مۇنار ئەمەلىيەتتە خىتايلارنىڭ غەرب كۈچلىرىنىڭ قولىدا تارتقان،

20 - ئەسرنىڭ باشلىرىدا، خىتاي يازغۇچىلىرى ۋە زىيالىيلىرى چارلېس دارۋىن بىلەن توماس خاكسىلنىڭ ئەسەرلىرىگە قەۋەتلا مەبتۇن بولۇشقانىدى. دارۋىنچە رىقابەت ۋە «ماسلىشالغانلار ھايات قېلىش» نەزەرىيەسى خىتايلىق غەربنىڭ قولىدا تارتقان خورلۇقنىڭ ئۆچىنى ئېلىشقا ماس كېلىدىغان يول سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ئالاقىسىغا ئېرىشكەنىدى. تەرجىمان، ئالىم ۋە ئىسلاھاتچى يەن فۇ خاكسىلنىڭ «تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيەسى ۋە ئېتىكا» دېگەن ئەسىرىنى خىتايچىغا تەرجىمە قىلغان تۇنجى كىشىدۇر. لېكىن، يەن فۇ ئەسلى ئەسەردىكى «تەبىئەتنىڭ تاللىشى» دېگەن ئۇقۇمنى «淘汰» «شاللاش» دەپ تەرجىمە قىلىپ ئەجەللىك خاتالىق ئۆتكۈزگەن ۋە بۇ خاتالىق خىتايلىق دارۋىن نەزەرىيەسىنى چۈشىنىشىدە يېتەكچى رول ئوينىغانىدى (4). شۇ ۋەجىدىن، (خىتايلىق نەزىرىدە) رىقابەتتە ئۆلتۈرۈلۈپ ئاجىزلاپ قېلىشقا ماس كېلىدىغان، ئۇلار يەنە تەبىئەت ياكى سىياسەت دۇنياسىدىن يوقىتىۋېتىلىدۇ. «ئاجىزلار كۈچلۈكلەرگە يەم بولىدۇ. ھاماقەتلەر ئاقىلارغا قۇل بولىدۇ... شۇ تەرىقىدە ئەڭ ئاخىرىدا ساقلىنىپ قالغانلار ئۆز زامانىغا، ماكانغا ۋە ئىنسانلىق ئورنىغا ئەڭ ماس كەلگەنلەر بولىدۇ» دەيدۇ يەن فۇ (5). ئۇ يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ، غەربنىڭ نەزىرىدە «تۆۋەن دەرىجىلىك ئىرقنىڭ بارچە ئەزالىرى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىرق تەرىپىدىن يوق قىلىۋېتىلىشى كېرەك» لىكىنى يازىدۇ (6). 1911 - يىلى، زامانىۋى خىتاي دۆلىتىنىڭ ئاتىسى سۈن جۇڭشەن ئۆز پىروگراممىسىدا ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا ئىرقىي ساقلىنىپ قېلىش نەزەرىيەسىنى ئاساس قىلغانىدى. سۈن جۇڭشەن خىتايلىق چەت ئەل كۈچلىرىگە قارشى كۈرىشىنى سېرىق تەنلىكلەرنى بويسۇندۇرۇش، ھەتتا يوقىتىش نىيىتىدە بولۇۋاتقان ئاق تەنلىكلەرنىڭ «ئىرقىي يوقىتىش» غا قارشى تىرىشكىشى دەپ تەسەۋۋۇر قىلغانىدى (7). بۇ تەسەۋۋۇر 1949 - يىلى قايتىدىن قوللىنىلدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرى دارۋىنچە ئىدىيەلەر بىلەن تولغان. ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان ئىككى تەرجىماننىڭ بىرى بۇ ھەقتە «كەلگۈسى كۈرەشتە پەقەت ئاق ۋە سېرىقتىن ئىبارەت ئىككىلا ئىرق بار بولىدۇ، سېرىق تەنلىكلەر ئۆز ئىستراتېگىيەسىنى ئۆزگەرتىمىگۈچە، ئاق تەنلىكلەر بۇ كۈرەشتە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ تۇرىدۇ» دەپ خۇلاسە چىقارغان. ماۋ زېدۇڭ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى كارل ماركسنىڭ يازمىلىرىنى كۆرۈشتىن ئىلگىرىلا، خىتاي مەۋجۇتلۇقنىڭ خىتايلىق خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى تەكىتلەيدىغان ئۇزۇن مۇددەتلىك، ئاشقۇن ئىستراتېگىيەگە باغلىق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن (8). شۇ ۋەجىدىن، خىتاي كوممۇنىستىلارنىڭ ئىستراتېگىيە تەپەككۈرىدا، كەسكىن رىقابەتكە تولغان دۇنيادا ساقلىنىپ قېلىش ئۈچۈن كۈرەش

قىلىش ئىدىيەسى يېتەكچى ئورۇنغا ئۆتكەن. ماۋ زېدۇڭنىڭ قىزىل ئارمىيەسى 1930 - يىللاردا ھۆكۈمەت ئارمىيەسىگە ئەسىر بولۇپ قېلىشتىن قېچىپ، روباپقا چىقارغان مەشھۇر «ئۇزۇن سەپەر» مەزگىلىدە، ماۋ زېدۇڭنىڭ يېنىدا پەقەت بىر پارچىلا كىتاب بار ئىدى. ئۇ تارىخىي ساۋاقلاردىن بەكۈنلەپ چىقىلغان دۆلەت ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى ماھارەتلەر بايان قىلىنغان، غەربتە ئوخشىشى يوق بىر كىتاب بولۇپ، مەزكۇر كىتابنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسىملىرى «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۆرنەكلەر» دېگەن نامدا ئېنگىلىزچىغا تەرجىمە قىلىنغان. بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنى خىتايلىق ئۇرۇشقا بەگلىكلەر دەۋرىدىكى تاكتىكىلىرىغا مەركەزلەشكەن ۋە مىلادىدىن بۇرۇنقى 4000 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھېكايە ۋە ئەقلىيە سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان (9). بۇ خىل ئەقلىيە سۆزلەردىن بىرى بولمىش، كۆڭزىغا نىسبەت بېرىلگەن «ئاسماندا ئىككى قۇياش بولسا بولمايدۇ» دېگەن سۆز خىتايلىق مەپتۇن بولغان دارۋىنچىمۇ چۈشەنچىلىرى بىلەن يۈكسەك بىردەكلىككە ئىگە (10). كۆڭزىنىڭ بۇ سۆزىنىڭ مەنىسى «دۇنيا تەرتىپىنىڭ تەبىئىي قاتلاملارغا بۆلۈنۈشتۈر. بۇ خىل قاتلاملىق دۇنيانىڭ ئەڭ ئۈستىدە چوقۇم پەقەت بىرلا ھۆكۈمدار بولۇشى كېرەك» دېگەندىن ئىبارەتتۇر.

ئامېرىكا مۇتەخەسسسلرىنىڭ خىتاي ھەققىدىكى ئەڭ چوڭ خاتالىقلىرىنىڭ بىرى مەزكۇر كىتاب («ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۆرنەكلەر») قا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلمىغانلىقىدۇر. بۇ كىتاب ئەزەلدىن ئېنگىلىزچىغا تەرجىمە قىلىنىپ باقمىغان. تاكى 1992 - يىلىغا كەلگەندە، بىز نيۇيورك ۋاقىت گېزىتىنىڭ مۇخبىرى خاررىسون سالىسبېرىدىن شۇنى بىلدۈرۈپ، ماۋ زېدۇڭ بۇ كىتابتىكى ئىبەرەت - ساۋاقلارنى 1935 - يىلى ياخشى كۆرۈپلا قالماستىن، تاكى 1976 - يىلى ئۆلگەنگە قەدەر بۇ كىتابنى تەكرار - تەكرار ئوقۇغان (11). دېڭ شياۋپىڭ ۋە باشقا خىتاي رەھبەرلىرىمۇ بۇ كىتابنى ئوقۇغان. ھەتتا، خىتايلىق تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇشۇ كىتابتىكى ئۇرۇشقا بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ساختىپەزلىك قىلىشنى، دۈشمەننىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلىنىشنى، يۈكسىلىۋاتقان بىر كۈچ (دۆلەت) نىڭ قارشى تەرەپنى بىخودلاشتۇرۇپ، ئۆزىگە تەمەننا قويغۇزۇشىنى ئۆگىتىدىغان ۋەقەلەردىن تاللاپ تۈزۈلگەن دەرسلىك كىتابلارنى كۆچۈرۈپ ئۆگىنىدۇ. بىز بۇلارنىڭ ھەممىسىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتتۇق.

«نۆۋەتتىكى ئىدىئولوگىيە كۈرىشىدە، سوتسىيالىزم ھەممىدىن ماس كەلگۈچى (تۈزۈم) بولۇش سۈپىتى بىلەن

غەلبىگە ئاپىرىدىغان پۈتۈن شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلىدى» دەيدۇ ماۋ زېدۇڭ تىپىك دارۋىننىزىمچە ئابىزاستىن بىرنى ئۆرنەك قىلىپ تۇرۇپ (12). 1950 - يىللىرى، ماۋ زېدۇڭ ۋە باشقا خىتاي رەھبەرلىرى پۈتۈن دۇنياغا ھاكىم بولۇشنى پات - پاتلا تىلغا ئالغانىدى. ئەمما، غەربلىكلەر بۇ خىل سۆزلەرنى «خىتايلىرىنىڭ دەبدەبىلىك خام خىيالى ياكى مىللەتچىلىك ئەسەبىيلىكىنى كۆرۈكلەشتۈرۈش باشقىلارغا زىيىنى يەتمەيدىغان داۋراڭ» دەپ قاراپ نەزەردىن ساقىت قىلىشتى. ئەمەلىيەتتە، بۇنىڭ ئامېرىكىدىكى ئېزىنچىلىق، كېنىدى، ترۇمان ياكى نىكسون قاتارلىقلارنىڭ «ئامېرىكا دۇنيادىكى ئەڭ بۈيۈك دۆلەتتۇر» دەپ سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىدىن پەرقى يوق ئىدى. خىتايدا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» (13) دەپ ئاتالغان مەزگىلدە، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى «ئەنگىلىيەدىن ئېشىپ، ئامېرىكىغا يېتىشىۋېلىش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى، ئەمما ئۇلارنىڭ بۇ ئىشتىكى ئەستايىدىللىقىنى ھېس قىلىپ يېتەلگەنلەر تولىمۇ ئاز بولدى.

ماۋ زېدۇڭ تەختتە ئولتۇرغان مەزگىللەردە، ئامېرىكا ئىستىخبارات ئورگانلىرى ئۆزىنىڭ بىر تەرەپلىمە كۆز قارىشىنىڭ ئىسكەنجىسىدە قالدى. نۇرغۇن كىشىلەر خىتايلىرىنى بىر توپ رادىكالىر تەرىپىدىن يېتەكلەنگەن تەرىكىدۇنياچى، ئاساسەن ئىپتىدائىي ھالەتتىكى ئىنسانلار دەپ قاراشتى. خىتاينىڭ كۆپلىرى ماشىنا بىلەن ئەمەس، ۋېلىسپىت بىلەن تولغانىدى. خىتاي ياسىمىچىلىرى توكلۇق شامالدىرغۇچىنىمۇ ياسىيالمىيىتى. خىتايدا مەبلەغ سالىدىغان چەت ئەللىكلەرمۇ ئاز ئىدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ غەلىتە مىللەتچىلىك پىلانى غەربلىكلەرنىڭ مەسخىرە ئويىپكىتى ئىدى: ئۇ خىتاينىڭ چەت ئەللەردىكى بارلىق ئەلچىلىرىنى قايتۇرۇپ كەلگەندى؛ ئۇ دېھقانلارغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن، ھەربىيلەرگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ زىرائەتلەرنى يەپ كېتىۋاتقان قۇشقاچلارنى ئۆلتۈرگۈزگەندى. بۇ «بۈيۈك داھى» قۇشقاچلارنىڭ زىيانداش ھاشارەتلەرنى يوقىتىدىغانلىقىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرىدىغاندەكمۇ قىلمايتتى. شۇنىڭ (يەنى كەڭ كۆلەمدە قۇشقاچ ئۆلتۈرۈشنىڭ) نەتىجىسىدە، خىتايدىكى زىرائەتلەر كەڭ كۆلەملىك ھاشارەت ئاپىتىگە ئۇچرىغانىدى، ئامېرىكا ئىستىخبارات ئورگانلىرى «خىتاي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىككىلەمچى شېرىكى بولۇشقا رازى بولمايدۇ» دېگەن دوكلاتقا ئىشىنەلمىگەندى. خىتايدەك ئارقىدا قالغان بىر دۆلەتنىڭ بىر كۈنلەردە ئامېرىكا بىر ياقتا تۇرسۇن، سوۋېتقا رەقب بولالىشىدىن ئىبارەت بىر ئىدىيە ئامېرىكىلىقلارغا تولىمۇ كۈلكىلىك تۇيۇلغانىدى. لېكىن، بىر تۈركۈم كىشىلەر، يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىرى بۇ گەپنى ئاڭلىغاندا كۈلەلمىگەندى. ئۇلار ئامېرىكىدىن خېلى بۇرۇنلا خىتاينىڭ نېمە ئىشلار بىلەن ھەپلىشىپ يۈرگىنىنى كۆرۈپ يەتكەندى. «مارافون» ھەققىدىكى تۇنجى يىپ ئۇچى موسكۋادىن كەلگەندى.

* * *
 1950 - يىللىرى، خىتاي ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا كوممۇنىست دۆلەتلەرنىڭ لىدىرى دەپ ئىتائەت قىلاتتى. خىتايلار يالغاندىن ئاجىز سىياققا كىرىۋېلىپ،

تېخنىكىدا يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكەن رۇسلاردىن ياردەم تەلەپ قىلغانىدى. لېكىن، قوشۇمچە پېرسوناژلىق ماۋ زېدۇڭغا ماس كەلمەيتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ بۇنى بىلەتتى. گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقى خىتايدىن ناھايىتى خەۋپسىزەيدىغان، گۇمانلىنىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار خىتاي - ئامېرىكا ئىتتىپاقىنىڭ قۇرۇلىشىدىن تېخىمۇ ئەندىشىلىنەتتى. شۇڭا، ئۇلار ئامېرىكىغا خانا ئۇچۇر يەتكۈزگەندى.

1961 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئاناتولىي گولتسىن ئىسىملىك بىر ئادەم ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ خېلىسىنى شۆبىسىنىڭ مەسئۇلىغا يېقىنلىشىپ، ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈش ئىستىكى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە خېلىسىنىڭدىن ستوكھولمغا ئۇچىدىغان ئايروپىلانغا چىقىشىغا ياردەم قىلىدۇ (14). ئۇكرائىنادا تۇغۇلغان گولتسىن 45 ياشتا بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ فىنلاندىيەدىكى ئەلچىخانىسىغا ئەۋەتىلىشتىن ئىلگىرى، كىگى بىلەن ئىستراتېگىيەلىك پىلان بۆلۈمىدە، ئۇ ئۆزى كىلىنۋېدىگەن ئىسىمدە خىزمەت قىلغان مابور ئىدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غەربتىكى ھەربىيلىرىگە ئالاقىدار ئاخبارات ھۆججەتلىرىنى كۆتۈرگىنىچە، ستوكھولمىدىن ئامېرىكىغا قاراپ ئۇچىدۇ. «غەربكە يېتىپ كەلگەن ئەڭ مۇھىم يۈز ئۈرۈگۈچى» (15) دەپ تەرىپلەنگەن ۋە كېيىنچە داڭلىق تېلېۋىزىيە فىلىمى «ۋەزىپە: ئىمكانسىزلىق» تا ئۇنى پىروتوتىپ قىلىپ پېرسوناژ يارىتىلغان گولتسىن يەنە كېيىنكى نەچچە يىلدا ئامېرىكىنىڭ دىپلوماتىيە ۋە ئىستىخبارات ساھەسىگە تەلپۈكۈس تەسىر كۆرسەتكەن خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتى چۈشەنچىسىنىمۇ بىرگە ئېلىپ كەلگەندى.

دەسلەپتىن تارتىپلا، ئامېرىكا ئىستىخبارات دائىرىلىرى گولتسىنغا ئىشىنىشكە مايىل ئىدى. ئۇمۇ غەربتىكى بىر قانچە داڭلىق سوۋېت جاسۇسىنىڭ ئىسمىنى تەمىنلەش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغانىدى. ئۇنىڭ ئەڭ ھالقىلىق ياردىمى ئەنگىلىيە ئىستىخبارات ئەمەلدارى كىم فىلېننىڭ ئەمەلىيەتتە قوش تەرەپلىك كىگى جاسۇسى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەنلىكى ئىدى.

شۇنداقلا، گولتسىن مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا سۇيىقەستچىلىك نەزەرىيەچىلىرىدىن بولۇپ، ئۇ كېيىنچە ئەنگىلىيە باش مىنىستىرى خارولد ۋىلسوننى كىگى بىلەن ئۇچۇر تەمىنلىگۈچىلىرىدىن بىرى دېمەكچى بولغانىدى. ئۇنىڭ سۇيىقەستچىلىك نەزەرىيەچىلىرىدىن بىرى خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن سوۋېت سىياسىي بىۋىروسى ئارىسىدىكى كوممۇنىزم دۇنياسىنىڭ كونتروللۇقىنى تالىشىش سەۋەبلىك يۈز بەرگەن ئېغىر بۆلۈنۈش ھەققىدە ئېقىپ يۈرگەن، شۇنداقلا بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان ئىغۋالارغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى. گولتسىن ئامېرىكىلىقلارنى بۇ ئىغۋالارنىڭ ئاساسسىز ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرگەندى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، بۇ كىگى بىلەن

خىتايلىرىنىڭ ئامېرىكىدىن قىممەتلىك ئاخباراتلارنى ئوغرىلىيالىشى ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرغان ئالدامچىلىق ئىدى. گولتسىن ئامېرىكىنى يەنە شۇ خۇسۇستىمۇ ئاگاھلاندۇرغاندىكى، ئۇنىڭ قارىشىچە، مەلۇم بىر ۋاقىتتا، باشقا سوۋېت خائىنلىرى ئامېرىكىغا كېلىپ، ئۆز قولىدا خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ بۇزۇلغانلىقىغا ئالاقىدار ئىسپات بارلىقىنى دەۋا قىلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن، بۇ جاسۇس يېتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭغا ئىشىنىشكە بولمايتتى. دېگەندەك، شۇنىڭدىن ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندە، گولتسىننىڭ «بېشارىتى» راست چىقتى.

1964 - يىلى يانۋاردا، يۇرى نوسېنكو ئىسىملىك ك گ ب جاسۇسى جەنۇەدىكى ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ بىر خىزمەتچىسى بىلەن ئالاقىلاشتى ۋە شۇنىڭدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆردى. ئۇ غەربتە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈچۈن قوش تەرەپلىك جاسۇسلىق قىلغانىدى. كېيىن، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چاقىرىلدى - دە، ئۆزىنىڭ ئۇ يەرگە قايتىپ بارسا تۈرمىگە تاشلىنىدىغانلىقىنى، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئېغىر ئاقىۋەتكە قالدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆزىنى ئامېرىكىنىڭ قوينىغا ئاتتى. ئۇ ئامېرىكىغا كەلگەندىن كېيىن، خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان كۆز قاراشلارنىڭ نۇرغۇنغا قارشى پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ خىتاي - سوۋېت ئارىسىدىكى ئېغىر زىددىيەتكە ئالاقىدار خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلگەن بولۇپ، بۇ گولتسىننىڭ «خىتاي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدا زىددىيەت بار دېگەن گەپلەرنىڭ ئاساسى يوق» دېگەن سۆزىگە تۈپتىن زىت ئىدى. (خىتاي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدىكى) قىياس قىلىنغان بۇ زىددىيەت ئەمەلىيەتتە شۇ دەرىجىدە ئېغىر ئىدىكى، مەزكۇر ئىككى دۆلەت شۇ سەۋەبلىك چېگرادا توقۇنۇشقان، ھەتتا بۇنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئۇرۇشقا ئايلىنىپ كېتىش خەۋىپى كۆرۈلگەندى (16)، ئۇ (يۇرى نوسېنكو) ك گ ب تەرىپىدىن ئامېرىكىغا ئەۋەتىلگەن، خىتاينى تېخىمۇ زور كۈچكە ئىگە قىلىدىغان خىتاي - ئامېرىكا ئىتتىپاقى شەكىللىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قەستەن خانا ئۇچۇر تارقىتىدىغان جاسۇسنىڭ ئۆزى ئەمەس، ئەكسىچە دەل گولتسىن ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ئۇ يەنە ماۋ زېدۇڭنىڭ خەلقئارا كوممۇنىزم سىستېمىسىغا ئەمەس، پۈتۈن دۇنياغا ھاكىم بولۇش ئويى بارلىقىنى دوكلات قىلدى.

بۇ ئىككى ئۇچۇر مەنبەسى تەمىنلىگەن زىددىيەتلىك كۆز قاراشلار ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى تەڭقىسلىقتا قويدى. بىر تەرەپتىن، بۇ ئىككى كۈچلۈك كوممۇنىستىك دۆلەت ئارىسىدا زىددىيەت بار دېگەن كۆز قاراشنىڭ ئىچكىرىلەپ قېزىش، پايدىلىنىش قىممىتى پەۋقۇلئاددە يۇقىرى ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئامېرىكىلىقلار بىر كوممۇنىستىك دۆلەتنىڭ ئىدىئولوگىيە سەۋەبلىك چوقۇم يەنە بىر كوممۇنىستىك دۆلەتنى قوللايدىغانلىقىغا ۋە غەربنىڭ ئۆز ئارىسىدىن بىر ئۇچۇر ئېچىشتىكى ھەرقانداق ئۇرۇنۇشلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىتتى. تەدرىجىي ھالدا، ئامېرىكا

ئىستىخبارات ساھەسىدىكىلەر يۇرى نوسېنكوغا ئىشەنمەسلىكتە ئورتاق قاراشقا كەلدى. شۇنداقلا، ئۇلارنىڭ بۇ مەيدانى (يەنى خىتاي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدا زىددىيەت يوق دېگەن يەكۈنگە كېلىشى، ت) شۇنىڭدىن كېيىنكى نەچچە ئون يىلدا خىتاي بىلەن بولغان مۇئامىلىسى جەريانىدىمۇ داۋاملاشتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇلار خانا ئالاقىلىشىدى.

نوسېنكو «توقۇپ چىققان ھېكايىلىرىدىن ۋاز كېچىشى مۇمكىن» دېگەن ئۈمىد ئەتراپىدا قاپ قوپۇلدى. ئەمما، ئۇ ئۈچ يىللىق قاماقتىن كېيىنمۇ (خىتاي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدا زىددىيەت بار دېگەن) «ھېكايىسى»دىن ياكى ئىشەنچىسىدىن يانمىدى. نىھايەت، بەزى ئامېرىكىلىق تەھلىلچىلەر نوسېنكو ئۆزلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا پۇلاڭلىتىپ تۇرغان، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى خىتاي - ئامېرىكا ئىتتىپاقى شەكىللەندۈرۈشتىن ئىبارەت جەزىمدار تەسەۋۋۇرغا ئۈمىد بىلەن بېقىشقا پېتىندى. ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى ۋە فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسى بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يېتىش ئۈچۈن، خەلقئارالىق ئاخبارات توپلاش ھەرىكىتىنى باشلىدى. ئەنە شۇ چاغدا، مەن بۇ ئىشنىڭ ئىچىگە كىردىم.

* * *

1969 - يىلى، ئامېرىكا ئىستىخبارات ساھەسىدىكىلەرنىڭ قولىدا بۇ مۇنازىرنى ئاياغلاشتۇرالىشى مۇمكىن دەپ قارىلىدىغان ئىككى كوزېر بار ئىدى. بىرىنچىسى، ك گ ب نىڭ جاسۇسلىققا قارشى پائالىيەتلەر بۆلۈمىدىكى ياراملىق بىر ئادەم. ئىككىنچىسى، سوۋېت سىياسىي بىۋروسىنىڭ ئەزالىرى بىلەن يېقىندىن ئالاقە قىلالايدىغان بىر شەخس. ئەمما، بەختكە قارشى ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن پايدىلانغىلى بولمىدى. شۇ ۋەجىدىن، خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتىدىن ئىبارەت تېپىشماقنى بېشىش ئۈچۈن، ئامېرىكا ئىستىخبارات دائىرىلىرى ئۇلارنىڭ ئورنىغا كارغا كېلىدىغان (تۆۋەن دەرىجىلىك) مەنبەلەردىن پايدىلىنىشقا مەجبۇر بولدى. ئەينى ۋاقىتتا (نامزات سۈپىتىدە)، نيۇيورققا جايلاشقان، سوۋېتچە ئىدىيەدىكىلەر بىلەن تولغان بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى كاتىبات باشقارمىسىدا خىزمەت قىلىدىغان بىر ئاددىي ئاسپىرانت بار ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا مەن 24 ياشتا بولۇپ، باش كاتىپنىڭ ئىشخانىسىدا سىياسىي ئىشلار خادىمى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتىم. مەن بۇ خىزمەتكە كولومبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر پىروفېسسورنىڭ ياردىمىدە ئورۇنلاشقانىدىم. گەرچە مەن تۆۋەن دەرىجىلىك خىزمەت ئورنىدا بولساممۇ، ئەمما مەن بۆلۈمىدىكى بارچە ئورۇنلاردا خىزمەت قىلىدىغان بىردىنبىر ئامېرىكىلىق ئىدىم. مېنىڭ (ئالدىنقى قېتىملىق خىزمەت ئورنىمدا ئالغان) بىخەتەرلىك ئىجازەتنامەم بولغاچقا ۋە دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىشخانىلىرىغا قەرەللىك كىرىش پۇرسىتىم بولغاچقا، مەن فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش

ئىدارىسى ۋە مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى ئۈچۈن ناھايىتى روشەن بىر نىشان (نامزات) ئىدىم.

4 - ئاينىڭ مەلۇم بىر بۆلۈتۈلۈك دۈشەنبە كۈنى، چۈشتىن بۇرۇن 8:35 دە، مەن 1 - چوڭ كوچا 42 - كوچىنىڭ بۆلۈڭىدا قاتناش قىستاڭچىلىقىنىڭ پەسىيىشىنى كۈتۈپ تۇراتتىم. پۈتۈن كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا كەلگۈچە سوزۇلغان، دىپلوماتلارغا خاس نومۇر تاختىسى ئېسىلغان ھەشەمەتلىك قارا پىكاپلار نيۇيوركتىكى ئېرلاندىيەلىكلەردىنمۇ كۆپ ئىدى. مەن ئىككى ئاي بۇرۇن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ كاتىبات باشقارمىسىدا سىياسىي تەھلىلچى بولغاندىن تارتىپ، بۇ يولدىن نۇرغۇن قېتىم ماڭغانىدىم. ئەمما، شۇ كۈنى مېنىڭ خىزمىتىم ئۆزگەرگەنىدى. مەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئۈچۈن جاسۇس بولۇپ ئىشلەشكە قوشۇلغانىدىم.

مەن بىلەن ئالاقىلىشىدىغان ئىككى كىشى مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىدىكى «پېتىر» ۋە فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسىدىكى «ئالاھىدە خادىم سىمس» ئىدى. ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىكى مەسلىھەتچىسى ھېنرىي كىسسىنچېر ئۇلارغا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇچۇر مەنبەسىدىن خىتاي - سوۋېت بىرىكچىلىكىنىڭ مۇمكىنچىلىكى جەھەتتە پايدىلانغىلى بولىدىغان ھەرقانداق ئاخباراتلارنى توپلاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرغانىدى. خىتاينىڭ (خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتى جەريانىدا) ئىشەنچلىك، تۇتۇقسىز، ھەتتا خەتەرلىك دېگەندەك، قانداق تىپتىكى ھەمراھقا ئايلىنىدىغانلىقىنى بىلىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى يوق ئىدى. مېنىڭ ئامېرىكىلىق خىزمەتداشلىرىمنىڭ ئەس - يادى «بىز قانداق قىلغاندا بېيجىڭنى موسكۋاغا قارشى كوزېر قىلىپ قوللىنالايمىز؟» دېگەن مەسلىگە مەركەزلەشكەنىدى. بۇ پۈتۈن جەريان 1969 - يىلى 8 - ئايدا كالىفورنىيە ئىشتاتىنىڭ سان كىلىمېنت شەھىرىدىكى ئاتالمىش غەربىي ئاق سارايدا ئۆتكۈزۈلگەن، پىرېزىدېنت نىكسون رىياسەتچىلىكىدىكى ئاسيانىڭ كەلگۈسى مۇھاكىمە قىلىنغان يىغىنغا قەدەر كۈچىيىپ بارغانىدى.

جاسۇسلىق دەسلەپتە ماڭا جون لې كاررىنىڭ ۋەھىملىك رومانلىرىنى ۋە جامس باندىنىڭ فىلىملىرىنى ئەسلەتكەن بولسا، ناھايىتى تېزلا (ئاچچىق) رېئاللىقا يۈزلىنىشكە مەجبۇر بولدۇم. مېنىڭ (خىزمەتتە ئىشلىدىغان) مەخپىي ئىسمىم 007 دېگەندەك ئۆزگىچە، سىرلىق ئىسىم ئەمەس ئىدى (17). خىتاي - سوۋېت مەسلىسى ھەققىدىكى ئەڭ چوڭقۇر دوكلات مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ ESAU ۋە POLO دەپ ئاتالغان ئۇزۇن سەھىپىلىك تەتقىقات نەتىجىسى ئىدى (18). (بۇ دوكلاتتا) دەلىل - ئىسپاتلار بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ھېنرىي كىسسىنچېرنىڭ مەسئۇللىقىدىكى دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ خىزمەتچىلىرىمۇ خىتاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش - ياخشىلىماسلىق مەسلىسىدە تەڭ نىسبەتتە ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى 1969 - يىلىدىكى يىغىندا كۆرۈلگىنىدەك، پىرېزىدېنت نىكسوننىڭ «خىتاي سوۋېت ئىتتىپاقىدىنمۇ خەتەرلىك تەھدىت، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز خىتايغا قارشى باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش

سىستېمىسىغا موھتاج» دېگەن كۆز قارىشىنى قوللىدى. 1969 - يىلى 1 - ئايدا كەلگۈچە، كىسسىنچېرنىڭ مەسلىھەتچىلىرى كىسسىنچېرغا ۋە پىرېزىدېنتقا سۇنغان نوتىدا بۈگۈن «خىتايغا ئېچىۋېتىلىش» دېگەن نامدا مەشھۇر بولغان سىياسەتكە قارشى تۇرغانىدى. نىكسوننىڭ خىتاينى زىيارەت قىلىشقا تەمىنلىۋاتقانلىق خەۋىرى كىسسىنچېرغا يەتكۈزۈلگەندە، ئۇ بۇ ھەقتە «ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس» دېگەنىدى (19).

مەن سائەتلەپ ۋاقىت ئاجرىتىپ بۇ دوكلاتلارنى ئوقۇپ چىقتىم، بۇ دوكلاتلاردا كۆرسىتىلگەن خىتاينىڭ غايىلىرى ھەقىقەتەن ئادەمنى چۆچۈتەتتى. 1960 - يىلىدىن 1962 - يىلىغىچە، مەن ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ Iron Bark دەپ ئاتالغان بىر يۈرۈش ھەرىكەتلىرى داۋامىدا مىكرو تىپلىق جاساسلىق فوتو ئاپپاراتىدا تارتىلغان، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نەچچە مىڭ بەتلىك مەخپىي ھۆججەتلىرىنى كۆرۈپ چىقتىم. ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغىنى، بۇ ھۆججەتلەر موسكۋادىكى ھەربىي رەھبەرلەرنىڭ ئاللىقاچان خىتاينى شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى بىلەن ئوخشاش خەتەرلىك دەپ قارىغانلىقىنى ئاشكارىلىغانىدى. مەن يەنە نيۇيوركتىكى فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ SOLO، TOP HAT ۋە FEDORA دېگەن نامدا ئۈچ جاسۇسلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىدىن؛ بۇ ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىۋاتقانلارنىڭ ناھايىتى ئىشەنچلىك ئىكەنلىكىنىڭ ئىسپاتلانغانلىقىدىن، شۇنداقلا سوۋېت سىياسىي بىيوروسىنىڭ ئىچكى مەشغۇلاتلىرىنى يېقىندىن بىلىش ئىمكانىغا ئىگە ئىكەنلىكىدىنمۇ خەۋەر تاپتىم (20). لېكىن، فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسى ۋە مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى كىسسىنچېر ۋە ئۇنىڭ مەسلىھەتچىلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان سوئاللارنى سوراڭ ئارقىلىق ماڭا بۇ ئاخباراتلارنى تېخىمۇ تەپسىلىيەشتۈرگۈزمەكچى بولدى.

كاتىبات باشقارمىسىنىڭ ئىشخانىلىرى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى بىناسىنىڭ 35 - قەۋىتىدە ئىدى. مەن بۇ يەردە ئۇچراتقان، كىشىدە ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغان سوۋېت ئىتتىپاقى خىزمەتچىسى سېمىزىرەك كەلگەن، ئاق چاچلىق، مىجەزى ئوچۇق، ئاركاى شېۋچېنكو دېگەن كىشى ئىدى. مەن ئۇنى ياخشى چۈشىنىشكە باشلىدىم. 39 ياشلىق شېۋچېنكو خۇمارى ناھايىتى كۈچلۈك ھاراكەت بولۇپ، مارتىنى ھارىقى ئۇنىڭ دائىملىق تاللىشى ئىدى. شۇنداقلا، ئۇ دائىم مانتاتاندىكى La Petite Marmite دېگەن فىرانسىيە قاۋاقخانىسىدا ئۇزۇندىن ئۇزۇن گەپ سېتىپ ئولتۇراتتى. مەن نۇرغۇن قېتىم ئۇنىڭ بىلەن بىللە چۈشلۈك تاماق يېگەندىم، ئۇ تاماق جەريانىدا ئامېرىكىدىكى (چەت ئەللىك) خىزمەتچىلەرنى ئۆز دۆلىتىنىڭ (ئامېرىكىدا تۇرۇۋاتقان) مەمۇرىي خادىملىرى بىلەن يېقىن ئۇتۇۋاتقاندا تەسىر بېرىپ قويماسلىققا ئۈندەيدىغان ساختا كېلىشىملەرنى مازاق قىلىپ قوياتتى. ئۇ مېيىقىدا كۈلگەچ، ئامېرىكىدا (خىلمۇخىل شىركەتلەردە) ئىشلەۋاتقان رۇسىيەلىكلەرنىڭ ھەركۈنى ئۇنىڭ سوۋېت ئەلچىلەر ئۆمىكىدىكى ئىشخانىسىغا كېلىپ ئۆزىنى

ئاخبارات بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىنى ۋە قانداق قىلىش توغرىسىدا يوليورۇق ئالدىدىغانلىقىنى ئېيتقاندى. 1969 - يىلى 4 - ئايدا، مەن ئۇنىڭ دوستلۇقىغا ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇ ماڭا شۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى خىتاي - سوۋېت چېگراسىدا يۈز بەرگەن ئىككى قېتىملىق توقۇنۇشتا خىتايلارنىڭ قىلغان ۋە ھىشىلىكلىرىنى ئېيتىپ بەردى. ئەينى چاغدا، ئامېرىكا ئىستىخبارات

خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بۇ ۋەقەدىن خەۋەرسىز ئىدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، شۇ قېتىملىق توقۇنۇش خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى قوراللىق قىسىملىرىغا يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلىشى بىلەن باشلانغانىكەن. ئۇ يەنە ماڭا سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرىنىڭ خىتاي كوممۇنىزىم دۇنياسىنىڭ كونتروللۇق ھوقۇقىنى قولغا ئېلىشنى ۋە شۇ ئارقىلىق دۇنياغا خوجا بولۇشنى پىلانلاۋاتىدۇ، دەپ قارايدىغانلىقىنى، شۇ سەۋەبلىك ئۇلارنىڭ خىتايغا ئۇچلۇكىنى ۋە خىتايدىن قورقىدىغانلىقىنى ئېيتتى. نەچچە ئون يىل مابەينىدە، خىتاي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە تايىنىدىغان «ئاجىزە» لىك رولىنى شۇنچىلىك قاملاشتۇرۇپ كەلگەن بولغاچقا، بۇ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقى خىتاينىڭ ئۆزلىرىگە بۇ قەدەر بىۋاسىتە خىرىس قىلىشىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتكەنىدى.

ب د ت نىڭ باش شىتابىدىكى شىمالىي ۋەكىللەر ئارام ئېلىش ئۆيىدە، شېۋچېنكو بىلەن بولغان بىر قېتىملىق ئالاقىدە كۆرۈشۈشمىز ھېلىمە ئىسىمدە، شېۋچېنكو خىتاينىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى ئەھۋاللار مەزمۇن قىلىنغان بىر يۇمۇرنى سۆزلىگەندە، مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالماي كۈلۈۋەتكەندىم. ئۇ يۇمۇردا، سوۋېت رەھبىرى لېئونىد برېژنېۋ ئامېرىكا پىرىزىدېنتى نىكسونغا تېلېفون قىلىدۇ:

— ك گ ب نىڭ مەلۇماتىچە، سىزنىڭ قوللىشىڭىزدا 2000 - يىلىدىكى ئىشتىن ئالدىن بېشارەت بېرەلەيدىغان دەرىجىدىن تاشقىرى بىر كومپيۇتېر بارمىش، — دەپ سوراپدۇ برېژنېۋ. — شۇنداق، بىزدە ئاشۇنداق كومپيۇتېردىن بىرسى بار، — دەيدۇ نىكسون.

— ئۇنداقتا، پىرىزىدېنت ئەپەندىم، شۇ چاغدا (2000 - يىلىغا بارغاندا) بىزنىڭ سىياسىي بىۋىرومىزدا بولىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى ماڭا ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟ نىكسون بىر ھازاغىچە ئۈندەيدۇ.

— ھا ھا ھا! قارىغاندا كومپيۇتېرىڭىز مۇ ئۇنچىۋالا قالتىس ئەمەسكەن جۇمۇ، — دەيدۇ برېژنېۋ نىكسونغا. — يوقسۇ، باش سېكرېتار ئەپەندىم، كومپيۇتېر سىز سورىغان سوئالنىڭ جاۋابىنى چىقىرىپ بەردى، لېكىن مەن ئوقۇيالمىدىم، — دەيدۇ نىكسون. — نېمىشقا ئەمدى؟ — ھەيران بولىدۇ برېژنېۋ. — چۈنكى، ئۇ ئىسىملار خىتايچە يېزىلغان.

بۇ يۇمۇر زىيادە بىمەنىلىكى سەۋەبلىك قىزىقارلىق ئىدى. كېلەچەك ئۆز پۇقرالىرىنىڭ قورسىقىنىمۇ تويغۇزالمىۋاتقان، ماركسىزىمچى قالاق بىر دۆلەتكە مەنسۇپ دېيىش كىشىگە ھەقىقەتەن بىمەنە نۇپۇلاتتى. لېكىن، مەككار رۇسلار بىز كۆزدىن قاچۇرۇپ قويغان نەرسىلەرنى كۆرۈپ يەتكەنىدى.

مەن ئىدارىدىكى بېۋگېنى كۈتۈۋوي، ۋىلادىمېر پېتروسكى ۋە نىكولاي فوجىن قاتارلىق باشقا رۇسلار بىلەنمۇ پاراڭلىشىش جەريانىدا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشىمىغان سورۇنلاردا ماڭا ئاشۇ يۇمۇرنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئەينى چاغدا، بۇ يۇمۇر ماڭا قىزىقارلىق تۇيۇلغان بولسىمۇ، لېكىن مەن ھېچقاچان بۇ يۇمۇردا تەكىتلەنگەن ئۇچۇر ھەققىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ باقمىدىم.

مەن ۋاقىتنىڭ كۆپىنچىسىنى سىياسىي ئىشلار بۆلۈمىدە مەندىن بىر كورېدور نېرىدىكى ئىشخانىدا ئىشلەيدىغان كۈتۈۋوي بىلەن ئۆتكۈزەتتىم (21). بىزنىڭ باشلىقىمىز پېتروۋسكى بۇ يەردىكى خىزمىتىنى تاماملاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرۇش ئالدىدا تۇراتتى. كۈنۈۋېمۇ يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يۇگوسلاۋىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى بولاتتى. ئۇ ئىككىسى شېۋچېنكوغا ئوخشاشلا مېنىڭ سوئاللىرىمغا جاۋاب بېرىشنى ياقتۇرىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ئىككىسى 30 نەچچە ياشلاردا ئىدى. ئۇلار ھەتتا خىتاي - سوۋېت توقۇنۇشى تارىخى ۋە خىتايلارنىڭ نامەردلىكى ھەققىدە ماڭا تەلىم بېرەتتى. كۈتۈۋوي ماڭا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خىتاي ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى ھەربىر ھالقىلىق ئورۇنغا سوۋېت مەسلىھەتچىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، زامانىۋى كوممۇنىستىك خىتاي دۆلىتىنى ماھىيەتتە ئۆزلىرى (سوۋېت ئىتتىپاقى) قۇرۇپ چىققانلىقىنى؛ خىتايغا قورال - ياراغ بېرىش، ھەربىي تەلىم - تەربىيە، تېخنىكا مەسلىھەتچىلىكى بىلەن تەمىنلەش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ خىتايدىن ئىبارەت ئىتتىپاقىدىشىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى؛ لېكىن، 1953 - يىلى جوسېف ستالىننىڭ ئۆلۈشى بىلەن، (خىتاي - سوۋېت ئارىسىدىكى) مۇناسىۋەتنىڭ بۇزۇلۇشىغا باشلىغانلىقىنى ئېيتتى.

كۈتۈۋويىنىڭ دېيىشىچە، ھازىر سوۋېت رەھبەرلىرى خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېشىپ كېتىشىنى چۈشەنچىلىكلىشىپ، ئۇلارنىڭ ھەتتا بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماي، ئۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىنى نىشان قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىدىكەن. ئۇلارنىڭ قارىشىدا، خىتاي «مۇئاۋىنلىق» قارازى بولمىغاچقا، ئۆزى بىلگەن مۇقامغا يورغىلايدىكەن، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە خىتاينىڭ مۇمكىن بولىدىغان ھەرقانداق ۋاسىتىنى قوللىنىپ، دۇنيا سەھنىسىدىكى ھۆكۈمران كۈچكە ئايلىنىشقا تىرىشىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىكەن. كۈتۈۋوي يەنە ئامېرىكا خىتاينىڭ دامىغا چۈشسە ئۆزى تەلەپ قىلغاندىنمۇ كۆپرەك نەرسىگە ئېرىشەلەيدۇ دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى. سوۋېتلىقلار يەتكۈزگەن ئاساسلىق ئۇچۇر شۇكى: خىتايلار ئۆزىنىڭ دۇنيا پىرامىداسىنىڭ چوققىسىدىكى ئورنىغا يېتىشتىن ئىبارەت تارىخىي غايىسىنى قوغلىشىدۇ، كۈتۈۋوي ۋە ئۇنىڭ خىزمەتداشلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، خىتاي تارىخىدىن چىقىرىلغان ئىبارەت - ساۋاقلار خىتايلارنى دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت بولۇشقا ۋە پەيتى يېتىپ كەلمىگۈچە بۇ نىيىتىنى مەخپىي تۇتۇشقا ئۈندەيدىكەن. ئۇ يەنە ئامېرىكا سادىر قىلىشى مۇمكىن بولغان ئەڭ چوڭ خاتالىقنىڭ خىتايغا ھەربىي ياردەم بېرىش بولىدىغانلىقىنى ئېيتقاندى. ئۇ ماڭا ئۆز كۆز

قارىشىنى قۇۋۋەتلەيدىغان، رۇس ئالىملىرى يازغان خىتاي قەدىمىي تارىخى توغرىسىدىكى ئىككى كىتابنى سوۋغا قىلغانىدى. 1971 - يىلىدىكى مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى دوكلاتىدا مېنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى پىرىزىدېنت نىكسوننىڭ خىتاي بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئارىسىدا ساپ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىلىشىغا زىيادە جىددىي ئىنكاس قايتۇرۇپ كەتمەيدۇ» دېگەن يەكۈنىمگە ئوخشاش بەزى بايقاشلىرىم نەقىل قىلىندى (22). 1973 - يىلىغا كەلگەندە موسكۋا «ئەگەر ئامېرىكا خىتاي بىلەن ئوقۇل دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشتىن ھالقىپ، ھەربىي مۇناسىۋەت شەكىللەندۈرسە، سوۋېت ئىتتىپاقى قورال كۈچى ئىشلىتىدۇ» دەپ نىكسوننى بىۋاسىتە ئاگاھلاندۇردى. كىسسىنچېرنىڭ ئەترىتىدىكىلەر بۇ ئاللاشنى مۇھاكىمە قىلاتتى، شۇنداقلا مەن كىسسىنچېرنى (كېيىنچە) ناھايىتى مەخپىي ئىجرا قىلغان نوتىدا (خىتايغا) بىۋاسىتە ياردەم قىلىشىنى قۇۋۋەتلەپ، قارىشىمنى بايان قىلغانىدىم (23).

مەن كۈتۈۋېىنى ياقىتۇراتتىم ۋە ئۇنى ئىشەنچلىك دەپ قارىغانىدىم. لېكىن، 1969 - يىلىدا (يەنى ئۇ ماڭا شۇ ئۇچۇرلارنى ئېيتىپ بەرگەن ۋاقىتتا) مەن ئەمدىلا 24 ياشقا كىرگەن ئىدىم. (ئۇنىڭ خىتاي توغرىسىدا قىلغان ئاگاھلاندۇرۇشلىرى) ماڭا گوبيا بۇرۇنقى قىز دوستى ھەققىدە «ئۇ مېنىڭ يۈرىكىمنى زىدىلىگەندەك، ساڭمۇ چوقۇم ئازار بېرىدۇ» دەۋاتقان ئادەمنىڭ سۆزلىرىگە ئوخشاش ئاڭلىناتتى. ئەينى چاغدا، خىتاي ئىقتىسادى ئارانلا ئامېرىكا مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ % 10 گە توغرا كەلگۈدەك دەرىجىدە زەئىپ ئىدى. شۇڭلاشقا، شۇ ۋاقىتتىكى خىتاي ئامېرىكىدىن ئېشىپ كېتىشىنى خىيال قىلالىشى رېئاللىقتىن تولمۇ يىراقتەك كۆرۈنەتتى. ۋاشىنگتون دائىرىلىرىنىڭ قۇلىقىغا كىرگەن خەۋەرلەرنىڭ ھەممىسى «خىتاي بېڭى بىر جورىغا موھتاج» دېگەن مەزمۇندا ئىدى. پىرىزىدېنت نىكسون بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش - ئورناتماسلىق ھەققىدە قارار بەرمىسە بولمايتتى. چۈنكى، كېيىنكى نەتىجە - ئاقىۋەتلىرىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا بۇ مۇناسىۋەتنى باشلاش ئەينى چاغدا ھەرقانداق بىرىمىز ئويلاشقا جۈرئەت قىلالايدىغان دائىرىدىن ھالقىغان دەرىجىدە زور تەسىرگە ئىگە ئىدى.

خىتايلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن پايدىلانغاندەك، باشتىن ئاخىر ئۈچىنچى رەقبەكە قارشى ھەمكارلىق ئورنىتىش ۋەدىسى ئارقىلىق ئامېرىكىدىنمۇ پايدىلانماقچى ئىدى. خىتايلار سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى داۋامىدىمۇ «مارافون»غا ئەنە ئاشۇنداق دىرىزورلۇق قىلغانىدى. ئۇلار دەسلەپتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان دۈشمەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، سوۋېتتىن ياردەمگە ئېرىشتى. كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھالىدىن كەتكەندە، بىر ئۆرۈلۈپلا سوۋېتقا قارشى تۇرۇش نامىدا ئامېرىكىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. بۇ جەرياندا، خىتايلار ئۆزىنىڭ «باشقىلارنىڭ قولىدا ئادەم ئۆلتۈرۈش» (25) تىن ئىبارەت يەنە بىر قەدىمىي تاكتىكىسىنى نامايەن قىلدى.

* * *

شۇنىڭدىن 40 يىل كېيىن، شى جىنپىڭ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ باش سېكرېتارىلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرۇپ (بۇ ھەم ئۇنىڭ دۆلەت رەئىسى بولىدىغانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى) ئۇزۇن ئۆتمەيلا، بىزنى خىتاينىڭ يوشۇرۇن نىيىتى ھەققىدە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرغا ئېرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئۇ يېڭى ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى نۆنچى قېتىملىق نۇتقىدا، ئۆزىدىن ئىلگىرىكى خىتاي رەھبەرلىرى ھېچقاچان ئاشكارا نۇتۇقلىرىدا ئىشلىتىپ باقمىغان «**强中国梦**» «قۇدرەتلىك جۇڭگو چۈشى» دېگەن ئىبارىنى قوللاندى (26).

بۇ ئىبارە ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. چۈنكى، خىتاي رەھبەرلىرى غەرب سىياسەتچىلىرىگە قارىغاندا، قوللانغان ئىبارىلىرىگە بەكلا دىققەت قىلىدۇ، بولۇپمۇ جامائەت سورۇنلىرىدا. (ئادەتتە) ئۇلار ئاشكارا سۆزلىرىدە «چۈش» ياكى «ئۈمىد» دېگەندەك كەلىمىلەرنى ئىشلىتىشتىن ئېھتىيات قىلىشىدۇ. بۇ خىل ھېسسىي كەيپىياتلارنى ئىزھار قىلىش (خىتايدا) غەربلىكلەرنىڭ غەلبە قىلىشى دەپ قارىلىدۇ. ھالبۇكى، شى جىنپىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى نۇتۇقلىرىدا «خىتاي چۈشى» دېگەن ئىبارىنى تەكرار قوللاندى. «ۋال كوچىسى گېزىتى» نىڭ باش بەت خەۋىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، شى جىنپىڭ «خىتاي چۈشى» نى 2049 - يىلى رېئاللىققا ئايلىنىدۇ دېگەن. بۇ ماۋزېدۇڭنىڭ تەختىگە چىققىنىغا ۋە كوممۇنىستىك خىتاي دۆلىتىنىڭ شەكىللەنگىنىگە توپتوغرا يۈز يىل بولغان ۋاقىتتۇر (27).

شى جىنپىڭ بۇ ئىبارىنى خالىغانچە ياكى دىققەت قىلمايلا ئىشلەتكىنى يوق. خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ كونا ئەسكىرى ۋە خىتاي دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرىنىڭ سابىق كاتىپى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇنىڭ خىتاي ئارمىيەسى ئىچىدىكى «دەرىجىدىن تاشقىرى قاتتىق قول» مىللەتچىلەر بىلەن قويۇق مۇناسىۋىتى بار. مەن يەرلىك خىتايلار بىلەن پاراڭلىشىش ئارقىلىق شۇنى بايقىدىمكى، شى جىنپىڭنىڭ نۇتقىنى تىڭشىغانلار ئارىسىدىكى خىتاي ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپ چىققانلار ۋە خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ئەزالىرى شى جىنپىڭنىڭ «خىتاي چۈشى» دېگەن سۆزىنى شۇنچە «قۇدرەتلىك دۆلەت چۈشى» دەپ چۈشىنىلگەن.

شى جىنپىڭ «قۇدرەتلىك دۆلەت چۈشى» دېگەن ئىبارىنى قوللىنىشتا، 2009 - يىلى خىتايدا نەشر قىلىنغان، غەربتە بىر مەھەل نامسىز قالغان «خىتاي چۈشى» دېگەن كىتابتىن پايدىلانغان. بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە پولكوۋىنىكى ليۇ مىڭفۇ بولۇپ، كېيىن ئۇ خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ بولغۇسى گېنېراللىرىنى تەربىيەلەيدىغان خىتاي دۆلەت مۇداپىئە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىملاردىن بولۇپ خىزمەت قىلغان. مەن قوللىشىمدا «يۈز يىللىق مارافون» دېگەن كىتابىم ئۈچۈن تۇنجى، مەخسۇس يازما پايدىلىنىش ماتېرىيالىنى مانا مۇشۇ كىتابتا بايقىغانىدىم (28).

«خىتاي چۈشى» خىتاي مەملىكەت مىقياسىدا ئەڭ بازارلىق كىتابقا ئايلاندى. پەقەت بىر بۆلۈكى ئېنگىلىزچىگە تەرجىمە

قىلىنغان بۇ كىتابتا، خىتاينىڭ قانداق قىلىپ دۇنيادىكى يېتەكچى كۈچكە ئايلىنىدىغانلىقى، قانداق قىلىپ ئامېرىكىدىن ئېشىپ، كەينىدىن ئامېرىكىنىڭ ئورنىنى ئالدىغانلىقى يېزىلغانىدى. بۇ كىتابتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نېمىشقا ئامېرىكىنى سىقىپ چىقىرىۋېتەلمىگەنلىكى تەھلىل قىلىنغان، شۇنداقلا خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوخشىمايدىغان سەككىز تۈرلۈك تىرىشچانلىقى ئۈچۈن مەخسۇس بىر باب ئاجرىتىلغان (29). لېۋ مىڭفۇ ئۆزىنىڭ سۆزى سۈپىتىدە قوللانغان «يۈز يىللىق ماراتون» ئىبارىسى خىتاي دۆلەت مىقياسىدا كۈچلۈك ئەكس سادا قوزغىغان، گەرچە «مارافون» كەلىمىسى ئېنگىلىزچىدىن كەلگەن بولسىمۇ. بۇ ئۇقۇمنى خىتايچىدە خىتاينىڭ «ئادىل» دۇنيا تەرتىپى ئاستىدا «ئەسلىگە كېلىشى» ياكى ئاشۇ كىتابنىڭ ماۋزۇسىدىكىدەك «خىتاي چۈشى» دېگەندە، چۈشىنىش تېخىمۇ ئاسانراق. خىتايچىدىكى «ئەسلىگە كېلىش» ياكى «复兴» «قايتا گۈللىنىش» سۆزلىرى، 1949 - يىلىدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا 100 يىل ۋاقىت ئالدى دەپ پەرەز قىلىنغان «مارافون» ئۇقۇمى بىلەن مەنىداشتەك كۆرۈنىدۇ. خىتاي قايتا گۈللىنىشنىڭ ياخشى ئىش ئىكەنلىكىنى دەپ قوبۇللىشى سىرت، بۇ ماراتوننىڭ ئاداقى ھالىتىگە نىسبەتەن ھەم مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش، ھەم سەزگۈر بولۇش پوزىتسىيەسىدە. يەنى، خىتاي ئاخىرقى «复兴» «قايتا گۈللىنىش» ئىشقا ئاشقاندا، ئۆزىنىڭ زادى قانداق بىر ھالدا بولىدىغانلىقى توغرىسىدا ھېچنەرسە دەپ باقمىدى.

ليۇ مىڭفۇ كىتابىدا دۇنيانىڭ ئەڭ ئىلغار ھەربىي كۈچى ئارقىلىق خىتاينىڭ دۇنيادىكى رەھبەرلىك ئورنىنى ئىلگىرى سۈرۈشى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئۇ كىتابىدا شۇنداق دەيدۇ (30): «خىتاينىڭ 21 - ئەسىردىكى بۈيۈك غايىسى دۇنيادىكى 1 - نومۇرلۇق كۈچكە ئايلىنىشتۇر. خىتاي بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت بىردەمدىلا ئاياغلىشىدىغان <قوراللىق دۇئېل> ياكى <بوكس مۇسابىقىسى> گە ئوخشىماستىن، <يېنىك ئانلېتكا مۇسابىقىسى> گە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ رىقابەت ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان <مارافون> غا ئوخشىشى مۇمكىن. ماراتون ئاياغلاشقاندا، دۇنيا ھۆكۈمدارى بۇ پىلاننى (بەرشارى) تىكى ئەڭ پەزىلەتلىك كۈچ - خىتاي بولىدۇ» (31).

2010 - يىلى ئامېرىكا رادىيو شىركىتىنىڭ مۇخبىرى ليۇ مىڭفۇدىن ئۇنىڭ كۈشكۈرتكۈچ مەزمۇنلار بىلەن تولغان بۇ كىتابى ھەققىدە سورىغاندا، ليۇ مىڭفۇ كىتابنىڭ مەركىزىي مەۋقەسىدە چىڭ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن خىتاينىڭ غەرب بىلەن بولغان رىقابىتى ۋە ئاداقى غەلبىسىنىڭ تىنچ شەكىلدە بولىدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. ھالبۇكى، ئۇنىڭ كىتابىنىڭ ئەسلى خىتايچە نۇسخىسىنى ئوقۇيالايدىغان بىزگە ئوخشاش كىشىلەرگە نىسبەتەن، ئۇنىڭ كىتابىدىكى پوزىتسىيەسى بىلەن بۇ يەردە مۇخبىرغا بەرگەن جاۋابى پەرقلىق ئىدى. بۇ پولىكوۋنىڭ كىتابىدا ئامېرىكىنىڭ ئاجىز نۇقتىلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە غەرب خىتاينىڭ ھەقىقىي ئويۇن تاختىكىسىنى چۈشەنگەن ھامان ئامېرىكىغا زەربە بېرىشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە چالا - بۇلا توختالغان (32).

ئۇ كىتابىدا ھەتتا خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ رەسمىي ماراتون ئىستراتېگىيەسى بارلىقىغا ئىشارەت قىلغان ۋە ماۋ زېدۇڭنى مەدھىيەلەپ، «ئۇ ئامېرىكىدىن ئېشىپ كېتىشتەك بۈيۈك پىلانى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە <ئامېرىكىنى مەغلۇب قىلىش خىتاينىڭ ئىنسانىيەتكە قوشقان ئەڭ زور تۆھپىسى بولىدۇ» (33) دېيىشكە جۈرئەت قىلالغان» دېگەن. «ۋال كوچىسى گېزىتى» 2013 - يىلى ئاشكارىلانغاندا، «خىتاي چۈشى» دېگەن كىتاب دۆلەت كونتروللۇقىدىكى بارلىق كىتابخانلاردا «تەۋسىيەلىك ئوقۇشلۇقلار» قاتارىغا تىزىلغان (34)

ئەمەلىيەتتە، ليۇ مىڭفۇ «مارافون» ئۇقۇمىغا نىسبەتەن «يېڭى كەلدى ئاخۇن» ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئۇقۇم بۇنىڭدىن (يەنى ليۇ مىڭفۇ ئوتتۇرىغا قوبۇللىشى) ئىلگىرىلا ئىزاھات ۋە ماقالىلەردە مۇھاكىمە قىلىنغانىدى. مەسىلەن، جاۋ تىڭياڭنىڭ «جاھان سىستېمىسى: دۇنيا تۈزۈلمىسىنىڭ پەلسەپىسى» دېگەن كىتابى 2005 - يىلى نەشر قىلىنغان بولۇپ، نۆۋەتتە مەزكۇر كىتابنىڭ خىتاينىڭ ئاساسىي پىكىر ئېقىمىدىكى ئورنى بارغانسېرى ئاشماقتا. جاۋ تىڭياڭنىڭ «سىستېما» سىدا پۈتۈن دۇنيانىڭ قۇرۇلمىسى ئەنئەنىۋى خىتايچە تەبەككۈر ئاساسىدا قايتىدىن لايىھەلىنىدۇ؛ يېڭى دۇنيا خىتايچىدىكى «ئاسماننىڭ تېگى»، «ئېمپېرىيە» ۋە «خىتاي دۆلىتى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان «天下» (تيەن شيا) دېگەن سۆز بىلەن ئاتىلىدۇ (35). خىتاي شۇناس ئالىم ۋىللىيام ئا كاللاھان «天下» (تيەن شيا) دېگەن سۆزنى «خىتاينىڭ <ئۈستۈن> مەدەنىيىتى ئەڭ يۇقىرى قاتلامدا تۇرىدىغان، بىرلىككە كەلگەن خەلقئارالىق سىستېما» دەپ تەرجىمە قىلغان. (بۇ سىستېمىدا) ئامېرىكا مەدەنىيىتى قاتارلىق باشقا مەدەنىيەتلەر «ئېچىلمىغان چۆللۈك» نىڭ بىر قىسمى دەپ قارىلىدۇ. (بۇ سىستېمىدا يەنە) مەدەنىي دۇنيانىڭ مەركىزى بولغان خىتاينىڭ پۈتۈن دۇنيادىكى مىللەت ۋە خەلقلەرگە خىتايچە قىممەت قاراش، خىتاي تىلى ۋە خىتاي مەدەنىيىتىنى تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ «天下» (تيەن شيا) غا تېخىمۇ ياخشى سىڭىشى ئۈچۈن، ئۇلارنى «ماسلاشتۇرۇش» ئارقىلىق «ئىسلاھ» قىلىش مەجبۇرىيىتى بار. بۇ ئېمپېرىيە (يەنى 天下) دە «قائىدە ئەركىنلىكتىن، ئەخلاق قانۇندىن، سەرخىللارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى دېموكراتىيە ۋە كىشىلىك ھوقۇقتىن مۇھىم دەپ قارىلىدۇ» (37).

مەن جاۋ تىڭياڭ خەلقئارادا ئالاقىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، 2012 - يىلى 7 - ئايدا ئۇنىڭ بىلەن بېيجىڭدا كۆرۈشتۈم. مەن ئۇنىڭدىن «天下» (تيەن شيا) سىستېمىسىدا ئىتائەتسىزلىك قىلمىشلىرى قانداق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ؟ مەسىلەن، باشقا مىللەتلەر خىتايچە يېزىقنى قوللانغىلى ئۇنىمىسا قانداق ئاقسۆز كۆرۈلىدۇ؟ دەپ سورىۋىدىم، ئۇ: «بۇ ئاسان. <جوۋ سۇلالىسىنىڭ ھاكىمىيەت دەستۇرى> دا دۈشمەننىڭكىدىن تۆت ھەسسە كۈچلۈك ھەربىي ئۈستۈنلۈك ئارقىلىق ئېمپىراتورنى پۈتۈن جاھاننى ئىدارە قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈش ئۇسۇلى ئوتتۇرىغا قويۇلغان» دېدى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، خىتاي ئىقتىسادىي ماراتوندا غەلبە قىلغاندىن ۋە ئامېرىكىنىڭكىدىن ئىككى ھەسسە كۈچلۈك ئىقتىسادقا

تەرجىمانلار:

ھېكمەت يار ئىبراھىم
ئەنۋەر قاراقورۇم

ساھىب بولغاندىن كېيىن، خىتاينىڭ شۇ چاغدىكى يېڭى ئورنىنى ھەربىي كۈچ ئارقىلىق قوغداش زۆرۈر بولىدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئىقتىسادىي گەۋدە باشقا ھەرقانداق دۆلەتنىڭكىدىن قۇدرەتلىك بولغان، ئەڭ ئاخىرىدا ئامېرىكىنىڭ ھەربىي كۈچىنى كاردىن چىقىرايلىغان ھەربىي قۇۋۋەتكە موھتاج بولىدۇ. ئامېرىكا ئۆزىمۇ 1860 – يىلىدىن 1940 – يىلىغىچە شۇنداق ئىشنى قىلغان. خىتايدىكى قاتتىق قوللار ئامېرىكا تارىخىنى ئۆگىنىپلا قالماستىن، نۇرغۇن ئەسىرلەر ئاۋۋالقى خىتاينىڭ قەدىمىي ئۆتمۈشىدىنمۇ ساۋاق ئالغان. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى دىپلوماتلىرى 1969 – يىلى ئېيتقان، خىتاينىڭ ئالدامچىلىق تەكتىكىسىغا ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك دۇنياۋى غايىسىگە ئالاقىدار ئاگاھلاندۇرۇشلار ئەمدى راستقا ئايلىنىۋاتاتتى.

(ئەسەرنىڭ 2-بابى كېلەر ساندا ئۇلاپ بېرىلىدۇ)

ئەسكەرتىش: ئەسەرنىڭ ئەسلى ئىزاھاتلىرى ئۆز پېتى بېرىلدى، ئەمما ئۆلىنىشلارنىڭ ھەممىسى ھازىر چوقۇم ئىشلىشى ناتايىن.

INTRODUCTION: WISFUL THINKING

1. See Susan Watters, “No Longer a Party Divided at Sackler Museum,” *Women’s Wear Daily*, December 3, 2012, available at <http://www.wwd.com/eye/parties/no-longer-a-party-divided-6517532>; and Miguel Benavides, “Arthur M. Sackler Gallery Celebrates 25th Anniversary,” *Studio International*, November 2012, available at <http://www.studiointernational.com/index.php/arthur-m-sackler-gallery-celebrates-25th-anniversary>.
2. A video of the “Black Christmas Tree” display is available at <http://www.youtube.com/watch?v=UeZyGnxTWKY>.
3. Maura Judkis, “Sackler to Celebrate Anniversary with a Daytime Fireworks Display,” *Washington Post*, November 29, 2012, available at http://www.washingtonpost.com/entertainment/museums/sackler-to-celebrate-anniversary-with-a-daytime-fireworks-display/2012/11/29/7fdf2104-3a35-11e2-8a97-363b0f9a0ab3_story.html.
4. bid.
5. Remarks by Secretary of State Hillary Rodham Clinton at the Art in Embassies Fiftieth Anniversary Luncheon, November 30, 2012, available at <http://m.state.gov/md201314.htm>.
6. Medal of Arts Conversation,” U.S. Department of State, November 30, 2012, available at <http://art.state.gov/Anniversary.aspx?tab=images&tid=106996>.
7. For a similar view, see Yawei Liu and Justine Zheng Ren, “An Emerging Consensus on the US Threat: The United States According to PLA Officers,” *Journal of Contemporary China* 23, no. 86 (2014): 255–74. For a more skeptical view of the role of the hawks, see Andrew Chubb, “Are China’s Hawks Really the PLA Elite After All? [Revised],” *southseaconversations* blog, posted December 5, 2013, accessed on April 7, 2014, available at <http://southseaconversations.wordpress.com/2013/12/05/are-chinas-hawks-actually-the-pla-elite-after-all/>. As Chubb argues, “My contention, however, is that while the ‘hawks’ may often represent PLA thought, they only do so in public when approved.” (Italics in original.)
8. William A. Callahan, “Patriotic Cosmopolitanism: China’s Non-official Intellectuals Dream of the Future,” *British Inter-University China Centre (BICC) Working Paper Series 13* (October 2009): 9, available at <http://www.bicc.ac.uk/files/2012/06/13-Callahan.pdf>.
9. bid.
10. bid. Callahan states on pages 8–9 that this book is “a call by a pair of People’s Liberation Army colonels for Beijing to use asymmetrical warfare, including terrorism, to attack the United States.” See also Qiao Liang and Wang Xianghui, *Chaoxianzhan: Quanqiuhua Shidai Zhanzheng Yu Zhanfa* [Unrestricted Warfare: War and Strategy in the Globalization Era] (Beijing: Social Sciences Press, 2005 [1999]).
11. An English translation of the *The Thirty-Six Stratagems* is available at <http://wengu.tartarie.com/wg/wengu.php?l=36ji>.
12. “Medal of Arts Conversation.”
13. See, for example, Lydia Liu, *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity-China, 1900–1937* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1995).
14. For further discussion of the purported influence of the China hawks, see Andrew Chubb, “PLA Hawks, Part One: Good Cop, Bad Cop with China’s Generals,” *Asia Times Online*, July 29, 2013, available at <http://www.atimes.com/atimes/China/CHIN-01-290713.html>;

Andrew Chubb, "PLA Hawks, Part Two: Chinese Propaganda as Policy," Asia Times Online, August 15, 2013, available at <http://www.atimes.com/atimes/China/CHIN-01-150813.html>.

15. See, for example, Jacques deLisle, *Pressing Engagement: Uneven Human Rights Progress in China, Modest Successes of American Policy, and the Absence of Better Options* (Washington, DC: Carnegie Endowment, 2008); Sharon Hom, "Has U.S. Engagement with China Produced a Significant Improvement in Human Rights?," *Framing China Policy: The Carnegie Debate*, March 5, 2007.

16. "Text of President Bush's 2002 State of the Union Address," *Washington Post*, January 29, 2002, available at <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm>.

17. Aaron L. Friedberg, *A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia* (New York: W. W. Norton, 2011), 187–88. See also David Shambaugh, *China's Communist Party: Atrophy and Adaptation* (Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2008). Shambaugh writes that the "forces for change already exist [in China] and are only going to become more intense over time. This is as close to a 'law' of political development as exists—when a nation makes the transition from developing country to newly industrialized country, the pressures from society on the state to effectively govern arise. The ruling party-state has essentially only two options once this process begins: Stifle or suppress the demands, or open channels to accommodate the demands" (Italics in original.), p. 180.

18. James Mann, *The China Fantasy: Why Capitalism Will Not Bring Democracy to China* (New York: Viking, 2007), 27. Kellee S. Tsai, *Capitalism without Democracy: The Private Sector in Contemporary China* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2007), notes that "Chinese entrepreneurs are not agitating for democracy. Most are working eighteen-hour days to stay in business, while others are saving for their one child's education or planning to leave the country. Many are Communist Party members. Based on years of research, hundreds of field interviews, and a sweeping nationwide survey of private entrepreneurs, *Capitalism without Democracy* explores the conventional wisdom about the relationship between economic liberalism and political freedom." (From back cover.) See also Ann Florini, Hairong Lai, and Yeling Tan, *China Experiments: From Local Innovations to National Reform* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2012).

19. John Fox and François Godement, *A Power Audit of EU-China Relations* (London: European Council on Foreign Relations, 2009), 1.

20. Steven Levingston, "China's Authoritarian Capitalism Undermines Western Values, Argue Three New Books," *Washington Post*, May 30, 2010, available at <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/28/AR2010052801859.html>.

Andrew J. Nathan, "China's Changing of the Guard: Authoritarian Resilience," *Journal of Democracy* 14, no. 1 (January 2003): 6–17. See also Stephanie Kleine-Ahlbrandt and Andrew Small, "China's New Dictatorship Diplomacy," *Foreign Affairs* 87, no. 1 (January/February 2008).

22. Geoff A. Dyer, *The Contest of the Century: The New Era of Competition with China—and How America Can Win* (New York: Alfred A. Knopf, 2014).

23. Arthur Waldron, "The China Sickness," *Commentary*, July 2003, available at <http://www.commentarymagazine.com/article/the-chinese-sickness/>.

24. Gordon G. Chang, *The Coming Collapse of China* (New York: Random House, 2001).

25. Anna Yukhananov, "IMF Sees Higher Global Growth, Warns of Deflation Risks," *Reuters*, January 21, 2014, available at <http://www.reuters.com/article/2014/01/21/us-imf-economy-idUSBREA0K0X620140121>; OECD Economic Outlook 2013, no. 2 (November 2013): 6; "World Economic Situation and Prospects 2014: Global Economic Outlook" (chapter 1), United Nations Department of Economic and Social Affairs, December 18, 2013, available at <http://www.un.org/en/development/desa/publications/wesp2014-firstchapter.html>.

26. Chang, *Coming Collapse of China*.

27. The original report is Ruth Bunzel, "Explorations in Chinese Culture," *Research in Contemporary Cultures*, Margaret Mead Papers, Division of Special Collections, Library of Congress; Ruth Bunzel, "Themes in Chinese Culture," *Margaret Mead Papers*, Library of Congress, March 18, 1948, G 23, vol. 8, chapter 686; Hu Hsien-chin, "The Romance of the Three Kingdoms," *Margaret Mead Papers*, Division of Special Collections, Library of Congress, G 21, vol. 2, chapter 33; Warner Muensterberger, "Some Notes on Chinese Stories," June 1, 1948, *Margaret Mead Papers*, G 23, vol. 7, chapter 348; Margaret Mead, "Minutes of the Chinese Political Character Group," *Margaret Mead Papers*, Division of Special Collections, Library of Congress, G63, January 16, 1951. Mead provides background on the study in Margaret Mead, "The Study of National Character," *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, ed. Daniel Lerner and Harold D. Lasswell (Stanford, CA: Stanford University Press, 1951), 70–85; a few findings are in Weston La Barre, "Some Observations on Character Structure in the Orient: The Chinese, Part Two," *Psychiatry* 19, no. 4 (1946): 375–95.

28. Lucian W. Pye and Nathan Leites, "Nuances in Chinese Political Culture," RAND Corporation, 1970, Document Number P-4504, available at <http://www.rand.org/pubs/papers/P4504.html>.

29. Dore J. Levy, *Ideal and Actual in the Story of the Stone* (New York: Columbia University Press, 1999); Andrew H. Plaks, *Archetype and Allegory in the Dream of the Red Chamber* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976); Frederick W. Mote, *The*

See also "Signs of Life in Chinese Foreign Policy," CIA Directorate of Intelligence, April 11, 1970, no. 0501/70. Another important report was POLO 28; see "Factionalism in the Central Committee: Mao's Opposition Since 1949," (Reference Title: POLO XXVIII), September 19, 1968, RSS no. 0031/68, declassified in May 2007.

23. In an October 22 memorandum to Kissinger, Fred Iklé, director of the Arms Control and Disarmament Agency, suggested offering intelligence to China about the Soviet threat. Richard Solomon sent Iklé's memorandum to Kissinger under a November 1 covering memorandum. National Archives, RG 59, Policy Planning Staff (S/P), Director's Files (Winston Lord) 1969–1977, Entry 5027, Box 370, Secretary Kissinger's Visit to Peking, October 1973, S/PC, Mr. Lord, vol. II, National Archives, College Park, MD.

24. Central Intelligence Agency, Memorandum for Colonel T. C. Pinckney, Subject: GNP Data for the USSR, Communist China, North Korea, and North Vietnam, 1971, declassified in 1998, available at http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000307804.pdf; and U.S. Gross National Product (GNP)-10 Year Chart, ForecastChart.com, last updated on December 16, 2013, available at <http://www.forecast-chart.com/chart-us-gnp.html>.

25. There is an extensive literature written by the ying pai hawks on The Thirty-Six Stratagems. The short text is a popular distillation of ancient stories to which later authors have appended historical illustrations. Two Chinese books in English that amplify them are Sun Haichen, *The Wiles of War: 36 Military Strategies from Ancient China* (Beijing: Foreign Languages Press, 1991); and Chinghua Tang, *A Treasury of China's Wisdom* (Beijing: Foreign Languages Press, 1996). See also Stefan H. Verstappen, *The Thirty-Six Stratagies of Ancient China* (San Francisco: China Books & Periodicals, 1999), available at <http://wengu.tartarie.com/wg/wengu.php?l=36ji&&no=3>.

26. Jeremy Page, "For Xi, a 'China Dream' of Military Power," *Wall Street Journal*, March 13, 2013, available at <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324128504578348774040546346>. Page further reports that "Mr. Xi is casting himself as a strong military leader at home and embracing a more hawkish worldview long outlined by generals who think the U.S. is in decline and China will become the dominant military power in Asia by midcentury."

27. bid.

28. bid.

29. Like many China engagement supporters in the West, Kissinger refers to Colonel Liu only briefly, as a fringe nationalist, whose views are "contrary" to, for example, President Hu. Henry Kissinger, *On China* (New York: Penguin Press, 2011), 505.

30. Erich Follath, "China: Troublemaker on the World Stage?," *ABC News*, February 23, 2010, available at <http://abcnews.go.com/International/china-troublemaker-world-stage/story?id=9918196#.UaT1goVc0SQ>; and Chito Romana, "China: 'White Knight' or 'Angry Outsider'?", *ABC News*, April 1, 2009, available at <http://abcnews.go.com/International/story?id=7229053&page=1#.UaT1vYVc0SQ>.

31. Quoted in Chito Romana, "Does China Want to Be Top Superpower?," *ABC News*, March 2, 2010, available at <http://abcnews.go.com/International/china-replace-us-top-superpower/story?id=9986355>.

32. William A. Callahan, *China Dreams: 20 Visions of the Future* (New York: Oxford University Press, 2013), 58–62.

33. William A. Callahan, "China's Harmonious World and Post-Western World Orders: Official and Citizen Intellectual Perspectives," 33, in *China Across the Divide: The Domestic and Global in Politics and Society*, ed. Rosemary Foot (New York: Oxford University Press, 2013).

34. Page, "For Xi, a 'China Dream' of Military Power."

35. Zhao Tingyang, "A Political World Philosophy in Terms of All-under-heaven (Tian-xia)," *Diogenes* 56, no. 1 (February 2009): 5–18, cited in Callahan, *China Dreams: 20 Visions of the Future*, 52.

36. William A. Callahan, "Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony?," *International Studies Review* 10 (2008): 749–61, 757, available at <http://williamacallahan.com/wp-content/uploads/2010/10/Callahan-TX-ISR-08.pdf>.

37. According to William A. Callahan, Hu sees the world as tolerant of intersection among equal civilizations. Zhao's tianxia, however, is holistic and hierarchical with one singular global civilization harmonizing peoples of the world. Liu's China dream likewise sees China as a singular ruler after competition among civilizations. Callahan, *China Dreams*, 63.

ئۇيغۇرلاردا بۆشۈك

«بۆلەنگەن يەر، پەرۋىش ماكان» دېگەن مەنەلەرگە ئىگە بۆشۈك قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا خەلقىمىزنىڭ بالى تەربىيەلىشىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان. بۆشۈكنىڭ ئاددىي ۋە يۆتكەپ ئىشلىتىشكە ئەپلىكلىكىدىن قارىغاندا، خەلقىمىزنىڭ قەدىمكى دەۋرىدىلا بۆشۈك ئىشلىتىشى خېلى ئومۇملاشقانلىقى مەلۇم.

تارىخى مۇھىم

تۆتىنچى، ئۇيغۇر بوۋاق ئۈچۈن ئەڭ چوڭ ئارام ئېلىش، ھۇزۇرلىنىشتۇر. ھەر خىل ئېھتىياجى قاندۇرۇلسىمۇ، ئۇيغۇسنى تاپالماي تولا يىغلايدىغان بوۋاقلار بۆشۈككە بۆلىنىپ «ئەللەي ناخشىسى»غا سېلىق تەۋرىتىپ بېرىلسە ئاسانلا ئۇخلاپ قالىدۇ.

بەشىنچى، بۆشۈكنى لەرزىلەش بوۋاقنى ئۇخلىتىشتىن باشقا، بوۋاق بەدىنىدىكى بوغۇم - ئۆڭلەرنى، مۇسكۇللارنى غىدىقلاپ، ئۇلاردىكى قان ئايلىنىشى ياخشىلاشقا پايدىلىق.

ئەقىل - پاراسەتلىك ئەجدادلىرىمىزنىڭ مول تېببىي بىلىمى، ئىلمىي تەجرىبىسى بىلەن بۆشۈكلەر ناھايىتى ئىلمىي ئاساستا لايىھەلەنگەن. بالىنىڭ مېڭىسى چاقىلىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن «يورغا» چىقىرىلغان، ھازىر شارىكلىق ئاسما شەكىلدەمۇ ياسالماقتا. فولكلور مەدەنىيىتىمىزنىڭ نەمۇنىلىرىدىن بىرى بولغان بۆشۈكلىرىمىز لايىھەلىنىشى ئىلمىي، ماتېرىيال مەنبەسى تەبىئىي ھەم كۆپ، تەننەرخى تۆۋەن، باھاسى ئەرزان، ئىشلىتىشكە ئەپلىك، پايدىلىنىش قىممىتى بۇقىرى، ھۈنەر - سەنئەتلىك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن مىللىي خاسلىقىنى نامايان قىلىدۇ.

خەلقىمىز ئەزەلدىن بۆشۈكنى ئېتىنىك تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى دەپ ئۇلۇغلىغاچقا، بوۋاقنى بۆشۈككە بۆلەپ بېقىش ئادىتى بىر خىل ئېتىنىك ئۇدۇم سۈپىتىدە داۋاملىشىپ كەلدى. بۇ ئېتىنىك تۇرمۇش ئادىتىمىز بىر تەرەپتىن مېدىتسىنا ئىلمىنىڭ بوۋاقلارنى ساغلام چوڭ قىلىش پىرىنسىپىغا ئۇيغۇن كەلسە، يەنە بىر جەھەتتىن خەلقىمىزنىڭ تۇرمۇش ئادىتىگە ماس كەلگەنلىكى بىلەن تارىختىن بۇيان ئۆز قەدىر - قىممىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە.

تۇرمۇشىمىزدىكى بۆشۈكلەرنىڭ تۈرى كۆپ، نۇسخىلىرىمۇ ھەر خىل بولۇپ، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئومۇملاشقانلىرى خانىتاجى، سەنەم، قول سەنەم، قىرما، ئەگمە، ناۋا، ئانارچە بۆشۈك، مېھراب نۇسخىلىق بۆشۈك قاتارلىق ئون خىلدىن ئاشىدۇ.

ئادەتتە ئەنئەنىۋى بۆشۈكلەر ئوخشاشلا يەرلىك ياغاچ ماتېرىياللاردىن ياسىلىدۇ. بۆشۈكلەرنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئادەتتە 85 - 90 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 50 - 60 سانتىمېتىرغىچە بولىدۇ. قۇرۇلمىسى ئاساسەن شال، تىز، چېتىق، پوزا(بەل ياكى ئومۇرتقا)، ناچا(ئارىلىق ئۆزەكلەر)، تەڭلە (تەڭلىك - بالا باتىدىغان قىسمى) قاتارلىقلاردىن تەشكىل تاپىدۇ. بۆشۈكنىڭ كۆرۈنىشى ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىرغۇدا ئالما، ئانار، قاپاق، مۇنچاق قاتارلىق شەكىللەر چىقىرىلىپ، ئىستېربۇلۇق كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىنىدۇ. بۆشۈككە بەنە بىر يۈرۈش بۆشۈك جابدۇقلىرى، يەنى ئۇۋۇدا، ياستۇق، شىلدىر شاپ، يۆگەك، زاكا، چەمبىرەك، جاك، شۈمەك، چۆرەك، تىزلىق، ئوشۇقلۇق، كاشاق(قول تارتقۇ)، بۇز بايقۇ قاتارلىقلار ھازىرلىنىدۇ. ئانىلىرىمىزنىڭ بۆشۈكنىڭ خاسىيىتى ھەققىدىكى بايانلىرى ۋە مېدىتسىنا ئىلمىنىڭ بۆشۈكنىڭ بالا تەربىيەلەشتىكى ئىلمىيلىكى ھەققىدىكى بايانلىرىغا ئاساسەن، بۆشۈكنىڭ رولىنى مۇنداق بىر نەچچە نۇقتىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

بىرىنچى، بۆشۈك بالىلارنىڭ بەدەن قۇرۇلمىسىنى كىچىكىدىن باشلاپ ئۆلچەملىك يېتىلدۈرۈشكە پايدىلىق. بۆشۈككە چوڭ بولغان بالىلاردا ئادەتتە دوقا، دوڭ، توخو تۇش(دۆڭ مەيدە)، ئىچ مايماق، تاش مايماق، سىڭا سۆڭەك، مۇرىلىرى ئېگىز - پەس، بويىنى مايتۇق، پەچەك(پاقالچاقلىرى O شەكىللىك) بولۇپ قېلىشتەك ئالامەتلەر كۆرۈلمەيدۇ. ئىككىنچى، بۆشۈككە بۆلەنگەن بالىدا ئاسانلىقچە ئۆپكىسى شامالداپ قالىدىغان، ئېغىر يۆتىلىدىغان، زۇكام بولىدىغان ئەھۋاللار يۈز بەرمەيدۇ. ئۈچىنچى، بۆشۈك جابدۇقلىرى قەرەللىك ئاپتاپقا قاقلىنىپ، قۇرۇق ھەم ئىسسىق ساقلانغانلىقى ئۈچۈن، ۋاقلاردا تولا سىيىپ سۈيىدۈك يېپىۋېتىدىغان، ئەنگىزى ئېشىپ كېتىدىغان، قەغىشلىق قىلىدىغان ئەھۋال كۆرۈلمەيدۇ.

مەنبە: يازغۇچىنىڭ ئوكيان تورىغا بېسىلغان ماقالىسىغا ئاساسەن تەييارلاندى.

ئاۋىستىرالىيە ئۇيغۇرلىرى

ئۇيغۇرلار ئۆز ۋەتەنىدە بۇ ئەسىردىكى ئەڭ زور قىرغىنچىلىقنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان پەيتلەردە، ئاۋىستىرالىيە ئۇيغۇر جامائىتى دۇنيا ئۇيغۇرلىرى بىلەن بولغان ئالاقىلەردە بارغانسېرى جانلىق ھالەتكە ئۆتۈپ ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ۋە مەدەنىيىتىنى كۈچلۈك نامايەن قىلىپ چېچىلاڭغۇ ھالەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنياۋى بىرلىشىشى ئۈچۈن ئۆز كۈچىنى قوشماقتا. ئاۋىستىرالىيەدىكى نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ئۆز ۋەتەنىدە قالغان ئائىلە ئەزالىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ باقمىغىلى ئۇزاق بولغان، شۇنداقلا كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرىنىڭ ئۆيىدە ياكى جازا لاگېرلىرىدا ئىكەنلىكى، ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ، يېقىنقى ۋاقىتلاردىن بېرى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇيغۇرلار ئۈزلۈك ئىجتىمائى تاراتقۇ پائالىيەتلىرىنى قوزغاپ زور تەسىر پەيدا قىلىپ كەلمەكتە.

ئاۋىستىرالىيە ئۇيغۇرلىرىنى نازارەت قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ تەسىرىنى چەكلەش ئۈچۈن خىتاي ھۆكۈمىتى شۇ جايلاردا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارغا تەھدىت سېلىشتىن يانمىغان ۋە بەلگىلىك نەتىجىگە ئېرىشكەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇرۇق تۇغقانلىق جازا لاگېرلىرىغا سولانغان بەزى ئۇيغۇرلار ئوچۇق ئاشكارا خىتايغا قارشى ھەرىكەتلەرگە قاتنىشمايدىغان ۋە تاراتقۇلارغا چىقىپ سۆزلەشتىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان ئەھۋاللار پەيدا بولغان. ئاۋىستىرالىيەگە يەرلەشكەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يەنە خىتاي زۇلمىدا ياشىغانلىقى تۈپەيلىدىن قالغان روھى ھالەت بىلەن ئاۋىستىرالىيە ھۆكۈمىتىگىمۇ ئىشەنمەسلىك، تىل قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن جەمئىيەتكە ماسلىشالماسلىق ۋە شارائىتلاردىن يېتەرلىك پايدىلانالماسلىق ئەھۋاللىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ئاۋىستىرالىيە ئۇيغۇرلىرى ئۆز مەدەنىيىتى ۋە تىلىنى قوغداشتا ئۈلگە بولغۇدەك قەدەملەرنى باسقان بولۇپ، ئادىلايد ئۇيغۇر تىلى مەكتىپى ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان ئۇيغۇر مۇقام ئانسامبىلى قاتارلىقلار بۇنىڭ بىر مىسالىدۇر. خىتايىنىڭ ئەسەبىي ئىرقىي سىياسىتى ۋە جازا لاگېرلىرى سەۋەبىدىن پارچىلانغان ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرى يېقىندا ئاۋىستىرالىيە تاراتقۇلىرىنىڭ قىزىق تېمىسىغا ئايلانغان بولۇپ، ئۇيغۇرلار مەسىلىسى ئاۋىستىرالىيەنىڭ كۈنتەرتىپىدە بارغانچە مۇھىم ئورۇننى ئىگەلمەكتە. ئاۋىستىرالىيە ھۆكۈمىتىمۇ ئۆزۈندىن بۇيان ئۆز دۆلىتىگە سىڭىپ كىرىپ بۈگۈنكى ۋاقىتتا ئۆز پۇقرالىقىغا ئۆتكەن ئۇيغۇرلارغا تەھدىت سېلىش دەرىجىسىگە بارغان خىتايىنىڭ تەسىرىنى تازىلاش ئۈچۈن ئۈنۈملۈك تەدبىرلەرنى ئالماقتا.

ئاۋىستىرالىيەنىڭ 2016-يىللىق ھۆكۈمەت ئىستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، ئۆزىنى ئۇيغۇر دەپ تىزىمغا ئالدۇرغان ئادەم 1051 بولغان. ھالبۇكى، ئاۋىستىرالىيە شەرقى تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ تەكشۈرۈشىگە ئاساسلانغاندا ئاۋىستىرالىيەدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 3 مىڭدىن ئاشىدىغان بولۇپ، ئاساسلىقى ئادىلايد (1200-1400)، سىدنى (700-800)، ۋە مىلبورن (500) دىن ئىبارەت ئۈچ شەھەرگە مەركەزلەشكەن. ئادىلايدتىكى ئۇيغۇرلار ئەڭ زىچ جامائەتلەشكەن ئۇيغۇرلار بولۇپ، داۋاملىق يىغىلىشلارنى ئۆتكۈزۈپ تۇرغان. سىدنى ئۇيغۇر جامائەتى بولسا ئەكسىچە 2019-يىلى 31-مارتتا تۇنجى قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ زور كۆلەملىك يىغىلىشى ئۆتكۈزگەن. تەتقىقاتچى ئاننا ھەيس خانىم ئۇيغۇرلار ھۆكۈمەت تەرەپ ئىستاتىستىكىسىدا گەلگەن يېرى خىتاي دەپ ئەنگە ئېلىنغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ھەقىقىي نوپۇسىنى ئېنىقلاشتا قىيىنچىلىق بولغانلىقىغا دىققەت قىلغان. نەتىجىدە ئۇيغۇرلار ھۆكۈمەت خانىرىسىدە ئۆزلىرى خالىمايدىغان ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي كىملىكى ۋە مىللىتىگە ۋەكىللىك قىلمايدىغان كىملىك بىلەن ئەنگە ئېلىنىپ قالغان.

ئاۋىستىرالىيەدىكى ئۇيغۇرلار ئاساسلىقى ئۇرۇق تۇققانلىرىنىڭ چاقىرتىشى ياكى سىياسى پاناھلىق شەكلى بىلەن ئاۋىستىرالىيەگە يەرلەشكەن. ئاۋىستىرالىيە شەرقى تۈركىستان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋىستىرالىيەگە كۆچۈشىدىكى بىرىنچى قېتىملىق دولقۇن 1960-يىللاردا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، خېلى كۆپ ساندىكى ئۇيغۇرلار شەرقى تۈركىستاندىن خىتايىدىكى مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ زىيانكەشلىكىدىن قېچىپ كەلگەن. ئاۋىستىرالىيە شەرقى تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى نۇرمۇھەممەت تۈركىستاننىڭ بىلدۈرۈشىچە ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئاۋىستىرالىيەگە كۆچۈش دولقۇنى 1990-يىللاردا ، بولۇپمۇ 2009-يىلىدىكى ئۈرۈمچى قىرغىنچىلىقىدىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن. 2009-يىلىدىن كېيىن شەرقى تۈركىستاندا ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى يامانلىشىشى نەتىجىسىدە كۆپ ساندا ئۇيغۇرلار ئاۋىستىرالىيەگە كېلىپ سىياسى پاناھلىق يولى يەرلەشكەن. 2016-يىلىدىن كېيىن ئاۋىستىرالىيەگە كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى تولىمۇ چەكلىك بولۇپ، شۇ يىلى 11-ئايدىن كېيىن خىتايىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ پاسپورتلىرىنى يىغىۋېلىپ ئۇيغۇرلارنى ئەركىن سەپەر قىلىشتىن پۈتۈنلەي چەكلىشى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋىستىرالىيە كېلىپ تۇرغان يوقلاش ۋە يەرلىشىش يولى ئېتىلىگەن.

مەنبە : ماتېرىيالنى سىدنى ئۇيغۇر ئاياللار گۇرۇپپا سى تەملىگەن .

سۆز

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تونۇلغان شائىرى ۋە ئەدىب ئادىلجان تۇنىياز 1970-يىلى قاغىلىقتا تۇغۇلغان. 2017-يىلى 12-ئايدا قېيىن ئاتىسى مۇھەممەد سالھى ھاجىم قاتارلىق پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن تۇتقۇن قىلىنغان.

ئاشىقمەن ساڭا،
ئەسىرلەپ ئېچىرىلغان
تەكلىماكان بويىدا.

تەكلىماكان بويىدا
ئۆزۈڭدىن شۇنچە يىراق ئاقسەن،
ئۆزۈڭگە شۇنچە مەخپىي ياتسەن.
مەن بىلمەيمەن تەنھالىق نېمە؟
تۆت پەسىلدە ئاۋازىڭ تۆت خىل،
گاھىدا چوڭقۇر ئۆھ تارتسەن
گاھىدا مۇز بولۇپ قاتسەن.
كۈل-گىياھ، دەل-دەرەخلەر ساقلانغان چىڭ
زۈمرەت رەڭلىك مەخپىيەتلىك،
ئوخشار مېنىڭ ئۈمىدلىرىمگە.

سۇ
غەمسىز، رەڭسىز ماددا سەن،
ئىككى كەپتەر بىلەن كۆك ئاسماندەك،
ئىككى شامال بىلەن مەجنۇنلادەك،
ئىككى غالىجىر قول بىلەن بىر ئاچ تەندەك.
ئىككى ھېدروگېن، بىر ئوكسىگېن ۋە
ئېلېمېنتلار دەۋر جەدۋىلىدە
ئىرىشىپ-چىرىشىپ ئويناۋاتقان.
سېنىڭ ئىشقىڭدا ئۇرىدۇ پەرياد
سانسىز قولنى سوزۇپ بۇ ماكان.
سۇ دەپ مېۋىلەر يىغلايدۇ شېرىن،
كېۋەزلەر ۋارقىرار تاۋازى ئاپئاق

سۇ دەپ نالە قىلار ئورنى بوش قالغان
نېفىت، كۆمۈر، ئالتۇن، مىس، تۇران.

ۋاللىدايدۇ بېشىمدا سۇ تاج،
بۇ زېمىننىڭ شاھزادىسى مەن.

تەمتىرەيسەن سۈزۈك قارىغۇدەك،
خۇش بولسەن بالغا ئوخشاش.
ھۆركىرەيسەن ياۋايى پات-پات.
بەزىدە جىم ئاقسەن ياۋاش
تار، قاراڭغۇ نونىڭ ئىچىدە.

شىلدىرلىشىڭ قوزغار ھاياجان
ئۇيقۇم قاچقان ئۇزۇن كېچىدە.
قۇچاقلىسام ئىشتىياق بىلەن
ھۆل قىلىدۇ تېرەمنى تېرەڭ،
ئاندىن ئېقىپ كېتىسەن يىراق
ماڭا يەنە قالار دەرد-پىراق.

سۇ،
مۆڭلۈق سۇ،
ئوقۇپ بېرەي كىمگە سېنى مەن؟

مەنئە ئەنئەنىنىڭ «جەمئەتكى كۆز» ناملىق ئىشپىنلار توپلىمىدىن ئېلىندى

ئورتا ياۋرۇپادىن ئورتا ئاسىياغا تۇتاشقان كۆڭۈل

مارتينا كوكوتكىۋىكس

دوكتور مارتينا كوكوتكىۋىكس پولشانىڭ پوزنان ئۇنىۋېرسىتېتىدا فىن-ئوگۇر تىللىرى مۇتەخەسسسى بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ ئۆز ئانا تىلى پۆلەكچىدىن باشقا فىن، ماجار، ئىنگلىز، تۈرك تىللىرىنى پىششىق بىلىدۇ. ھازىر ئۇيغۇرچە ئۆگىنىشنى داۋام قىلماقتا.

بىر نەچچە يىل ئاۋۋال ئورتا ئاسىيالىق بىر دوستۇم بار ئىدى. ئۇ دوستۇم توغۇرلۇق تۇغقانلىرىمدىن بىرى بىلەن پاراڭلىشىپ قالدۇق. ئۇ توغۇرلۇق نېمىلەرنى دېيىشكىنىمىزنى ئېنىق ئەسلىيەلمەيمەن. ئەمما، پاراڭ جەريانىدا «ئۇ تۈرك» دېيىشىم بىلەن، تۇغقىنىم ھەيران قېلىپ، «قانداقمۇ تۈرك بولسۇن؟ ئۇ ئاسىيالىق ئىكەنغۇ» دېگەن ئىدى. شۇ كۈنى مائارىپ تەربىيىسى ھەققىدە دۆلىتىمىزدە قىلىنىشى كېرەك بولغان خىزمەتلەرنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان ئىدىم. مەن بۇ يەردە يېڭىلىق ياراتماقچىمەن. بىراق، ھەممىدىن ئاۋۋال كىشىلەرگە بىر نەچچە ئىشتا چۈشەنچە بېرىشىم كېرەك. 9-9-2019

مەن پولشالىق بىر قىز. بىر چاغدا ئۇرۇق-تۇغقانلىرىم ئارىسىدا بەزى گەپ - سۆزلەر بولۇندى. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە ئائىلىمىزگە بىر ۋېنگىرىيىلىك كىرمەكچىمىش. شۇنىڭ بىلەن، تۇرانچىلىق، تۈركىي مىللەتلەر ۋە تۈركىي تىللار بىلەن ھەپلىشىشكە باشلىدىم. سەۋەبى، تۈركلەر بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن ئۇلارنى ياقىتۇرۇپ قالغان ئىدىم. شۇنداق، ئۇلار بىلەن ئۇچراشتىم، چۈنكى، ئۇنىۋېرسىتېتتا فىن ۋە ۋېنگىر تىلىدا ئوقۇغان ئىدىم. بۇ تولىمۇ ئاددىي ھېكايە، شۇنداقلا چېگىش بىر ھېكايە.

تەتقىقاتىم پەقەت تىللار ۋە كۈلتۈرلەر جەھەتتىلا ئەمەس ئىدى. بۇ جەرياندا ئۆزۈم ئۈچۈن تېخىمۇ مۇھىم يۈكسىلىشلەر مەيدانغا كەلدى. تۈرك كۈلتۈرى سەۋەبلىك ئىسلام دىنى توغۇرلۇق تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىشكە باشلىدىم. شۇ چاغلاردىن بېرى تۈركلەر ۋە تۈرك كۈلتۈرى ماڭا مۇناسىۋەتلىك ساھە دەپ قارايتتىن ھالقىپ، ئۇلارغا قېرىنداشلىرىم سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىپ كەلدىم. ئۇلارمۇ مېنىمۇ قېرىنداشىدەك كۆرۈپ، ماڭا كۆپلەپ ياردەم بېرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قوللىشى بىلەن تۈركىيەنى زىيارەت قىلدىم. مەن يەنە تۈرك دۇنياسىدىكى مەسىلىلەرگىمۇ دىققەت قىلىشقا باشلىدىم. بىزنىڭ دۇنيايىمىز ئەسلىدىنلا راھەت بىر

يەر ئەمەس، بۇ سەۋەبلىك باشتىن باشلاپلا تۈرك دۇنياسىدىكى مەسىلىلەر ئاددىي مەسىلىلەر ئەمەس دەپ ھېس قىلدىم.

ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان بارلىق تۈركىي خەلقلەر توغرىسىدا بىلىم ئېلىۋاتقانلىقىم ئۈچۈن، ئۇيغۇرلار توغرىلۇق تۇنجى قېتىم نەچچە يىل ئاۋۋال ئاڭلىغان ئىدىم. ئەپسۇسكى، ئۇيغۇرلار توغرىلۇق تۇنجى قېتىم ئاڭلىغىنىمدا ئەھۋالنىڭ ئۇ دەرىجىدە ئېغىر ئەمەسلىكىنى چۈشەنمەستىن خانا لاشقان ئىدىم. بۇ خانا چۈشەنچەمگە ئۇيغۇرلار توغرىلۇق يېتەرلىك مەلۇماتىم يوق بولغانلىقى سەۋەب بولغان ئىدى. مەن شۇنداق ھېس قىلدىمكى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەھۋاللاردا بەزى ئوخشاشلىقلار بار ئىدى. كىشىلەر، بولۇپمۇ دىندار كىشىلەر بەزى قىيىنچىلىقلار ئىچىدە ياشايتتى، دىنىي ھاياتىنى مەخپىي تۇتۇشى كېرەك ئىدى، بەزى جەھەتلەردە ئوچۇق ئاشكارا گەپ قىلالمايتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاينىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ياشايدىغانلىقىنى بىلەتتىم. ئەمما، بۇمۇ مېنى ھېچقانچە راھەتسىز قىلمىغان ئىدى. كېيىن شۇنى چوڭقۇر چۈشەندىمكى، خىتايدا خىتايلار بىلەن پەرقلىق بولغان، خىتايلار بىلەن پەرقلىق ھالەتتە ئولپايدىغان كىشىلەر ئۆزىنى ئوتقا ئاتقان ئىنسانلار ئىكەن. مەن باشتا بۇلارنى چۈشەنمىگەنلىكىم ئۈچۈن، ئۆزۈم ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان مىللەتلەردىن بىرىنىڭ نەسۋىرلىگۈسىز ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا ياشاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالمىغان ئىكەنمەن. تەتقىقاتلىرىمنى داۋاملاشتۇرۇپ، تەتقىقاتىمنىڭ مەركىزىدە تىل جەھەتكە ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بەردىم. تۈركچە، ئۆزبېكچە، قازاقچە ئۆگىنىشكە باشلىدىم. ئۇيغۇرلارغا دۇنيا سۈكۈت قىلغان، مەنمۇ دۇنيا بىلەن قوشۇلۇپ سۈكۈت قىلغان ئىدىم.

ئۈچ يىلچە ئاۋۋال ئەھۋال ئۆزگىرىشكە باشلىدى. شەرقىي تۈركىستان توغرىسىدىكى خەۋەرلەر كۆپلەپ ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. تۈرك دوستلىرىم ئىجتىمائىي تارقاتقۇلاردا ماقالە-ئەسەرلەرنى تارقىتىشقا، ئىسلام توغرىسىدىكى تور بەتلەر مەسىلىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتى. مۇشۇلارنى ئوقۇۋاتقان ۋاقىتىمدا تولىمۇ مۇھىم بىر ئىشنى چۈشەندىم. ئۇيغۇرلار ھەققىدە خەۋەر ئىشلىۋاتقان مەنبەلەرنىڭ ھەممىسى چەتئەل تىلىدىكى خەۋەرلەر ئىدى. چەتئەل تىلىدىكى خەۋەردىن كۆزدە تۇتقىنىم شۇكى، شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن خەۋەرلەرنىڭ ھېچبىرىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم. پولشا تېلېۋىزىيىلىرى پەقەتلا «مۇسۇلمان تېرورىستلار» تىپىدىكى خانا مەلۇماتلارنى تارقىتاتتى. بۇ سەۋەبلىك، پولشا تاراتقۇلىرىنىڭ ئۇيغۇر مەسىلىسى توغرىلۇق ئىنكاس قايتۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىپمۇ يۈرمىدىم. ئۆزۈم تۈركچە ۋە ئىنگىلىزچە بىلگەنلىكىم ئۈچۈن بۇ جەھەتلەردە يۈزەكى چۈشەنچىلەرگە ئىگە ئىدىم. ئەمما، ۋەتەننىمە بۇ جەھەتلەرگە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلاردىن بىرىمۇ يوق ئىدى.

ئىككى يىل ئاۋۋالقى رامزاندا ئۆزۈم ياشاۋاتقان شەھەردىكى مۇسۇلمانلاردىن بۇ ھەقتە چۈشەنچە ئالالايدىغان مۇمكىنچىلىك ئەقلىمگە كەلدى. رامزان كەچلىرىدىن بىرىدە مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمغا «خىتاي ئىشغالىيەتچىلىكى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن دۇئا

قىلايلى» دېدىم. ئەسلىدىنلا، ھەر رامزان كېچىسى مۇسۇلمانلار بار بولغان بىر دۆلەتتىكى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن دۇئا قىلىنىۋاتاتتى. مېنىڭ كاللامدا دۇئا قىلىنىشى كېرەك بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىدە خىتاي ئىشغالىيەتچىلىكى مۇسۇلمانلارمۇ بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىنكاسى مېنى ھەيران قالدۇردى. «نېمىشقا خىتاي (ئىشغالىيەتچىلىكى) مۇسۇلمانلارغا دۇئا قىلىمىز؟ ئۇ يەردە نېمە ئىش بوپتۇ؟ خىتايدا مۇسۇلمانلار بارمۇ؟» دېگەندەك سوئاللارغا دۇچ كەلدىم. بۇ ھەقتە ئۇزۇندىن-ئۇزۇن سۆزلەشنى خالىمىغانلىقى ئۈچۈن، خىتاينىڭ ئۇلارغا ناچار مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى قىسقىچە چۈشەنچە بەردىم. ئۇ ئاخشىمى مەن غەلىبە قىلدىم، (ئۇيغۇرلار ئۈچۈن) دۇئا ئوقۇلدى. بىراق، شۇ قېتىمقىدىن سىرت بۇ ھەقتە پىكىرلەشمىدۇق. شۇ يىلى، بۇ توغرىلۇق بىر قانچە قېتىم تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولساممۇ، ئۈنۈمى بولمىدى. ساخاۋەت ئورگانلىرىدا خىزمەت قىلىدىغان بىر قانچە يىلگە بۇ ھەقتە خەتلەر يازدىم، ئەمما، ھازىرغىچە ئۇلاردىن جاۋاب كەلمىدى. ئۇ چاغلاردا ئۆزۈمنىڭ مەسىلىلىرىمۇ كۆپ ئىدى. قىيىن ۋە مۇسبەتلىك ئىشلارنى تېزلا تاشلاش ئاسان ئەمەس ئىدى. شۇندىمۇ، باشقا ساھەلەردە ئاكتىپ بولۇشقا تىرىشتىم. ئۆز مىللىتىمگە ئىسلام دىنىنى ۋە كۈلتۈرىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتىم، بىراق، بەزى جەھەتلەردە پۇرسەت بولمىدى.

ئىككى يىل كېيىن، يەنى مۇشۇ يىلى ئەھۋالنى قانچىلىك دەرىجىدە خاتا چۈشەنگەنلىكىمنى، ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى تەتقىقاتتىن ۋاز كېچىپ بەكمۇ خاتا قىلغانلىقىمنى چۈشەندىم. مەن ھاياتىمدىكى تاسادىپىيلىقلارغا ئىشىنىلمەي قالدىم. ھەر ئىشتا بىر ھېكمەت بار، شۇ چاغدا گوبياكى ئاللاھ قەلبىمگە ئىلھام سالغاندەكلا بىر ئىش بولدى. بىرەيلەن بىلەن تونۇشۇپ قالدىم، ئۇيغۇرلارغا كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇ ماڭا ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ پولشادا ئۇيغۇرلارغا كۆڭۈل بۆلىدىغان ھېچكىم يوقلۇقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قېلىشىم مەن ئۈچۈن ھەيران قالارلىق بىر ئىش بولدى، ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ بەكمۇ ئازابلىندىم. دۇنيادىن، ئىنسانلاردىن، ھەتتا ئۆزۈمدىنمۇ رايىم قايتقاندەك بولدى. چۈنكى، ئۆزۈمنى بەكلا يارىماس ھېس قىلغان ئىدىم. قەلب تېۋىشىمدىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، ئەگەر ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى قىسمىنى توغرىلىق ئىجابىي نۇقتىدىن بىر ئىش قىلالمىسام، ھاياتىمنى نورمال ھالەتتە داۋاملاشتۇرالمىتتىم. يىللاردىن بېرى كىشىلەرگە تۈركلەرنىڭ مەن ئۈچۈن ئۆز ئائىلە كىشىلىرىمگە ئوخشاش ئىكەنلىكىنى ئاڭلىتىپ كېلىۋاتاتتىم. تۈركلەر دېيىشتە پەقەتلا تۈركىيەدىكى تۈركلەرنى كۆزدە تۇتتىم. ئۆزۈم ئۈچۈن تولىمۇ گۈزەل تەشۋىقات قىلىۋاتقان ئىدىم، ئەمما زۇلۇم ئىچىدە ياشاۋاتقان تۈرك قېرىنداشلىرىم ئۈچۈن ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيۋاتاتتىم. بۇ ھالەتتە ياشاشنى خالىمايتتىم. دوستلىرىمغا ھەرىكەت قىلغۇم بارلىقىنى بايان قىلدىم. بىراق، ئىشنى نەدىن باشلىشىم كېرەكلىكى توغرىلۇق كاللامدا سان يوق ئىدى.

پائالىيەتچى بولۇشنىڭ ئاسانغا توختىمايدىغانلىقىنى باشتىنلا بىلەتتىم. باشتا ئېيتىپ ئۆتكىنىمەدەك، مەملىكىتىمىزدىكىلەرنىڭ

ئومۇمىي جەھەتتىن سىرتقى دۇنيادىكى كىشىلەر توغرىلىق تەپسىلىي مەلۇماتى يوق ئىدى. ئۇلار «ئاسىيادا ياشىغان ھەركىم ئاسىيالىق، خىتايلار بۇنىڭدىن بىر ئاز پەرقلىق بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى، ئۇلار ئەڭ چوڭ، ئۇ بەردە خىتايلار ياشايدۇ» دېگەندەك چۈشەنلەردە ئىدى. مەن ئۇيغۇرلارنى تىلغا ئالغىنىمدا ئۇلار ماڭا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ قالاتتى. ۋەتەنداشلىرىمغا ئۇيغۇرلار ھەققىدە چۈشەنچە بېرىشتىن نېمىگە ئېرىشمەكچى ئىدىم؟ يەسلىدە ئوقۇۋاتقىنىمدا بىر ساۋاقىدىشىم فىنلاندىيەنى بىر ئارال دەپ قارايدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىدى. دۇنيا ھەققىدە بۇنداق خاتا چۈشەنچىلەردە بولغان باشقا بىر مىللەتنى تاپماق ھەقىقەتەن قىيىن. بۇ يەردىكى ئىنسانلار بەلكىم يېتەرلىك دەرىجىدە بىلمەيدۇ، ئەمما لازىم بولسا، مەن ئۇلارغا دەرس بېرىمەن. دېمىسىمۇ، مەن بىر ئوقۇتقۇچى، دەرس بېرىمەن.

قوللاشقا ۋە ياردەم ھەققىدەن ئېھتىياجىم بار ئىدى. بىراق، ھېچكىمنى ئۇ يېڭى ئىشىمغا ئىشتىراك قىلىشقا زورلاشنى خالىمىدىم. كۆپلىگەن ئىشلارنى ئۆزۈم يالغۇز قىلىشىم كېرەكلىكىنى چۈشەنگەن ئىدىم. ئەڭ دەسلەۋىدە، ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا كۆپلەپ ئۇچۇر تارقىتىشقا باشلىدىم. پولشادا بىرمۇ ئۇيغۇر يوق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا ئۇيغۇر دوستلارنى ئىزدەشكە باشلىدىم. نۇرغۇن كىشىلەرگە دوستلۇق ئىستىكى ئەۋەتتىم. ئۇيغۇرلار بىلەن ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا دوستلاشقىنىمدا خۇشال بولدۇم، شۇنداقلا بىئاراممۇ بولدۇم. چۈنكى، يىراقلاردا ياشايدىغان، مېنى ئاز-تولا تونۇيدىغان كىشىلەر مېنى قوللاۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما، ماڭا ئەڭ يېقىن ئىنسانلار قىلىۋاتقان ئىشلىرىمنى چۈشەنمەيۋاتاتتى ۋە قىلغانلىرىم ئۇلارغا غەيرىي تۇيۇلۇۋاتاتتى. «ئۆز ھالىڭ بىلەن بول، ئۆزۈڭنىڭ ھاياتىغا كۆڭۈل بول» دېگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلىدىم. جاۋاب سۈپىتىدە «بۇمۇ مېنىڭ ھاياتىمدۇر، شۇنداقلا سېنىڭمۇ ھاياتىڭدۇر، بۇ ھەممىز قىلىشىمىز كېرەك بولغان ئىش» دېدىم. دۇنيا يامان تەرەپكە ئالدىنى قىلىپ كېتىۋاتىدۇ، سەن بۈگۈن ئەركىن، بىراق، بەلكىم ئەنە ئۆزۈڭنى لاگېردا كۆرۈشۈڭ مۇمكىن. شۇ چاغدا دەپسەنكى «بۇ مېنىڭ ھاياتىم»، ئەجەب، بۇلارنى چۈشەنمەك مۇشۇنچىۋالا قىيىنمۇ؟ باشقا كىشىلەرگە ھېچقانداق ئىش قىلىپ بېرىشنى خالىمىساڭ، قىلمىساڭ بولىدۇ. ئەمما، ئەڭ بولمىغاندىمۇ ئۆزۈڭ ئۈچۈن بولسىمۇ قىل. شۇنداقلا، ماڭا ھەرگىزمۇ «بۇ مېنىڭ ئىشىم ئەمەس» دېمىگەن. مېنىڭ قارارلىرىم ئۆزۈم ئۈچۈن.

تومۇز ئېيىدا (يەتتىنچى ئاي) خەلقئارالىق «WhiteBlue19» پائالىيىتىگە قاتناشتىم. 2019-يىلى، 7-ئاينىڭ 21-كۈنى دۇنيانىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدا خىتايغا قارشى نامايىش ئۆتكۈزۈلدىغانلىقىنى بىلدىم. دۆلىتىمىدىكى كىشىلەردىن بۇ ھەقتە ئۈمىد كۈتتۈم. شەھىرىمىزدە بىر ئىسلام مەركىزى بار، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىم بۇرۇندىن پەلەستىن ۋە يەمەن مەسىلىلىرىدە ئۇلارنى قوللاپ، ئاكتىپ ئاۋاز قىتىپ كەلدى. ئۇلارغا نامايىش ھەققىدىكى پىكىرلىرىمنى چۈشەندۈردۈم ۋە ھەممە ئىشنى ئۆزۈمنىڭ ئورۇنلاشتۇرىدىغانلىقىمغا ۋەدە

بەردىم. ئەپسۇسكى، تولىمۇ دېپلوماتىك بىر جاۋاب كەلدى، كىشىلەر مەسىلىنى ياخشى بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن قورقۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندىم. ئۆزۈمنى بىر ئاز يالغۇز ھېس قىلدىم، ھەمدە بىر ئاز ئۆزۈمدىن نومۇس قىلدىم، ئەمما بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيمەن. بىراق، دوستلۇق تىزىملىكىمگە بىر قۇر نەزەر تاشلاپ، ئۆزۈمدە يېڭى كۈچ ھېس قىلدىم. گەرچە بۇ ئىش قىيىن بولسىمۇ، ئاشۇ دوستلىرىمنى قوللىماي تاشلاپ قويۇشنى توغرا تاپمىدىم. ئۇ كۈنى — 2019-يىلى 21- تومۇز كۈنى ئۆزۈم تۇرۇشلۇق شەھەردە رەسمىي نامايىش ئېلىپ باردىم. كۆپ شۈكۈركى، ماڭا ياردەمچى بولىدىغان بىر نەچچە قېرىنداشىمىز چىقتى، يالغۇز كىشىلىك نامايىشىمنى رەسمىي تارتىپ بەردى. تولىمۇ مەمنۇن بولدۇم، ھاياجاندىن تىترەيتتىم. ئۆزۈم يالغۇز بولسام بىر ئالمۇ رەسمىي تارنامىغان بولاتتىم.

بۇ كۈن مېنىڭ ھاياتىمنى ئۆزگەرتتى. مەن بۇنى ھېچقاچان ئويلاپ باقمىغان ئىدىم. تەرەپ تەرەپتىن قوللاش سادالىرى كېلىشكە باشلىدى. (بىراق، ئەتراپىمىدىكىلەردىن كەلمىدى.) كۆپ كىشىلەر بىلەن تونۇشتۇم، ئەلۋەتتە، بۇ تونۇشۇشۇم پەقەت ئېنىقلىنىپ كېتىشىم بولمىدى، چۈنكى، يېقىندا پولشادىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭمۇ بارلىقىنى بىلگەن ئىدىم. ئۆز ئىشىمدىن ناھايىتى تەسىرلەندىم، قىلغىنىم كىچىك ئىش بولغان بولسىمۇ، ھەر ئىشنىڭ مەنىسى بار ئىدى. بەلكىم، ئۆزۈم يالغۇز كۆپ ئىش قىلالمايمەن، ئەمما، ئەڭ بولمىسا بىر قانچە كىشىگە مەنۋىي ياردەم بېرەلەيتتىم. بېشىغا كەلگەن دەرەتلەر ئۈچۈن ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭ يالغۇز ئەمەسلىكىنى بۇ ئارقىلىق بولسىمۇ كۆرسىتەلەيتتىم. شۇ چاغلاردىن باشلاپ، دائىملا «ھەركىم يالغۇز بولسىمۇ، ئەڭ بولمىسا بىر ئىشلارنى قىلالايدۇ» دەيتتىم.

بىر پۈتۈن خەلقنى ھېچكىم ئۆزى يالغۇز قۇتقۇزالمىدۇ. ئەمما، يېقىن كەلگۈسىدە يالغۇز بىر كىشى ھېچبولمىس بىر ئائىلىنى، ياكى بىر كىشىنى بولسىمۇ قۇتقۇزالمىس مۇمكىن. ياردەمگە ھەر زامان تەييار تۇرۇشۇم كېرەك، باشقىلارغىمۇ مۇشۇنى ھېس قىلدۇرۇشنى خالايمەن. بۇ سەۋەبلىك ھەرىكەتلىرىمنى داۋاملاشتۇرىمەن. ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا ماقالە ۋە رەسىملەرنى ئورتاقلىشىمەن. ئۇيغۇرغا ياردەم (Uyghur Aid) ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلار ئۇچۇر ئامبىرىغا (Xinjiang Victims Database) ھەمدەم بولۇشنى ئارزۇ قىلىمەن. «ئۇ مېنىڭ ئىشىم ئەمەس» دېگەن چۈشەنچىلەر توغرا ئەمەس. بىرلا دۇنيايىمىز بار، تولىمۇ ئەپسۇسكى، دۇنيايىمىزنى بۇزۇۋەتتۇق. ھەممەيلىن جىنايەتكار ئەمەس، بىراق ھەممەيلىننىڭ مەسئۇلىيىتى بار.

ئالدىنقى ھەپتە يەنە رەسىم تارتقۇزماقچى بولدۇم، بىراق، يالغۇز قالدىم، ئۆزۈم تارتقان پەقەتلا سۈپىتى ياخشى چىقىمىغان بىر نەچچە نامايىش رەسىمىم چىقتى. بىراق، سۈپەت بەك مۇھىم ئەمەس. ئەڭ مۇھىمى، ئۇ كۈنى بىر ئۇيغۇر بۇنى كۆرۈپ ئۆزىنىڭ ئۇنچىۋالا يالغۇز ۋە ياردەمچىسىز ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدى. بۇ ھال ماڭا تېخىمۇ كۈچ ۋە جاسارەت بېغىشلايدۇ. بۇنداق بولۇشىغا قارىماي بەزى يەرلەردە قاراڭغۇلۇقلار ساقلاپ تۇرماقتا. شۇندىمۇ، ھاياتىنى داۋاملاشتۇرالايمىز، ئەلۋەتتە.

تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىغا ئاشۇرغۇچى: ھېكمەت تيار ئىبراھىم

ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانى ، ئىستېداتلىق يازغۇچى ، ۋە ئوت يۈرەك ئىنقىلابچى ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر 1951-يىلى 2-ئۆكتەبىر ئۈرۈمچىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان.

باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئۈرۈمچىدە ئوقۇغان. ئۇنىڭ مەرىپەتپەرۋەر ئاتا-بوۋىسى خىتاينىڭ مۇستەقىل دۆلىتىمىزگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىدىن ئىلگىرى-كېيىنكى ۋەھشىيانە سىياسەتلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان. توغرا شەكىلدىكى ئائىلە تەربىيىسى ۋە ئىش-ھادىسىلەر ئۈستىدە تەپەككۈر قىلىش سەۋەبلىك ئابلىكىم باقىنىڭ قەلبىدە كىچىدىنلا خىتاينىڭ زوراۋانلىقى، زۇلۈمى ۋە جىنايەتلىرىگە قارشى نەپەت ۋە ئىسيانكارلىق شەكىللەنگەن. ئابلىكىم باقى مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا توققۇزتارا ناھىيىسىدە مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىنغان. 1975-يىلى 9-ئايدىن 1977-يىلى 7-ئايغىچە ئۈرۈمچى مائارىپ ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇغان، كېيىنكى مەزگىللەردە يەنە رادىيو-تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر ئەپەندى 1992-يىلى ئۇيغۇر دىيارىدىن ئايرىلغانغا قەدەر ئۈرۈمچى تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى، «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق خىزمەتلەردە بولغان

ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر «تەڭرىتاغ ژۇرنىلى» نىڭ باش مۇھەررىرلىكىدىن ئىبارەت ھەممە زىيالىي دېگۈدەك تەلپۈنىدىغان مۇھىم خىزمىتىنى تاشلاپ، 1992-يىلى ۋەتەننى تەرك ئېتىپ چەتئەلگە يېنىپ چىققان. تۈركىيەدە ياشاش جەريانىدا بىر كۈنمۇ بوش تۇرماي يەنىلا ئاقارتىش ھەرىكەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان. خىتاي باش مىنىستىرى لى پىڭنىڭ تۈركىيە زىيارىتىگە توغرىلاپ، خىتايغا قارشى نامايىش تەشكىللىمەكچى بولغانلىقى سەۋەبلىك، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قارا قولىنى سوزىشى نەتىجىسىدە تۈركىيەدە بەش كۈن قاماقتا ياتقان. 2000-يىلىدىن 2017-يىلىغىچە «ئامېرىكا ئەركىن ئاسىيا رادىيوسى ئۇيغۇر بۆلۈمى» دە ئىشلىپ، مۇشۇ ئورگاندىن پېنسىيىگە چىققان.

« تۆمۈرتۇمشۇق بىلەن سېغىزخان » بالىلار شېئىرى مەسەللىرى - تەكلىماكان نەشرىياتى 2013 - يىل « تۈلكە بىلەن خوراز » بالىلار نەسىرى مەسەللىرى -

تەكلىماكان نەشرىياتى 2013 - يىل ئۈرۈمچىدە گېزىت ، ژۇرناللاردا 20 يىل ئىچىدە 550 پارچىغا يېقىن ئەدەبىي ئەسەرلەر- شېئىر، ھىكايە، مەسەللەر ھەمدە ئىلمىي ماقالىلەر ، مەكتەپ دەرسلىك كىتابلىرىدا 52 پارچە ئەدەبىي ئەسەر ئېلان قىلىنغان. نورۇز بايرىمى ئەدەبىيات، سەنئەت پائالىيىتى مەزمۇنىدا تېلېۋىزىيىدە ئېلان قىلىنغان 5 پارچە تېلېۋىزىيە فىلىمىنى يېزىش ۋە فىلىم ئىشلەشكە قاتناشقان. ئىستانبۇلدا 300 پارچىغا يېقىن خەۋەر ۋە ماقالىلەرنى يېزىپ ھەمدە تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلغان .

« ئاسارەتتە ئىگراۋاتقان شەرقىي تۈركىستان » فىلىمىنى يېزىپ، فىلىم ئىشلىتىپ سامان يولى تېلېۋىزىيىسىدە ئېلان قىلغان. تۈركىيە ئانا تۈرك كۈلتۈر مەركىزىنىڭ « تۈرك دۇنياسى ئەدەبىياتى پروجېسى شەرقىي تۈركىستان ئەدەبىياتى بۆلۈمى» مەسئۇللىقىنى ئۆتەپ، ھەر بىرى 600 سەھىپىلىك، 30 توم كىتاب ئۈچۈن ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى، ئەدەبىياتى، تاللانما ئەسەرلىرى ۋە سۆزلۈكلىرى ئۈچۈن 3000 بەتلىك ماتېرىيال يېزىپ ۋە تەييارلاپ چىقتى، بۇ قامۇسلار نەشرىدىن چىقتى. ئامېرىكىدا 19 يىلدىن بۇيان ئۇيغۇر تارىخى، مەدەنىيىتى، سىياسىي ۋەزىيىتى، ئىنسانىي ھوقۇقى ھەمدە ئىسلامىي ئەقىدىلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىشى مەزمۇنىدىكى 25000 پارچىغا يېقىن ماقالە، خەۋەرلەرنى تەھرىرلەپ ئېلان قىلىشقا كاپالەتلىك قىلدى.

پۈتكۈل ھاياتىنى مىللەتنى ئويغىتىشقا، تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ۋە خىتاي مۇستەملىكىسى ئاستىدىكى ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننى ئازاد قىلىشقا ئاتىغان، بۇ يولدا ئۇن- تىنىسىز ھالدا ئىنقىلاب سېپىنىڭ ئالدىدا خىزمەت قىلغان بۇ ئەركىنلىك جەڭچىسى 2019-يىلى، 8-ئاۋغۇست ئامېرىكا پايتەختى ۋاشىنگتوندا ئاغرىق سەۋەبى بىلەن ئارىمىزدىن ئايرىلغان.

ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر شېئىرلىرى ئارقىلىق بالىلارنىڭ قەلبىگە مەرىپەت ئۇرۇقى تېرىغان، ئوقۇتقۇچىلىق مۇنبىرىدە ئوقۇغۇچىلارغا مىللەتپەرۋەرلىك روھىنى سىڭدۈرۈپ بىر ئەۋلاد ۋەتەنپەرۋەر ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيەلەپ چىققان. ھاياتىدا كۆپلەپ شېئىر، ماقالە، مەسەل، ئەدەبىي ئاخبارات، تەرجىمە، تارىخ، جۇغراپىيە قاتارلىق پەن ۋە ژانىرلاردا ئېسىل ۋە تەخسىز ئەسەرلەرنى روياپقا چىقارغان. زۇنۇن قادىرى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، زوردۇن سابىر قاتارلىق مەشھۇر زىيالىي ۋە يازغۇچىلار بىلەن قويۇق باردى - كەلدىسى بولغان ئابلىكىم باقى بۇ زاتلاردىكى مىللەتپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك، زۇلۇمغا باش ئەگمەسلىك ۋە ئىلىمنى سۆيۈش روھىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا سىڭدۈرۈشتە كۆۈرۈكلۈك رول ئوينىغان شەخسلەردىن بىرىدۇر. ئەجدادىمىزنىڭ ياۋغا باش ئەگمەسلىك، ھەققانىيەت ئۈچۈن گېزى كەلسە جاندىن كېچىشتەك باتۇرلۇق خىسلىتىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن بۇ ئىنقىلابچىمىز ئادىمىيلىك پەزىلەتتىنمۇ ياخشى نېسىۋە ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ تۈز-ئائامىنى يېگەن، ئۇنىڭدىن ئىلىم ئالغان، ئۇنىڭ بىلەن خىزمەتداش بولۇپ ئىشلىگەن ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ئابلىكىم باقىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ.

تۆۋەندىكىلەر ئابلىكىم باقى ئىلتەبىرنىڭ قىسمەن ئەمگەكلىرى:

« ئاسارەتتىكى تۈرك مۇسۇلمان دۆلىتى شەرقىي تۈركىستان » ئۇيغۇرچە، ئەرەبچە، تۈركچە، ئېنگىلىزچە رەسىملىك كىتابچە - ئىستانبۇل 1994 - يىل، 2 - نەشرى 1995 - يىل « ئۇلۇغ تەڭرىمىز » تەرجىمە - (ئابدۇقادىر تۈركىستانى خىراجىتى بىلەن) تۈزگۈچى ئا. باقى 1996 - يىل « شېھىدلار شەجەرىسى » ۋەقە تەتقىقات مەركىزى 1997 - يىل ئىستانبۇل « شەرقىي تۈركىستان قوللانمىسى » ۋەقە تەتقىقات مەركىزى 1999 - يىل ئىستانبۇل « كۆرەشچان ئەجدادىلار » داستانلار - تەكلىماكان نەشرىياتى ئىستانبۇل 2012 - يىل « چۈشۈرگىدىكى ماجىرالار » رومان - تەكلىماكان نەشرىياتى 2013 - يىل

مەنبە: بۇ تەرجىمەھالىنى ئابلىكىم باقى ئىلتەبىرنىڭ ئائىلە تاۋابى تاراتقۇلاردا ئېلان قىلغان ئۇچۇرلارغا ئاساسەن ھېكمەت تيار ئىراھىم تەييارلىدى.

قۇرئان كەرىمنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ تارىخىي باسقۇچلىرى

دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ زات قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ بىر قانچە ئەۋلاد خانلىرىنىڭ مەنئۇ داھىسى، شۇنداقلا تونۇلغان مۇدەررىس ئىدى. ئۇ ئۆمرى ئىچىدە 200 پارچىدىن كۆپرەك كىتاب يازغان، ئۇنىڭ بىرقانچە پارچە ئەسىرى " تۈرك تىللىرى دىۋانى" دا نەقىل كەلتۈرۈلگەن. ئۇيغۇرلار قۇرئان كەرىمنى شەرھ ئارقىلىق چۈشىنىشتىن باشقا ئۇنى ئەرەب تىلىدىن ئۆز تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چۈشىنىشتىمۇ ئالدىنقى خەلق بولغان. 12 - ئەسىردىن 14 - ئەسىرگىچە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئالتە قېتىم ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇيغۇر تۈركىي تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. قۇرئان كەرىمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئۇيغۇرچە تەرجىمە نۇسخىسىنى 1333 - يىلى مۇھەممەد ئىبنى دۆلەتشاھ دېگەن كىشى ئىراننىڭ شىراز شەھىرىدە نەپىس ئەرەب يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈپ چىققان بولۇپ، جەمى 902 - بەت، ھەر بىر بەتتە توققۇز قۇر خەت بار، مەزمۇنى تولۇق، ئەرەب تىلىدىكى ئايەتلەرنىڭ ئاستىغا قىزىل سىياھ بىلەن ئۈدۈلمۈكۈدۈل ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى يېزىلغان. بۇ نۇسخا ھازىر تۈركىيىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى تۈرك ۋە ئىسلام ئەسەرلىرى مۇزېيىدا ساقلانماقتا. ئەپسۇسكى بۇنى كىم، قەيەردە، قاچان تەرجىمە قىلغانلىقى ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس. ئۇنىڭدىن كېيىن تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىلارنىڭمۇ تەرجىمانلىرى ئېنىق ئەمەس. بۇلار ھازىر لوندون ۋە تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ مۇزېيلىرىدا ساقلنىپ كەلمەكتە ئىكەن".

17 - ۋە 20 - ئەسىرلەر ئارىلىقىدىكى قۇرئان نۇسخىلىرى

ئابدۇراھمان ھاجىم بەنە مۇنداق دەيدۇ: " قۇرئان كەرىم 17 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرگىچە يەنە كۆپ قېتىم ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. مەسىلەن: 1735 - يىلىدىن 1756 - يىلىغىچە يەركەنت ھۆكۈمدارى بولغان خوجا ياقۇب دۆلەت خىراجىتى بىلەن قۇرئان كەرىمنىڭ تەپسىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرغان. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇھەممەد سادىق قەشقىرى دېگەن كىشىمۇ قۇرئان كەرىمنىڭ تەپسىرىنى تەرجىمە قىلىپ چىققان. قاغىلىقتا ئۆتكەن داغلىق ئۆلىما ھۈسەيىنخان تەجەللى 1910 - يىلى قۇرئان كەرىمنىڭ ئۇيغۇرچە تەپسىرىنى ئىشلەپ چىققان.

قۇرئان كەرىم ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىدا شۇنچىلىك مۇھىم ئورۇن تۇتقانلىقتىن ئۇيغۇر ئۆلىمالىرى ئۇنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش ئارقىلىق كىشىلەرگە بۇ مۇھىم كىتابنىڭ مەنىسىنى بىلدۈرۈش يولىدا بارچە مۇسۇلمان قەۋملەر ئىچىدە ئەڭ دەسلەپ قەلەم تەۋرەتكەن كىشىلەردۇر. ئادەتلەنگەن قاراش بويىچە قۇرئان ئەڭ دەسلەپتە پارس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان دەپ قارىلىدۇ. بۇ قاراشتىكىلەر قۇرئاننىڭ ئەڭ دەسلەپكى تەرجىمىسىنىڭ 10-12 - ئەسىرلەر ئارىلىقىدا پارىسچىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ۋە سامانىلار سۇلتانى مەنسۇر (961-976) نىڭ خۇراسان ئالىملىرىغا ئەمىر بېرىپ قۇرئان كەرىمنىڭ تەپسىرىنى تەرجىمە قىلدۇرغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. زور ساندىكى تۈرك تىللىق ئالىملار قۇرئان كەرىمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تەرجىمىسىنىڭ قاراخانىلار خاقانى سۇتۇق بۇغراخان دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. « قۇتادغۇ بىلىك» تىكى ئىسلامغا ئائىت مەزمۇنلارنىڭ ساپ ئۇيغۇر تىلىدا ئىپادە قىلىنغانلىقىمۇ قۇرئاننىڭ بۈسۈپ خاس ھاجىدىن بۇرۇن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ بولغانلىقىنى كۈچلەندۈرىدۇ. بۇنداق قاراشتىكى تەتقىقاتچىلار 1333-يىلى ئىراننىڭ شىرازدا ئىبنى دۆلەتشاھ تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈپ ھازىر ئىستانبۇلدا ساقلنىۋاتقان قۇرئاننىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ ئەسلى نۇسخىسى 945-950- يىللىرى ئارىلىقىدا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان دەپ قارايدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ مەككە مۇكەررەمە شەھىرىدە تۇرۇشلۇق باش ئالىم ئابدۇراھمان ھاجىم قۇرئان كەرىمنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشىدىكى ئۇزۇن تارىخىي باسقۇچلار ھەققىدە توختۇلۇپ مۇنداق دەيدۇ: " قۇرئان كەرىم ئىسلام ئەھلىنىڭ مۇقەددەس دەستۇرى. قەيەردە مۇسۇلمان بولىدىكەن، شۇ يەردە چوقۇم قۇرئان كەرىم بولىدۇ. ئىشەنچلىك تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، مۇسۇلمان مىللەتلەر ئىچىدە قۇرئان كەرىمنى ئەڭ دەسلەپ تەرجىمە قىلغان خەلق ئۇيغۇرلاردۇر. ئۇيغۇرلار ئىچىدە قۇرئان كەرىمنى دەسلەپ شەرھلەپ چۈشەندۈرگەن كىشى مەشھۇر ئاتاقلىق تىلشۇناس ئالىم مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۆستازى ھۈسەيىن ئىبنى ئەلى ئىبنى خەلەق قەشقىرى

قۇرئاننىڭ دەسلەپكى ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىدە ئىشلىتىلگەن
بىر قىسىم سۆزلەر

ئاللاھ	تەڭرى
ئەھد	بىرىدى
مۇسۇلمان	بويۇن بەرىگلى
مۆمىن	بۇتۇگلى
جاھىل	بىلمەس
سالام	ئەسەنلىك
ھەمد	ئالغىش
نەفس	ئەتتۆز
دۇئا	ئوقىماق
قۇرئانى كەرىم	ئوقىغۇ
پەيغەمبەر	يالاۋاچ
ئۆمەت	بودۇن
تۆۋبە	بانماق
شەرىئەت	يارۇقىول
قىيامەت	ئۇلۇغ كۈن
خالق	تۆرەتتۈچى
سۇبھان	ئارىخ
سەجدە	يۈكۈنچ
ئىمان	بىتمەك
ئاخىرەت	كىدىكى
كافر	تانغلى
جىھاد	توقۇش
ئىبادەت	تاپۇغ
كۇفۇر	تانماق
فىتنە	بۇلغاق
فەزل	ئارتماق

تەجەللىينىڭ شاگىرتلىرىدىن پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا تونۇلغان ئالىم مەرھۇم ئابلىكىم مەخسۇم ھاجىم " تەجەللى - مۇجەللى " ناملىق ئەسىرىدە ئېيتىشىچە، ھۈسەيىنخان تەجەللى بۇ تەپسىرنى ئابدۇقادىر داموللام، شەمسىدىن داموللام، ھۈسەيىن باي ۋە باۋۇدۇن بايلارنىڭ تەشەببۇسىغا ئاساسەن يېزىپ چىققان ئىكەن. يەنە شۇ يىلى چۆچەكتە يۈسۈپ داموللام دېگەن كىشىمۇ قۇرئان كەرىمنىڭ تەپسىرىنى ئىشلەپ چىققان ئىكەن. شەمسىدىن داموللام تەجەللىينىڭ تەرجىمىسىدىن كېيىن، قۇرئاننىڭ تەپسىرىنى يەنە بىر قېتىم ئاممىباب ۋە چۈشەنشىلىك قىلىپ ئىشلەپ چىققان. بۈيۈك ئىنقىلابچى سابىت داموللام 1937 - يىلى شىڭشىسەينىڭ تۈرمىسىدە، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىشلەپ چىققان " روشەن بايان - تۈركىي تەپسىرلۈ قۇرئان " دېگەن نامدىكى ئۇيغۇرچە تەپسىرنىڭ 30 - پارىسى 1948 - يىلى غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرىپىدىن بېسىپ تارقىتىلغان. بۇ تەپسىرنىڭ قولىزما نۇسخىسى سابىت داموللامنىڭ غۇلجىدىكى ئوغلى ئابدۇللا 1961 - يىلى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىغا تاپشۇرغان ئىكەن. "

ئابدۇراھمان ھاجىمنىڭ ئېيتىشىچە، 1955 - يىلى مۇھەممەد زىرپ قارىھاجىم غۇلجىدا " قۇرئان كەرىم تەپسىرى " نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. زىرپ قارىھاجىمنىڭ 1926 - يىلى قەشقەردە يېزىپ چىققان قۇرئان كەرىمنىڭ " ئەمە پارىسىنىڭ تەپسىرى " ناملىق ئەسىرى 1987 - يىلى قاتاردا فاكسىمېل قىلىپ بېسىلغان نۇسخىسىغا ئاساسەن 2003 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشىر قىلىنغان. مۇھەممەد سالىھ داموللام تەرجىمە قىلىپ، مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن رەسمى نەشىر قىلىنىپ تارقىتىلغان " قۇرئان كەرىم ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى " ئىشەنچلىكلىكى ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئالاھىدىلىكى بويىچە چۈشەنشىلىك ئىشلەنگەنلىكى سەۋەبلىك شەرقىي تۈركىستان ۋە چەتئەللەردىمۇ نام چىقارغان.

مەنبە : ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى 2008-يىلى 8-ئاينىڭ 13-كۈنى، ئالىم ئابدۇراھمان ھاجىم بىلەن سۆھبەت

https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/kuran-kerim-uyghurchisi-08142008045829.html

جەك چېرچوار

جەك چېرچوارد

شۇنداقلا، جەك بۇ ھەقتە گېزىتقا مەخسۇس ستون ماقالىسى يېزىپ، خىتاينىڭ بۇ باغچىنى تاقىشىغا ئىقتىسادىي ئۈنۈمنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغانلىقى ئەمەس، بەلكى «كوممۇنىست خىتاينىڭ تەشۋىقاتىغا قارشى پۇقرالار» (CACCP) گۇرۇپپىسىنىڭ پائالىيەتلىرىنىڭ سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئېيتقان. شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، خىتاينىڭ خۇستوندىكى ئەلچىخانىسىدىكىلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلىپ، جەكنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ھاياتى ۋە بىخەتەرلىكىگە تەھدىت سالغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر پۈتۈن ئاشكارا سىياسىي پائالىيەتلەرنى توختىتىشنى قارار قىلغان. لېكىن جەك ئۇيغۇرلار ئۈستىدە ئىزدىنىشنى ۋە ئۇيغۇرلارنى قوللاشنى ھېچقاچان توختىتىپ قويمىغان. جەك ئۇلۇغ بوۋىسى، ئۇيغۇرلار مۇھىم مەزمۇن قىلىنغان «يوقالغان مۇ قۇرۇقلۇقى» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى جېمىس چېرچواردنىڭ ھاياتى ۋە نەزەرىيەلىرىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىغان. جەكنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى «Lifting the Veil on the Lost Continent of Mu, Motherland of Men Stone Tablets» (ئىنسانىيەتنىڭ ئانا ماكانى - يوقالغان مۇ قۇرۇقلۇقىنىڭ چۈمبەردىسىنى ئېچىش، 2011 - يىلى نەشىر قىلىنغان)، «of Mu Crossing the Sands of Time: An Examination of the History and Legends of the Great Uighur Empire» (مۇ قۇرۇقلۇقىدىكى تاش ئابدەلەر، 2014 - يىلى نەشىر قىلىنغان)، «تەكشۈرۈش، 2019 - يىلى نەشىر قىلىنغان) دېگەن ئۈچ كىتاب ئارقىلىق جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

جەك چېرچوارد ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ تەۋرەنمەس قوللىغۇچىسى ۋە سادىق دوستلىرىدىن بىرى، ئۇ ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسىدە ئالتە يىل ۋەزىپە ئۆتىگەندىن كېيىن، جەنۇبىي فىلورىدا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئېلېكترون ئىنژېنېرلىقى بويىچە باكلاۋۇرلۇق ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرغان. جەك ئاۋىياتسىيە - ئالەم بوشلۇقى (NASA) ۋە دۆلەت مۇداپىئە ساھەسىدە 40 يىللىقتىن كۆپرەك تەجرىبىگە ئىگە. جەك بۈركۈت رازۋېتچىك ئۇنۋانى* ۋە «رازۋېتچىكلار ئاچقۇچى» مېدالىنى ئالغاندىن سىرت، يەنە 4 - ئەۋلاد ئىنژېنېر، 4 - ئەۋلاد پاتېنت ساھىبى. جەك ئۆزىنىڭ ئېتىقادىنى تىبەت بۇددىزىمى دەپ تونۇيدۇ.

جەك ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز ئۆيىنىڭ ئازراق نېرىسىدىلا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خاس تەشۋىقات باغچىسىدىن بىرى ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈپ، سىياسىي ساھەگە قەدەم قويغان. ئۇ ھەقىقەتنى باقلاش ئۈچۈن، «كوممۇنىست خىتاينىڭ تەشۋىقاتىغا قارشى پۇقرالار» (CACCP) دېگەن نامدا بىر گۇرۇپپا قۇرۇپ، مەزكۇر گۇرۇپپىنىڭ پائالىيەتلىرىنى تەكشۈش - ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولغان. جەك ئەركىنلىك كىشىلەر بىلەن بىللە خىتاينىڭ خاس تەشۋىقات باغچىسىدىكى كۆرگەزمىلەرگە قارشى پائالىيەت قىلغان. ئۇ تىبەتتىن، جەنۇبىي (ئىچكى) موڭغۇلىيەدىن، شەرقىي تۈركىستاندىن، تەيۋەندىن ۋە خىتايدىن كەلگەن ئىشتىراكچىلار بىلەن بىللە نامايىش تەشكىللىگەن ۋە خەلقئارالىق يىغىنلارنى ئۇيۇشتۇرغان. 1998 - يىلى، ئۇ ئامېرىكا ئۇيغۇر بىرلەشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا شاھىد بولغان ۋە 2002 - يىلىدىكى ئامېرىكا ئۇيغۇر بىرلەشمىسىنىڭ 3 - قېتىملىق قۇرۇلتىيىدا مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلانغان. 50 قېتىمدىن ئارتۇق نامايىش قىلىش نەتىجىسىدە، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان خىتاينىڭ خاس تەشۋىقات باغچىسى 2003 - يىلى تاقالغان.

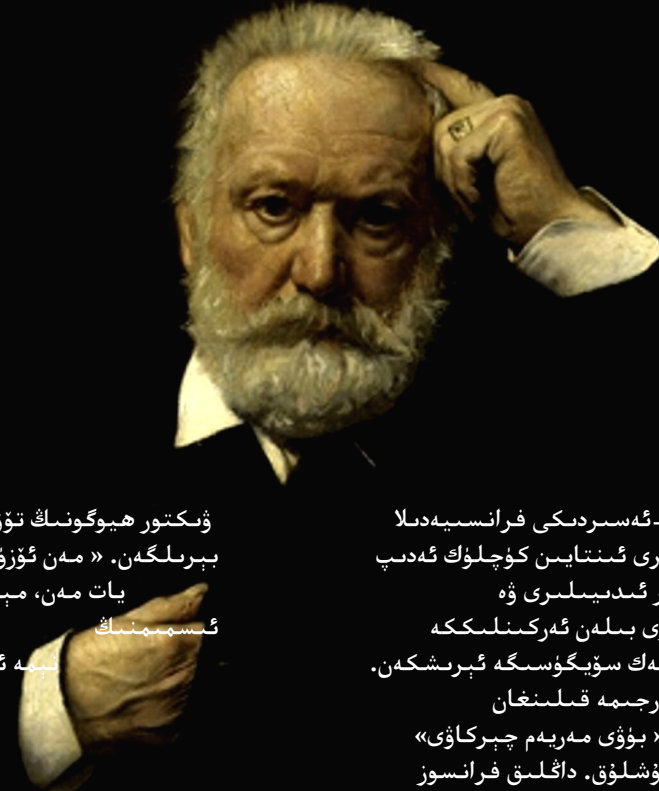
* ئامېرىكىدا BSA رازۋېتچىكىلىك تۈرىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئەڭ يۇقىرى مۇۋەپپەقىيەت ياكى ئۇنۋان،

تەرجىمىدە : ئەنۋەر قاراقۇرۇم

ۋىكتور ھىۋگوننىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا يازغان

قەسدىسى

شۇقار تېكىن

ۋىكتور ھىۋگوننىڭ تۆۋەندىكى سۆزلىرىگە ئالاھىدە بەر بېرىلگەن. « مەن ئۆزۈمنى ئۆزۈممۇ تونۇمايمەن؛ ئۆز ئۆزۈمگە يات مەن، مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى ۋە ئىسمىمنىڭ نىمە ئىكەنلىكىنى بالغۇز ئاللاھ بىلىدۇ. »

ۋىكتور ھىۋگوننىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ۋە ئوغۇل نەۋرىلىرىنىڭ خرىستىيان ئەنئەنىسى بويىچە چوقۇندۇرۇلمىغانلىقىنى ۋە ۋاپاتىدىن كېيىن خرىستىيان ئادەتلىرى بويىچە دەپنە قىلىنمىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن ھېنرى گىيىمى ۋىكتور ھىۋگوننىڭ قەرەللىك ھالدا ئۆز ئۆيىدە يوشۇرۇن ئىبادەتلەرى بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى بازدۇ. ھېنرى گىيىمىنىڭ كىتابىدىكى تەپسىلاتلار ۋە ۋىكتور ھىۋگوننىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئاتاپ يازغان مەرسىيەسىدىكى ھېسىيات چوڭقۇرلۇقى كىشىلەرنى ئۇنىڭ مۇسۇلمانلىقى ھەققىدىكى سۆزلەرنىڭ راستلىقى توغرىسىدا ئويلىنىدۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئاتاپ يېزىلغان مەرسىيە مۇھەممەد نامى ئاستىدىكى بىر يۈرۈش شېئىرلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى بولۇپ ئۇنىڭغا “ ھىجرىنىڭ 9-يىلى ” دەپ ماۋزۇ قويۇلغان. شېئىرنىڭ فرانسوزچىسىنىڭ تولىمۇ ئېسىل بىر ئەسەر ئىكەنلىكىدە ھېچ شەك يوق. ۋىكتور ھىۋگو بۇ قەسدىسىدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلۇشىدىن تارتىپ ۋاپاتىغىچە بولغان ھاياتىنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى تولىمۇ نەپىس تىل بىلەن تەسۋىرلەيدۇ. ئۇ پەيغەمبەرنىڭ ئىنسانى تەرەپلىرىنى شۇنداقلا ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە خاس ئۆزگىچىلىكلىرىنى يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. قەسدىنى ئوقۇغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا قانچىلىك چوڭقۇر سۆيگۈ ۋە ھۆرمەت بىلەن باغلانغانلىقىنى شۈبھىسىز بىلىۋالالايدۇ.

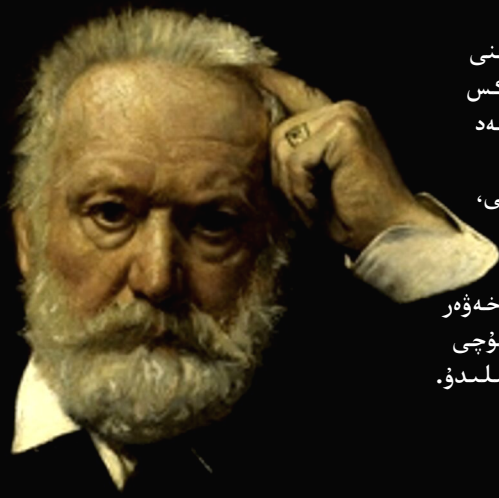
ۋىكتور ھىۋگو (1802 - 1885) 19-ئەسىردىكى فرانسىيەدىلا ئەمەس، ھازىرقى دۇنيادىمۇ تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئەدىب ۋە مۇتەپپەككۈر. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلغار ئىدىيىلىرى ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك تەشەببۇسلىرى بىلەن ئەركىنلىككە ئىنتىلگۈچى كىشىلەرنىڭ بۈكسەك سۆيگۈسىگە ئېرىشكەن. ۋىكتور ھىۋگوننىڭ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلىرىدىن «خارلانغانلار» ۋە « بۇۋى مەريەم چىركاۋى » نۇرغۇن ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرگە تونۇشلۇق. داڭلىق فرانسوز مۇتەپپەككۈرى ۋە يازغۇچىسى ۋىكتور ھىۋگوننىڭ 1855-يىللاردىن باشلاپ يېزىلىشقا باشلىغان، فرانسوز ئەدەبىياتىنىڭ بىردىنبىر ھەقىقىي داستانى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان مەشھۇر «ئەسىرلەرنىڭ رىۋايىتى» (La Légende des Siècle) ناملىق ئەسىرىدە ئاللاھ، ئىسلام، قۇرئان ئايەتلىرى، ۋە ھەزرىتى مۇھەممەد ھەققىدە بىر قاتار شېئىرلىرىنىڭ بولغانلىقى ئۇزۇندىن مەلۇم. ھالبۇكى مۇھەممەد (Mahomet) ماۋزۇسى ئاستىدىكى بۇ بىر قاتار شېئىرلار «ئەسىرلەرنىڭ رىۋايىتى» ناملىق كىتابىنىڭ 1959-يىلى 9-ئايىنىڭ 28-كۈنى بېرىوسىدا بېسىلغان تۇنجى نەشرىدىن باشقا نەشىرلىرىدە چىقىرىپ تاشلانغان. پەقەت 1985-يىلى فرانسىيە دۆلەتلىك ئىلمى تەتقىقات مەركىزى Le Centre national de la recherche scientifique ۋىكتور ھىۋگوننىڭ ۋاپاتىدىن 100 يىل كېيىن ئۇنىڭ مۇھەممەد نامى بېرىلگەن بىر يۈرۈش شېئىرلىرىنى قايتا ئېلان قىلغان. بۇ شېئىرلارنىڭ ئېلان قىلىنىشى فرانسىيە ۋە دۇنيادىكى بىلىم ساھەسىدە ۋىكتور ھىۋگوننىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقى ھەققىدىكى بىر قاتار بەس-مۇنازىرىلەرگە سەۋەب بولغان. يېقىنقى زامانلاردا ۋىكتور ھىۋگو ھەققىدىكى تەتقىقاتلىرى ۋە ئەسەرلىرى بىلەن تونۇلغان فرانسوز ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى ھېنرى گىيىمى (Henri Guillemin) نىڭ «ھىۋگو» ناملىق ئەسىرىدە ۋىكتور ھىۋگو ھەققىدە ئىنچىكە تەپسىلاتلار بېرىلگەن بولۇپ،

« پىشانىسى تىك، مەڭىزلىرى قۇسۇرسىز، يېگانە ئىدى. قاشلارى ئىنچىكە، بېقىشلارى مەنىلىك، كەسكىن ئىدى. مۇبارەك بويىنى كۆمۈش لوڭقىنىڭ بويىنى ئىدى گويا، توپاننىڭ سىرىنى ئۇققان نۇھنىڭ ئەسىرى ئۇندا. »

« ئەي ئىنسانلار، ئۆمۈر تۈگەيدۇ، ھايات ئۆتكۈنچىدۇر. بىز قاراڭغۇدىكى بىر زەررە، ئۇلۇغ بولغان ئۇدۇر، ئەي ئىنسانلار، ئۇندىن باشقا رەھبىرىم يوقتۇر، ئۇنىڭسىز بىر قەدىرىم، قىممىتىم يوقتۇر. »

« بىلىڭلاركى، مەن ئاللاھتىن كەلگەن بىر سۆز، تۇپراقتىن ئىنسان، نۇردىن بىر پەيغەمبەرمەن. »

ۋىكتور ھىۋىگونىڭ قەسىدىسىدىن 19- ئەسىردىكى شۇ شارائىتتا ئۇنىڭ ئىسلام ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەققىدە ناھايىتى چوڭقۇر ئىزدەنگەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. تۆۋەندە شېئىرنىڭ ئەسلى فرانسوزچە تېكىستى بېرىلدى.

بۇ شېئىردا ۋىكتور ھىۋىگو مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ۋە ئەيسا ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن كەلگەن ئاخىرقى پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى كېسىپ ئېيتىدۇ. پەيغەمبەرنىڭ ئادىملىكىنى، ئەخلاقىنى، ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتىنى كۆركەم تىللار بىلەن ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ۋىكتور ھىۋىگو مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ يولىغا دەۋەت قىلىشىنى، ئىنسانلارنى قىيامەتتىن ئاگاھلاندۇرۇشىنى، ئۇنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بىر خوش خەۋەر بەرگۈچى ۋە ئازاپتىن ئاگاھلاندۇرغۇچى ئىكەنلىكىنى تەسىرلىك بايان قىلىدۇ.

Un poème de Victor Hugo sur le Prophète

L'AN NEUF DE L'HEGIRE

Victor Hugo, le 15 janvier 1858

Comme s'il pressentait que son heure était proche,
Grave, il ne faisait plus à personne une reproche ;
Il marchait en rendant aux passants leur salut ;
On le voyait vieillir chaque jour, quoiqu'il eût
A peine vingt poils blancs à sa barbe encore noire ;
Il s'arrêtait parfois pour voir les chameaux boire,
Se souvenant du temps qu'il était chamelier.
Il semblait avoir vu l'Eden, l'âge d'amour,
Les temps antérieurs, l'ère immémoriale.
Il avait le front haut, la joue impériale,
Le sourcil chauve, l'oeil profond et diligent,
Le cou pareil au col d'une amphore d'argent,
L'air d'un Noé qui sait le secret du déluge.
Si des hommes venaient le consulter, ce juge
Laisait l'un affirmer, l'autre rire et nier,
Ecoutait en silence et parlait le dernier.
Sa bouche était toujours en train d'une prière ;
Il mangeait peu, serrant sur son ventre une pierre ;
Il s'occupait de lui-même à traire ses brebis ;
Il s'asseyait à terre et cousait ses habits.
Il jeûnait plus longtemps qu'autrui les jours de jeûne,
Quoiqu'il perdît sa force et qu'il ne fût plus jeune.
A soixante-trois ans une fièvre le prit.

Il relut le Coran de sa main même écrit,
Puis il remit au fils de Séid la bannière,
En lui disant : " Je touche à mon aube dernière.
Il n'est pas d'autre Dieu que Dieu. Combats pour lui. "
Et son oeil, voilé d'ombre, avait ce morne ennui
D'un vieux aigle forcé d'abandonner son aire.
Il vint à la mosquée à son heure ordinaire,
Appuyé sur Ali le peuple le suivant ;
Et l'étendard sacré se déployait au vent.
Là, pâle, il s'écria, se tournant vers la foule ;
" Peuple, le jour s'éteint, l'homme passe et s'écroule ;
La poussière et la nuit, c'est nous. Dieu seul est grand.
Peuple je suis l'aveugle et suis l'ignorant.
Sans Dieu je serais vil plus que la bête immonde. "
Un cheikh lui dit : " o chef des vrais croyants ! le
monde,
Sitôt qu'il t'entendit, en ta parole crut ;
Le jour où tu naquit une étoile apparut,
Et trois tours du palais de Chosroès tombèrent. "
Lui, reprit : " Sur ma mort les Anges délibèrent ;
L'heure arrive. Ecoutez. Si j'ai de l'un de vous
Mal parlé, qu'il se lève, ô peuple, et devant tous
Qu'il m'insulte et m'outrage avant que je m'échappe ;
Si j'ai frappé quelqu'un, que celui-là me frappe. "
Et, tranquille, il tendit aux passants son bâton.
Une vieille, tondant la laine d'un mouton,
Assise sur un seuil, lui cria : " Dieu t'assiste ! "

Il semblait regarder quelque vision triste,
Et songeait ; tout à coup, pensif, il dit : " voilà,
Vous tous, je suis un mot dans la bouche d'Allah ;
Je suis cendre comme homme et feu comme prophète.
J'ai complété d'Issa la lumière imparfaite.
Je suis la force, enfants ; Jésus fut la douceur.
Le soleil a toujours l'aube pour précurseur.
Ésüs m'a précédé, mais il n'est pas la Cause.
Il est né d'une Vierge aspirant une rose.
Moi, comme être vivant, retenez bien ceci,
Je ne suis qu'un limon par les vices noirci ;
J'ai de tous les péchés subi l'approche étrange ;
Ma chair a plus d'affront qu'un chemin n'a de fange,
Et mon corps par le mal est tout déshonoré ;
O vous tous, je serais bien vite dévoré
Si dans l'obscurité du cercueil solitaire
Chaque faute engendre un ver de terre.
Fils, le damné renaît au fond du froid caveau
Pour être par les vers dévoré de nouveau ;
Toujours sa chair revit, jusqu'à ce que la peine,
Finie ouvre à son vol l'immensité sereine.
Fils, je suis le champ vil des sublimes combats,
Tantôt l'homme d'en haut, tantôt l'homme d'en bas,
Et le mal dans ma bouche avec le bien alterne
Comme dans le désert le sable et la citerne ;
Ce qui n'empêche pas que je n'aie, ô croyants !
Tenu tête dans l'ombre au x Anges effrayants
Qui voudraient replonger l'homme dans les ténèbres ;
J'ai parfois dans mes poings tordu leurs bras funèbres ;
Souvent, comme Jacob, j'ai la nuit, pas à pas,
Lutté contre quelqu'un que je ne voyais pas ;
Mais les hommes surtout on fait saigner ma vie ;
Ils ont jeté sur moi leur haine et leur envie,
Et, comme je sentais en moi la vérité,
Je les ai combattus, mais sans être irrité,
Et, pendant le combat je criais : " laissez faire !
Je suis le seul, nu, sanglant, blessé ; je le préfère.
Qu'ils frappent sur moi tous ! Que tout leur soit permis !
Quand même, se ruant sur moi, mes ennemis
Auraient, pour m'attaquer dans cette voie étroite,
Le soleil à leur gauche et la lune à leur droite,
Ils ne me feraient point reculer ! " C'est ainsi
Qu'après avoir lutté quarante ans, me voici
Arrivé sur le bord de la tombe profonde,
Et j'ai devant moi Allah, derrière moi le monde.
Quant à vous qui m'avez dans l'épreuve suivi,
Comme les grecs Hermès et les hébreux Lévi,
Vous avez bien souffert, mais vous verrez l'aurore.
Après la froide nuit, vous verrez l'aube éclore ;
Peuple, n'en doutez pas ; celui qui prodigua
Les lions aux ravins du Jebbel-Kronnega,
Les perles à la mer et les astres à l'ombre,

Peut bien donner un peu de joie à l'homme sombre. "
Il ajouta ; " Croyez, veillez ; courbez le front.
Ceux qui ne sont ni bons ni mauvais resteront
Sur le mur qui sépare Eden d'avec l'abîme,
Étant trop noirs pour Dieu, mais trop blancs pour le crime ;
Presque personne n'est assez pur de péchés
Pour ne pas mériter un châtement ; tâchez,
En priant, que vos corps touchent partout la terre ;
L'enfer ne brûlera dans son fatal mystère
Que ce qui n'aura point touché la cendre, et Dieu
A qui baise la terre obscure, ouvre un ciel bleu ;
Soyez hospitaliers ; soyez saints ; sôyez justes ;
Là-haut sont les fruits purs dans les arbres augustes,
Les chevaux sellés d'or, et, pour fuir aux sept dieux,
Les chars vivants ayant des foudres pour essieux ;
Chaque houri, sereine, incorruptible, heureuse,
Habite un pavillon fait d'une perle creuse ;
Le Gehennam attend les réprouvés ; malheur !
Ils auront des souliers de feu dont la chaleur
Fera bouillir leur tête ainsi qu'une chaudière.
La face des élus sera charmante et fière. "
Il s'arrêta donnant audience à l'espoir.
Puis poursuivant sa marche à pas lents, il reprit :
" O vivants ! Je répète à tous que voici l'heure
Où je vais me cacher dans une autre demeure ;
Donc, hâtez-vous. Il faut, le moment est venu,
Que je sois dénoncé par ceux qui m'ont connu,
Et que, si j'ai des torts, on me crache aux visages. "
La foule s'écartait muette à son passage.
Il se lava la barbe au puits d'Aboufléa.
Un homme réclama trois drachmes, qu'il paya,
Disant : " Mieux vaut payer ici que dans la tombe. "
L'oeil du peuple était doux comme un oeil de colombe
En le regardant cet homme auguste, son appui ;
Tous pleuraient ; quand, plus tard, il fut rentré chez lui,
Beaucoup restèrent là sans fermer la paupière,
Et passèrent la nuit couchés sur une pierre
Le lendemain matin, voyant l'aube arriver ;
" Aboubékre, dit-il, je ne puis me lever,
Tu vas prendre le livre et faire la prière. "
Et sa femme Aïscha se tenait en arrière ;
Il écoutait pendant qu'Aboubékre lisait,
Et souvent à voix basse achevait le verset ;
Et l'on pleurait pendant qu'il priait de la sorte.
Et l'Ange de la mort vers le soir à la porte
Apparut, demandant qu'on lui permît d'entrer.
" Qu'il entre. " On vit alors son regard s'éclaircir
De la même clarté qu'au jour de sa naissance ;
Et l'Ange lui dit : " Dieu désire ta présence.
- Bien ", dit-il. Un frisson sur les tempes courut,
Un souffle ouvrit sa lèvre, et Mahomet mourut.

ئۇيغۇرلاردا مىللى روھ چۈشەنچىسى

ئىلكان ھۇنتۇرك

فرانسىيەدىن باشلانغان ئاقارتىش ھەرىكىتى داۋامىدا غەربتە 19- ئەسىرگە كەلگەندە مىللى روھ چۈشەنچىلىرى راۋاجلاندى. بۇ چۈشەنچە گېرمانىيە تارقاق ھالدىكى گېرمان بەگلىكلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ بىر پۈتۈن كۈچلۈك گېرمانىيە بارلىققا كەلتۈرۈش ئارزۇسىدا مەيدانغا چىققان بولسا، سلاۋيان، يۇنان، ئەرەب، ئارناۋۇت ۋە كۇرت مىللەتچىلىكىدە ئوسمان ئىمپېرىيىسىنى پارچىلاش ئارقىلىق ئۆز مۇستەقىللىقىنى قولغا ئېلىش سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ مىللى روھ بىر خىل قىساسچىلىق خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ، يات مىللەتلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى چەتكە قېقىشنى مەزمۇن قىلغان سىياسىي ۋە مەدەنىيەتتىكى زوراۋانلىق ھەرىكىتىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇيغۇرلاردا ۋە تۈركىي مىللەتلەردە كۆرۈلگەن مىللى روھ ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتى بولسا بۇنىڭدىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىنساننىڭ غۇرۇرى ۋە قەدىر - قىممىتىنى قوغداشنى مەركەز قىلغان ھالدا، ئىنسانچىلىق ئۈستىگە قۇرۇلغان يۈكسىلىش مەقسەت قىلىنغانىدى. مىللى روھ ياكى ئۇنىڭ ئەمەلىي ھاياتتىكى ئىپادىسى بولغان مىللەتپەرۋەرلىك ياكى مىللەتسۆيەرلىك بىر كىشىنىڭ ئۆز مىللىتىگە شۇ مىللەتنىڭ تارىخىنى ھەم تارىختا ياراتقان ماددىي ۋە مەنەۋىي جەھەتتىكى قىممەت ئۆلچەملىرىنى ھىمايە قىلغان ھالدا، ھۆرمەت، ئىشەنچ، ساداقەت، مەسئۇلىيەت، نازارەت ۋە پىداكارلىق تۇيغۇسى بىلەن باغلىنىشى، شۇنىڭدەك مىللەتنى يۈكسەلدۈرۈش ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە كۈچ كۆرسۈتۈش روھىدۇر.

مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مىللى روھ بىر خىل ئىجتىمائىي - سىياسىي پىكىر ئېقىمى ياكى پرىنسىپى سۈپىتىدە مىللەتنىڭ مەۋجۇت شارائىتىدىكى رىئال ھالىتىنى نەزەردە ئېلىپ، مىللى مەۋجۇتلۇق ۋە مىللى مەنپەئەتنى ھەممىدىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇش مەقسىتىدە بىر نىشان ئەتراپىغا ئويۇشۇشنى كۆرسىتىدۇ. مىللى روھ بىر خىل مەدەنىيەت، ئاڭ ۋە ئىرادە مەسىلىسى بولۇپ، ھەر قانداق كىشى پەقەت مۇشۇ خىل روھ بىلەن مىللەتكە باغلانغاندىلا ئاندىن مىللەتنىڭ ھەقىقىي بىر ئەزاسى ھېساپلىنىدۇ.

شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئۇيغۇرلاردا ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ۋە ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە مىللى روھ كۈچلۈك تۈردە گەۋدىلىنىپ، مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئورتاق شۇئارىغا ۋە ھەرىكەت ئۆلچىمىگە ئايلانغان. بۇ خىل مەدەنىي ھالەت ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ ھەر قانداق بىر ماددىي ۋە مەنەۋىي بەلگىلەردە تۇلۇق ئەكس ئەتكەن. بۇلۇپمۇ بانۇر تەڭرىقۇت، ئاتتىلا، كۇرشاد، تۇنيۇقۇق، بىلگە قاغان، سۇتۇق بۇغراخان ۋە ئالپ ئارسلاننىڭ مەشھۇر نۇتۇقلىرى مىللى روھنىڭ يۈكسەك ئۆلچىمىنى گەۋدىلەندۈرۈشتەك خاراكتېرى بىلەن تۈركىي مىللەتلەرنىڭ سىياسىي ھاياتىنى كۈچلۈك ئاساسلار بىلەن تەمىنلىگەن. يات مىللەت ئاپتورلىرىمۇ تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى مىللى روھقا باغلاپ چۈشەندۈرگەن. ئەرەپلەردىن جاھىزى، مەسئۇدى، مۇبارەكشاھ گۇرى، قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم، پارسىلاردىن شەمس قاشانى، ھەمدۇللا كارۋىنى ۋە خاتىفى قاتارلىق ئالىملار ۋە قۇماندانلار تۈركىي مىللەتلەردىكى مىللى روھنىڭ ھەر قانداق بىر مىللەت تۈركۈمىگە سېلىشتۇرغاندا تۈلمۇ ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى قەيت قىلىپ ئۆتكەن.

<< كۆك بۆرە >> ئوبرازىدا سىمۋوللۇق شەكىلدە ئەكس ئەتكەن مىللى روھ ئالدى بىلەن تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئويۇشۇش - بىرلىك ئېڭىنىڭ كۈچلۈكلىكىدە كۆرۈلگەن. بۇ خىل روھ تۈرك، ئۇيغۇر دېگەن مىللەت ناملىرىدىمۇ ئىپادىلەنگەن، بۇ ناملاردا ئومۇمەن ئويۇشۇش - بىرلىك ۋە ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان كۈچ - قۇۋۋەت ۋە سىياسىي ئىقتىدار مەنىسى ئەكس ئەتكەن. << ئۇغۇزنامە >> داستاندىكى ئۇغۇزخاننىڭ دادىسى ۋە تاغلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلغاندا، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن توپلانغانلارغا << ئۇيغۇر >> دېگەن نامنىڭ بېرىلگەنلىكى توغرىسىدىكى مەلۇماتلار بىزگە ئۇيغۇرلاردىكى مىللى روھنىڭ مەنەسىنىڭ بىر شەخسنىڭ ياكى بىر ئەسەرنىڭ ۋە ياكى مەلۇم بىر سىياسىي گۇرۇھنىڭ مەقسەتلىك تەرىقىتى نەتىجىسىدە پەيدا بولغان سۈنئىي ھالدىكى مىللى روھ بولماستىن، بەلكى ئىرقىي ئامىلدىن مەنبەلەنگەن ۋە مىللىي خاراكتېرغا ئايلانغان بىر خىل پىسخىكىلىك بەلگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ختاي مەنبەلىرىدىن << شىمالىي سۇلالىلار تارىخى >> دا ئۇيغۇرلاردىكى ئويۇشۇش - بىرلىك روھى توغرىسىدا سۆز ئېچىلىپ : << ئۇلار كۈچلۈك مىللىي ئاڭغا ئىگە . گەرچە ئۇلارنىڭ ئولتۇراقلاشقان ئورۇنلىرى كېيىنچە ئىنتايىن تارقاق بولۇپ ، ئۇلارغا قاراشلىق ئۇرۇق - قەبىلىلەر قانچىلىك يىراقلىقتا ئايرىلىپ تۇرىشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەممىسى ئۆزلىرىنى < چىلى > (ئۇيغۇر) دەپ ئاتىغان . قىيىنچىلىق ۋە يات مىللەتلەرگە قارشى كۈرەشتە ، ئۇلار بىر نىيەت - بىر مەخسەتتە ئۆز ئارا بار بۆلەك بولۇپ ، ئىتتىپاقلىشىپ قىيىنچىلىققا تاقابىل تۇراتتى >> (1) دەپ يېزىلغان . >> شىمالىي سۇلالىلار تارىخى >> دا يەنە << تېلىلارنىڭ ئۇرۇق - قەبىلىلىرى ئەڭ كۆپ بولۇپ ، غەربىي دېڭىز (كاسپىي دېڭىزى) نىڭ شەرقىدىن تارتىپ تاغ - جىلغىلارنى بويلاپ جايلاشقان . گەرچە ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - قەبىلىلىرى ئوخشىمىسىمۇ ، ھەممىسى < تېلى > دەپ ئاتىلىدۇ . >> (2) دەپ مەلۇمات بېرىلگەن . بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان ۋە ئۇيغۇرلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان << تېلى >> دېگەن نام دەل << تۈرك >> دېگەن نامنىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشى ئىدى . (3) يۇقىرىقى مەلۇماتلاردىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلغىنىدەك ، ئۇيغۇرلاردا ، شۇنداقلا تۈركىي مىللەتلەردە ئويۇشۇش - بىرلىك روھى يالغۇز بىرلا مىللەت كىشىلىرى ئۈچۈن زۆرۈر مىللىي ئالاھىدىلىك بولۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، بەلكى يەنە بىر مەنبەدىن كېلىپ چىققان ، تىل ۋە مەدەنىيەت ئورتاقلىغىغا ئىگە مىللەتلەر گۇرۇھىنىڭ چوڭ بىرلىكىگە قاراپ تەرەققىي قىلغان ۋە << تۈرك >> تىن ئىبارەت چوڭ بىر مىللەت قارىشىنى ياراتقان . شۇڭا ، << ئورخۇن ئابىدىلىرى >> ، << تۈركىي تىللار دىۋانى >> دا شۇنىڭدەك ئەرەپ - پارس ۋە ياۋروپا ئاپتورلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇلار قانچە كۆپ تارماققا بۆلۈنۈپ ، قانچىلىك كەڭ تېرىتورىيىگە يېيىلغان بولمىشىغا قارىماي ، بىردەك ھالدا << تۈرك >> دەپ خىتاپ قىلىنغان . (4)

نەۋائىدىن كېيىنمۇ تاكى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر ئۇيغۇر كىلاسسىكىلىرى << ئۇيغۇر >> دېگەن نامدىن بەكرەك << تۈرك >> ئىبارىسىنى ئىشلىتىش ئارقىلىق ، ئۆزلىرىنىڭ تۈركىي مىللەتلەر ئورتاق گەۋدىسىگە بولغان باغلىنىشى ۋە ھىمايىسىنى ئىپادىلەپ كەلدى . نىكتا بىچۇرىن بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ : << كاسپىي دېڭىزىدىن تارتىپ كۆكنۇرغا قەدەر بولغان جايلاردا ئولتۇراق ۋە كۆچمەن بىر مىللەت ياشايدۇ . بۇ مىللەت تۈركچە سۆزلىشىدۇ ۋە مۇھەممەدنىڭ قانۇنىغا (ئىسلام دىنىنى دېمەكچى - ئا) ئىشىنىدۇ . بۇ ئىنسانلار ئۆزلىرىنى < تۈرك > دەپ خاراكتېرلەندۈرىدۇ ۋە ياشىغان مەملىكىتىنىمۇ < تۈركىستان > دەپ ئاتايدۇ . >> (5)

تۈركىي مىللەتلەردىكى ئويۇشۇش - بىرلىك روھى ئۇلاردا بەلگىلىك بىر سىياسىي كۈچنىڭ يىتەكچىلىكىدە تەشكىللىك ۋە تەرتىپلىك ياشاش قارىشىنى ياراتقان . شۇ سەۋەپلىك ئۇلارنىڭ قۇرغان دۆلەتلىرى قانداقتۇر بىر گۇرۇھنىڭ قورال كۈچىگە تايىنىپ تىكلەنگەن دېكتاتورىسى بولماستىن ، بەلكى ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئويۇشۇپ ، ھۆكۈمدار بىلەن بىرلەشكەن ۋە ئۇنى قوبۇل قىلغان كەڭ خەلقنىڭ غەيرىتى ۋە تۆھپىسى بىلەن شەكىللەنگەن سىياسىي تەشكىل ئىدى .

ۋەسىقىلەردىمۇ دۆلەتنى قۇرغانلارنىڭ خەلق ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنىدۇ . (6) بۇ روھ تۈركىي مىللەتلەرنىڭ سىياسىي - ھوقۇق تارىخىدا مىللەتنىڭ پۈتكۈل ئەزالىرىنى ، شۇنداقلا بىر سىستېمىغا مەنسۇپ ۋە ئورتاق مەدەنىيەت ئاساسىغا ئىگە مىللەت تۈركۈملىرىنى بىر بايراق ئاستىغا توپلاپ ، ئۇلارنى قۇدرەتلىك بىر دۆلەتنىڭ ھىمايىسى بىلەن ئورتاق گۈللىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ھاكىمىيەت قارىشىنىڭ تىكلەنىشىگە مەنبە بولغان . بۇ چۈشەنچىنىڭ تۇنجى بەلگىسىنى باتۇر تەڭرىقۇت << بارچە ئوقيا تۇتقان خەلقلەر بىر ئائىلە بولۇپ ئويۇشتى >> (7) دەپ تەسۋىرلىگەن . >> تۈرك مىللەتچىلىكىنىڭ ئانا كىتابى >> (8) دەپ تەرىپلىنىدىغان << ئورخۇن ئابىدىلىرى >> دە كۆكتۈرك قاغانلىرىنىڭ شەرقتە قىدىرقان تاغلىرىدىن غەربتە تۆمۈر قۇۋۇققىچە بولغان جايلاردا ياشايدىغان تۈركىي مىللەتلەرنى كۆكتۈرك ھاكىمىيىتى ئاستىغا مەركەزلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلىقى تەكرار تىلغا ئېلىنىدۇ . ئۇيغۇرلارنىڭ ئويۇشۇش ۋە ئويۇشتۇرۇش كۈچى تېخىمۇ كۈچلۈك بولدى . ئۇيغۇرلار تېغىر سىياسىي ۋە باشقا ھادىسىلەر تۈپەيلىدىن قاتتىق ۋەيران بولغان چاغلاردىمۇ ئاسسىمىلاتسىيە ۋە يوقىلىشقا قاراپ يۈزلەنمەي ، بەلكى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ يېڭى ھاكىمىيەتلەرنى بەرپا قىلىشقا تېرىشقانلىقى ئۇلارنىڭ ئويۇشۇش - بىرلىك روھى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى . ھازىرمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلىدا ئويۇشۇش - بىرلىك ، ئۆمۈك ھەممىدىن بەكرەك تەكىتلىنىدۇ . شۇ سەۋەپلىك مىلادىيە 8 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە بولغان مەزگىلدە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بارلىق تۈركىي قەبىلىلەر ۋە ئىران نەسلىلىك بەزى خەلقلەر ئۇيغۇرلار ئەتراپىغا ئويۇشۇپ ، << ئۇيغۇر >> نامىدا ئاتىلىدىغان ھالەت شەكىللەنگەندى (9) . بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا مىلادى 13 - ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيا باشقا مىللەت ئاپتورلىرى تەرىپىدىن << ئۇيغۇر يېرى >> دەپ ئاتالغانىدى . شۇنداق قىلىپ << ئۇيغۇر >> دېگەن نام گەرچە << تۈرك >> دېگەن نام بىلەن تەڭداش ئورۇنغا ئۆتكەن ۋە ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك تەسىرگە ئىگە بولغان بولسىمۇ ، مەشھۇر بۇددىزم تەرجىمانى سىڭخۇ سەلى تۇتۇڭ ئۆز تىلىنى << تۈرك تىلى >> ياكى << تۈرك - ئۇيغۇر تىلى >> دەپ ئاتىغانغا ئوخشاش ، ئۇيغۇرلار يەنىلا ئۆزىنى ئاۋۋال << تۈرك >> ، ئاندىن << ئۇيغۇر >> دەپ ئاتاشنى ھىمايە قىلدى . تۈركىي مىللەتلەرنىڭ قەدىمدە سىياسىي ۋە ھەربىي جەھەتتە ئۆستۈنلۈك قازىنىشىنىڭ مەنبەسىنىڭ ئۇلارنىڭ ئويۇشۇش - بىرلىك روھىدا ئىكەنلىكىنى يات مىللەتلەرمۇ تۇلۇق چۈشەنگەن . شۇ سەۋەپلىك خىتاي سۇلالىلىرى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ كۈچى ۋە تەسىرىنى چەكلەش ئۈچۈن ، ھەممىدىن ئاۋۋال سىياسىي ياكى ھەربىي ۋاسىتىدىن بەكرەك ، نەشۋىيات ۋە باشقا چارەلەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئويۇشۇش - بىرلىكىنى پارچىلاشنى ئەڭ ئاساسىي ۋاسىتە قىلىپ تاللىغان ۋە شۇ ئارقىلىق كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتكەن . نەتىجىدە ھۇنلار دەۋرىدىن باشلاپ بۇ مىللەتلەرنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ تېغىر تارىخىي قىسمەتلەر ئويۇشۇش - بىرلىك پارچىلانغاندا يۈز بېرىپ كەلدى . ھۇنلارنىڭ مەشھۇر داھىسى ئاتىلا بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇتلىقى ، تەرەققىياتى ۋە شان - شەرىپى ئۈچۈن ئويۇشۇش - بىرلىكىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئامىلى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ

ئۆتكەن ۋە قەبىلە، ئۇرۇق-تۇققانچىلىق، شەخسى مەنپەئەتنى دەپ مىللەتنىڭ مەنپەئەتكە زىيان بەتكۈزىدىغان ھەرقانداق بىرسىنى قوماندان بولغان تەقدار دىمۇ ئاسى دەپ قارىغان.

<< ئوغۇزنامە >> دە ئوغۇزخاننىڭ ئوغۇللىرىغا ئوق بىلەن ياننىڭ بېرىكىشىنى مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق مىللەتنىڭ يىتەكچىلىرىنىڭ ئۇيۇشۇش - بىرلىك رۇھىنى قوغداشتىكى رولىنى ئوبرازلىق شەكىلدە كۆرسەتكەنلىكى تىلغا ئېلىندۇ. << ئورخۇن ئابىدىللىرى >> دە ئۇيۇشۇش - بىرلىكنىڭ پارچىلىنىشى مىللەتكە ۋە دۆلەتكە خائىنلىق قىلىش دەپ خاراكتېرلەندۈرىلىدۇ.

ئەزەربەيجان ئالىمى، تىلشۇناس ئا. جافەر ئوغلى قاراخانيلار دەۋرىدىكى ئالىملار ھەققىدە توختىلىپ، << بۇلار ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تۈرلۈك مەدەنىيەت مەركەزلىرىدە ھەممىدىن كۆپرەك مىللەتچىلىك خائىشىدىكى پەلسەپە ۋە فىلىلوگىيەگە ئوخشاش پەنلەر بىلەنمۇ مەشغۇل بولغانىدى >> (10) دەپ توغرا كۆرسەتكەندەك، مەھمۇت قەشقەرى بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەسەرلىرىنى شۇ دەۋرنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيەتتىكى يۈزلۈنۈش نوختىسىدىن كۆزەتكەندە كۈچلۈك مىللىي روھنىڭ مەھسۇلى، شۇنداقلا مىللىي روھنىڭ ئىككى خىل شەكىلدە ئىپادىلىنىشى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. كېيىنكى چاغلاردا ياشىغان ئەلىشىر نەۋائىنىڭ قىممىتى ۋە شۆھرىتىمۇ ئۇنىڭ ئەدەبىي كامالىتىدىن بەكرەك تۈرك تىلىغا سادىق بولۇپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلەش ئۈچۈن تىرىشقانلىغىدا كۆرىلىدۇ. ئەرەب ئاپتورى ئىبنى ھاسسۇلمۇ << تۈركلەرنىڭ ئەڭ چوڭ خاراكتېرى بىر مىللەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەھەتتىكى ئىستىداتلىرىدۇر. ئۇلار تۇغۇلىشىدىنلا ھۆكۈمدار ۋە قوماندان سۈپىتىدە بۇيرۇق بېرىش ۋە مىللەتلەرنى ئىدارە قىلىش ئۈچۈن يارىتىلغان >> (11) دەپ كۆرسىتىش ئارقىلىق تۈركىي مىللەتلەردىكى مىللىي روھنىڭ سىياسىي - ھوقۇق ساھەسىدىكى ئەڭ يۇقىرى ئىپادىسىنى خاراكتېرلەندۈرگەن.

تۈركىي مىللەتلەر مىللىي روھى دۆلەت سىياسىتىدە تەدبىقلاشقا ھەممىدىن بەكرەك ئۇرۇنغانىدى. بىلىنگىنىدەك، دۆلەتتە ھەقىقىي مۇستەقىللىق يالغۇز ئىدارە قىلغۇچى گۇرۇھنىڭ ئارزۇسى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى يەنە خەلقنىڭمۇ ئاشۇ ئارزۇ ئىچىدە بولۇشى، يەنى ئىستىقلال - مۇستەقىللىق چۈشەنچىسىنىڭ مىللەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىنىڭ ئورتاق ئارزۇسىغا ئايلانغان بولۇشىدا ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق ئورتاق بىر شۇئار تۈركىي مىللەتلەرنىڭ جەمئىيىتىدە، دۆلەتتە ناھايىتى قەدىمدىن بېرى ھەر ۋاقىت مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. تۈركىي مىللەتلەرنىڭ كۆچۈپ بارغان ھەر قانداق بىر يېرىدە ھۆر - ئەركىن ياشاشقا ۋە مۇستەقىل سىياسىي تەشكىل (خانلىق، دۆلەت) بەرپا قىلىشقا تېرىشىشى بۇنى كۆرسىتىپ بەرگىنىدەك، تۈرلۈك ئۆلكە ۋە مەملىكەتلەردە بۇنىڭغا مۇۋەپپەق بولغانلىغىمۇ ئۇلارنىڭ ئىستىقلال - مۇستەقىللىق چۈشەنچىسىدە قەتئىي چىڭ تۇرغانلىغىغا دالالەت بولىدۇ. ھۇنلارنىڭ ئورخۇن ۋادىسىدىن ئاۋۋال بۈگۈنكى جەنۇبىي قازاقىستان بوزقىرلىرىغا،

كېيىن ئۇيەردىن ياۋروپاغا كۆچىشى، ئۇلاردىن كېيىن ئوغۇزلار (بەش ئۇيغۇرلار)، سىبىرلار، ھازارلار، پەچەنەكلەر، قۇمان - قىپچاقلار ۋە ئۇزلار (ئوغۇزلارنىڭ بىر نامى) نىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ياۋروپاغا كۆچىشى، ئوغۇزلارنىڭ ئورخۇن بويلىرىدىن سىر دەرياسى ئەتراپلىرىغا، ئۇيەردىن ئىران ۋە ئاناتولىيىگە كۆچىشى، شۇنىڭدەك، مىلادى 840 - يىلى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغان ئۇيغۇرلارنىڭ غەربكە قاراپ كۆچىشى ماھىيەت جەھەتتىن ئىستىقلال - مۇستەقىللىقنى قوغداشنى ۋە يېڭى دۆلەت قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان فۇتۇھات يۈرۈشى ھېساپلىنىدۇ. (12) تارىخى مەنبەلەرگە نەزەر تاشلايدىغان بولساق، مىلادىدىن بۇرۇنقى 5 - ئەسىرگە مەنسۇپ ساك قەبرىسى (ئالتۇن كىيىملىك شاھزادىنىڭ قەبرىسى) دىن تېپىلغان بىر كۆمۈش تاۋاقتىكى دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى قەتئىي قوغداش توغرىسىدىكى ھۆكۈمدارغا قىلىنغان خىتاپ (13) بىلەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 1 - ئەسىردە ھۇنلارنىڭ سىياسىي ھاياتىدا بۆلۈنۈش يۈز بىرىپ، جەنۇبتىكى خەن سۇلالىسىغا بېقىنىش پىكرى ئوتتۇرىغا چىققاندا، بۇنىڭغا قارشى چىققان چىچى تەڭرىقۇتنىڭ ئىتىراز بىلدۈرۈپ سۆزلىگەن نۇتقى تۈركىي مىللەتلەردىكى ئىستىقلال - مۇستەقىللىق قارىشىنى چۈشىنىشتە بىزنى تۈلمۈ قىممەتلىك پاكىت بىلەن تەمىنلەيدۇ. چىچى تەڭرىقۇتنىڭ بۇ غۇرۇر كۈرمىشىدە بىر مىللەتنىڭ ياشاش ئىستەكلىرى، بولۇپمۇ شان - شەرەپ بىلەن ياشاش ئىستەكلىرى ئىپادىلەنگەچكە، گېرمان خەنزۇشۇناس ف. ھىرىت << تارىختا مىللەتچىلىكنى دۆلەت سىياسىتىنىڭ ئاساسى قىلغان تۇنجى سىياسىيون چىچىدۇر. >> (14) دەپ كۆرسەتكەن. << ھەر بىر قۇرلىرىدا قويۇق مىللەتچىلىك ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان >> (15) << ئورخۇن ئابىدىللىرى >> دە نام - ئابروي ۋە شان - شەرەپ بىلەن ياشاشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئىستىقلال - مۇستەقىل ھايات، دەپ كۆرسىتىلگەن. شۇنىڭدەك مىللەتنىڭ ئىستىقلال - مۇستەقىللىقتىن ئايرىلغان ۋە باشقىلارنىڭ قولىدا بېقىندا بولغان چاغلار << ئۆلدى >> سۆزى بىلەن خاراكتېرلەندۈرۈلگەن. ئابىدىلەردە يەنە ئىستىقلال - مۇستەقىللىقتىن مەھرۇم بولغان دەۋرنىڭ دەرت - ئەلەملىرى مۇنداق بايان قىلىنىدۇ: << ئېلى بار خەلق ئىدۇق، ئەمدى ئېلىمىز قېنى؟ قاغانلىق خەلق ئىدۇق قاغانىمىز قېنى؟ بەگ بولىدىغان ئوغۇللىرىڭلار قۇل، پاك، خانىش بولىدىغان قىزلىرىڭلار دىدەك بولدى. >> (16)

مەلۇمكى، ئەنئەنىگە سادىق بولۇش بىلەن يېڭىلىققا ئىنتىلىش، سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ ئىلغار ۋە پايدىلىق تەرەپلىرىنى قوبۇل قىلىش، شۇ ئارقىلىق ئۆز جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ھەر قانداق بىر مىللەت ئۈچۈن مىللىي روھنىڭ مۇھىم بىر بەلگىسى دەپ قارىلىدۇ. ئۇيغۇرلارمۇ تارىختا ئەنئەنىنى ھىمايە قىلغان ھالدا سىرتتىن تۈرلۈك دىنلارنى ۋە باشقا مەدەنىيەت بەلگىلىرىنى قوبۇل قىلدى. لېكىن، سىرتقى تەركىپلەرنى قوبۇل قىلغاندا ئىستىقلال - مۇستەقىللىقنى نەزەرگە ئېلىشنى ئالدىنقى شەرت قىلاتتى. خۇددى ئاتىتىلانىڭ نۇتۇقلىرىدا دېيىلگىنىدەك، تۈركىي مىللەتلەردە سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ بەلگىلىرىگە

مۇئامىلە قىلىشتا ۋە ئۇنى قوبۇل قىلىشتا ئۇنىڭ مىللەتنىڭ تەقدىرى ۋە دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىگە بولغان تەسىرى مەسىلىسىگە قاتتىق دىققەت قىلىنغان. تارىخشۇناسلارنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا ، مىلادى 762 – يىلى ئۇيغۇر ھۆكۈمدارى بۈگۈ قاغاننىڭ ئۇيغۇر خانلىقىغا تەسىر كۆرسىتىشكە يۈزلەنگەن بۇددا دىنىنى توسۇش ئۈچۈن مانى دىنىنى قوبۇل قىلىشىدا دۆلەتنىڭ سىياسىي مەۋجۇتلىقى ئۈچۈن سىرتتىن كېلىش ئېھتىمالى بولغان تەھدىتنى چەكلەش مەقسەت قىلىنغان. گەرچە مۇشۇ ۋاقىتتا ئۇيغۇرلار ھەربىي كۈچ جەھەتتىن تاڭ سۇلالىسىدىن ئۈستۈن ئورۇندا تۇرسىمۇ ، لېكىن نۇپۇسى بىر مىليون ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، 50 مىليوندىن ئارتۇق نۇپۇسى بار ۋە ئۆزلىرى ئەڭ كۆپ ئالاقىدا بولىدىغان تاڭ سۇلالىسى بىلەن بىر خىل ئىتىقات چەمبىرىگىدە ياشاش مىللىي ۋە سىياسىي مەۋجۇتلۇق ئۈچۈن ھەقىقەتەن خەۋپلىك ھادىسە ھېساپلىناتتى. شۇ سەۋەپلىك ، بۈگۈ قاغان مانى دىنىگە كىرىش ئارقىلىق مىللەتنىڭ تەقدىرىنى تاڭ سۇلالىسىدىن ئايرىماقچى بولغان. (17) بۇ يەردە شۇنىمۇ قىستۇرۇپ قۇيۇش كېرەككى ، تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئەجداتلىرىمىز مىلادىدىن بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىن تارتىپلا بىر تەڭرى ئەقىدىسىگە بانداشتۇرۇپ بۇددا دىنىغىمۇ ئېتىقاد قىلىپ كەلدى. ئىدىقۇت ۋە كەڭسۇ خانلىقى دەۋرىگە كەلگەندە بۇ دىن تېخىمۇ ئېتىبارغا ئېرىشتى. ئىلگىرى ھۆكۈمدارلار تەرىپىدىن چەتكە تىپىلگەن بۇ دىننىڭ ئەمەلىيەتكە قايتىدىن ئېتىبارغا ئېرىشىشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ شۇ چاغدىكى ياشاۋاتقان ماكانى ۋە خەلقارا ۋەزىيەتكە بولغان تۇنىشى بىلەن باغلاپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ. بىرى ، بۇ ئىككى دۆلەت جۇغراپىيىلىك جايلىشىش جەھەتتىن بۇددىزىم مەدەنىيىتى گۈللەنگەن رايۇنلاردا قۇرۇلدى . شۇ سەۋەپلىك چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بۇددىزىم مەدەنىيىتىدىن خالى تۇرىشى ياكى ئۇنى بىراقلا غۇلىتىپ تاشلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە بىرى ، بۇ چاغدا تاڭ سۇلالىسى زەئىپلىشىشكە يۈزلەنگەن بولۇپ ، قايسىلا جەھەتتىن بولمىسۇن ئۇيغۇرلارغا خەۋپ پەيدا قىلالايدىغان تەسىرگە ئىگە ئەمەس ئىدى. تاڭ سۇلالىسى يوقالغاندىن كېيىن ، جۇڭگودا بۆلۈنمە ۋەزىيەت شەكىللەندى ، ھەتتا بۇ ۋەزىيەتكە خانىمە بەرگەن سۇڭ سۇلالىسىمۇ ئۇيغۇرلارغا كۈچ كۆرسەتكەندەك ھالەتكە ئېرىشەلمىدى. تاشقى مۇھىتنىڭ كۈچىنى تولۇق مۆلچەرلىيەلەنگەن ئۇيغۇرلار بۇ ۋاقىتتا بۇددىزىم مەدەنىيىتىنىڭ ھىمايىچىلىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان. ئۇيغۇرلار بۇددىزىم مەدەنىيىتىنى ھىمايە قىلغاندا ، ئۇنى مىللىي ئەنئەنگە بويسۇندۇرۇشقا تېرىشقان ، شۇ سەۋەپلىك ئۇ << ئۇيغۇر بۇددىزىمى >> شەكلىگە كىرگەن. (18) ئا . جافەر ئوغلى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىگە بولغان ساداقەت روھى توغرىسىدا مۇنداق دېگەن : << تېمورىيلەر دۆلىتىنىڭ قۇرۇلىشىغا قەدەر ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خەلقلەرى ئارىسىدا ھېچقايسىسى ئۇيغۇرلاردەك ئۆزىنىڭ ئادەت ۋە ئەنئەنىسىنى ، يەنى تارىخىنى ساداقەت بىلەن داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئايىغى تەگكەن ھەرقانداق يەردە قوللىنىلىشى بۇ تارىخقا بولغان ھۆرمەت ۋە ساداقەتنىڭ ئەڭ چوڭ ئىپادىسىدۇر.>> (19)

قىسقىسى ، ئىستىقلال – مۇستەقىللىق چۈشەنچىسى ئۇيغۇر تارىخىدا مىللىي مەۋجۇتلۇق ، تەرەققىيات ۋە شان – شەرەپ بىلەن ياشاشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىنغان. شۇڭلاشقىمۇ ئۇيغۇرلار ئەركىن قۇندىن چىققان كۈنى << ئىستىقلال – مۇستەقىللىق كۈنى >> قىلىپ بىكىتىپ ، نورۇز ئەنئەنىسى بىلەن << يېڭى يىل كۈنى >> سۈپىتىدە تەبرىكلەپ كەلمەكتە. نورۇزنىڭ تۈركىي مىللەتلەردىكى ئەڭ مۇھىم مەنىسى ئۇنىڭ << ئىستىقلال – مۇستەقىللىق كۈنى >> سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىشىدۇر.

ئۇيغۇر قاتارلىق تۈركىي مىللەتلەردىكى ۋەتەن چۈشەنچىسى ناھايىتى مۇقەددەس بىر ئۇقۇم بولۇپ ، ئۇ ئائىلە ، مەھەللە ، بۇرتقا بولغان كۈچلۈك مۇھاببەت ۋە ساداقەتنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى بەلگىسى سۈپىتىدە گەۋدىلەنگەن. ۋەتەنگە باغلىنىش ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن ساداقەت – پىداكارلىق كۆرسىتىش << مىللىي ئالاھىدىلىك >> كە ئايلىنغان. شۇ تۈپەيلى ، قەدىمدە << ئۇلۇش >> سۆزى بىلەن ئىپادە قىلىنغان ۋە بەلگىلىك چېگرىسى بولغان دۆلەت زېمىنىغا قارىتىلغان ۋەتەن ھۆكۈمدار ئائىلىسىنىڭ خۇسۇسىي مۈلكى بولماستىن ، بەلكى پۈتۈن مىللەتنىڭ ئورتاق زېمىنى ، ھاياتلىق ، مەۋجۇتلۇق ، تەرەققىيات تۈپرىغى ، شۇنداقلا خاتىرجەملىك ۋە خۇشاللىق سورۇنى ھېساپلىناتتى.

تۈركىي مىللەتلەردە ۋەتەنگە سادىق بولۇش بىلەن بىرگە سەييارە ، كۆچمەن ۋە ھەرىكەتچان تۇرمۇش كەچۈرۈش بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن ۋە ئۇلارنىڭ سىياسىي چۈشەنچىسىنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى قىلىنغان. چۈنكى ئۇلارنىڭ ۋەتەن چۈشەنچىسى قانۇن ۋە ھۆرلۈك بىلەن بىرىككەن بولۇپ ، بۇ ئىككى شەرتتىن مەھرۇم بولغان چاغدا ، ئۇلار يېڭى بىر بۇرت قۇرۇش ئىستىكىدە ، ۋەتەن ئۈچۈن ۋەتەندىن ئايرىلاتتى . بۇ توغرىسىدا جۇڭگو مەنبەلىرىدە << ئۇلار بۈگۈنكى كۈندە جۇڭگوغا تەسلىم بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۆز ۋەتەننى ئاسانلىقچە ئۇنۇتمايدۇ >> (20) دەپ مەلۇم چۈشەنچە بېرىلگەندەك ، جاھىزى بۇ نوقتىنى << ۋەتەن مۇھاببىتى بارلىق ئىنسانلارغا ئورتاق بولغان بىر خىل ھېسسىياتتۇر . لىكىن ، بۇ خىل ھېسسىيات تۈركلەردە تېخىمۇ ئۈستۈن ۋە يۈكسەكتۇر >> (21) دەپ خاراكتېرلەندۈرگەن. قۇتەيە ئىبنى مۇسلىم << تۈركلەر ۋەتەنگە ناھايىتى سادىق بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈچۈن جان بېرىدۇ. ھېچقاچان ۋەتەننى ئۇنۇتمايدۇ. قەيەرگە بېرىشىدىن قەتئىينەزەر ، ۋەتەنگە سادىق بولىدۇ. تۈركلەرنى باشقا مىللەتلەردىن ئۈستۈن قىلغان ئامىل دەل مۇشۇ خۇسۇسىيەتتۇر. تۈركلەر بۇنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. >> (22) دەپ تەرىپلىگەن . تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ۋەتەننى قوغداش يولىدا پىداكارلىق كۆرسىتىدىغانلىقى يەنە ئىران داستانلىرىدىمۇ سۆزلىنىدۇ. ئىران داستانلىرىدا تۇمارىس ۋە شىراق قەھرىمانلىقلىرى بۇنىڭ مىسالى سۈپىتىدە بېرىلگەن. ئومۇمەن قىلغاندا ، تۈركىي مىللەتلەردە جۈملىدىن ئۇيغۇرلاردا ۋەتەن چۈشەنچىسى ۋە مۇھاببىتى ناھايىتى ئۈستۈن بولۇشتەك خاراكتېرى بىلەن ھەرقانداق بىر مىللەت تۈركۈمىدىن پەرقلىق ھالدا سىياسىي ئىستىقلال – مۇستەقىللىق پىكرى بىلەن بىرگە

داۋاملىشىپ ماڭغان. ئۇلار تەشكىللىك ۋە قانۇنىي ئاساستا، ئىختىيارى، ئىرىكى، ھۆر ۋە مۇستەقىل ياشالغان زېمىنى ۋەتەن دەپ ھېساپلىغان.

ئىنسانىيەتنىڭ بۈگۈنگىچە بولغان تارىخىدىن شۇنى ھېس قىلىشقا بولىدىكى، ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ياكى چېكىنىشى، نام - شۆھرەت قازىنىشى ياكى ئۇنتۇلۇشى ئومۇمەن شۇ مىللەتنىڭ مىللىي روھىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادى 13 - ، 14 - ئەسىرلەرگىچە بولغان تارىخىدا سىياسىي - ھوقۇق چۈشەنچىسىنىڭ كۈچىيىپ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتتە تەرەققىي قىلىپ، نەسىرى ۋە نام - ئابروينىڭ ئاسىيادىن ھالقىپ ھەتتا ياۋروپا ۋە ئافرىقىمۇ تارىلىشى ئۇلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي ھاياتىنىڭ ھەرقانداق ساھەسىدە مىللىي روھنى يىتەكچى قىلغانلىغىدىن بولغان. ئۇنىڭدىن كىيىنكى چېكىنىش ۋە باشقىلار تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇشقا يۈزلىنىشىدە نۇرغۇن سەۋەپلەر بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبىنى بەزى كىشىلەر جار سېلىۋاتقىنىدەك قانداقتۇر << يىپەك يولى >> نىڭ ئۇزۇلۇپ، << دېڭىز يولى >> نىڭ ئېچىلىشىغا باغلاپ قويۇشقا بولمايدۇ. بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبىنى مۇشۇ مەزگىللەرنىڭ ئالدى - كەينىدىكى دەۋىرلەردىن باشلاپ ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدا مىللىي روھنىڭ داۋاملىق تەرەققىي قىلىشىغا توسقۇن بولىدىغان ئامىللارنىڭ كۆرۈلۈشى ۋە كۈچۈيۈشىگە باشلىغانلىغىدىن ئىزدەشكە بولىدۇ. بۇ توسقۇنلۇقمۇ دەل سىرتتىن قوبۇل قىلغان تۈرلۈك ئىتىقاد شەكىللىرى ۋە ئاشۇ ئىتىقاد شەكىللىرىگە ئەگىشىپ كىرىپ كەلگەن مەدەنىيەت بەلگىلىرىنىڭ ئىتبارغا ئېرىشىشىدىن بولغان.

مەلۇمكى، دىن باشقا مەدەنىيەت بەلگىلىرىگە سېلىشتۇرۇشقا بولمايدىغان ئالاھىدە بىرخىل مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېساپلىنىدۇ. دىن بىر مىللەتنىڭ روھى ھالىتى، تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ ياكى مىللەتنىڭ ھاياتىنى قايتا قۇرىدىغان ھالەتنى پەيدا قىلالايدۇ. تارىخشۇناسلارنىڭ دەلىللىشىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات ئىھتىياجى يۈزىسىدىن كۆك تەڭرى دىنىگە يانداشتۇرۇپ، سىرتتىن قوبۇل قىلغان مانى ۋە بۇددىيە دىنلىرى ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن قانچىلىك دەرىجىدە مىللىي خاراكتېرگە بويىسۇندۇرۇلشىدىن قەتئىينەزەر، يەنىلا ئۇلارنىڭ مىللىي روھىنى چەكلەپ تۇرۇش رولىنى ئوينىغان. بۇ توغرىسىدا << تۈرك ئېنسىكلوپېدىيىسى >> نىڭ << قاراخانىيلار >> ماددىسىدا: << بۇددىزم ۋە مانى دىنىنىڭ مىللىي خاراكتېرگە ماس كەلمەيدىغانلىقى ئاسانلا چۈشۈنىلدى. تۈركلەرنى يات مەدەنىيەتكە ئىتتىرىگەن، جاھانگىرلىك خاراكتېرىنى يوقاتقان، ھەتتا ھەربىي ئۈستۈنلىكىگە ۋە تەشەببۇسكارلىق تالانتىغا زىيان يەتكۈزگەن بۇ دىنلار تۈرك جەمئىيىتىدە كىرىزىس پەيدا قىلىش، مەنىۋىي قىممەتنى ئۆزگەرتىۋېتىش بىلەنلا چەكلەنگەن ئەمەس. يەنە تۈرك دۆلىتىنىڭ سىياسىي ئالاھىدىلىگىنى ۋەيران قىلىپ، پالەچ ھالەتكە دۇچار قىلغان >> (23)

ئىدىقۇت ۋە كەڭسۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۈچلۈك سىياسىي ۋە ھەربىي كۈچ تەشكىللىپ، پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنى ئۆزىنىڭ ھېمايىسىگە ئالغان چوڭ بىر ئىمپېرىيىگە ئايلىنالماسلىقى، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل سىياسىي ھاياتىدىن ئايرىلىپ قېلىشى بۇ دىنلارنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدە چەكلەش رولىنى ئوينىغانلىغىدىن بولغان. شۇنداقسىمۇ بۇ دەۋىر مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ پاكىتلار بىزگە بۇ دىنلارنىڭ چەكلەپ تۇرۇش رولىنى ئوينىغانلىغىدىن بولسىمۇ، لېكىن مىللىي روھنى ۋە تارىخىنى ئۇنتۇلدۇرۇرۇش دەرىجىسىگە بارالمىغانلىغىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. شۇنىسى ئېنىقكى، بۇددى ۋە مانى دىنىنىڭ بۇ ئىككى تارماقتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىيات، سەنئەت، تەرجىمىچىلىك ۋە مەمارچىلىق تارىخىدا ياراتقان پايدىلىق - ئىجابىي تەسىرىنىڭ زورلۇقىنى ئىنكار قىلغىنى بولمايدۇ. بۇددى ۋە مانى دىنلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، غۇرۇر، شەرەپ، ئۈستۈنلۈك، ھەققانىيەت بىلەن ياشاشنىڭ ئۇسۇللىرىنى ئۆگىتىدىغان، تۈلمۇ ئەمەلىيەتچىل ۋە << ئەخلاق دىنى >> بولغان ئىسلام دىنى ھەقىقەتەن ئۇيغۇرلارنى ئەخلاق، تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتتە تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، بىر مىللەت سۈپىتىدە بۈگۈنكى كۈنگە ئۇلۇشىشىدىكى بىر ۋاسىتە ۋە سىرتتىكى مەدەنىيەتنىڭ ئىستىلاسىنى چەكلەپ تۇرۇشتىكى مۇھىم قوراللارنىڭ بىرى بولۇپ كەلدى. ئەمەلىيەتتىمۇ قاراخانىيلار ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئۆتكەن دەسلەپكى مەزگىللەردە، بۇ يېڭى ئەقىدىنى مىللىي روھقا ۋە مىللىي مەدەنىيەتكە بىرلەشتۈرۈشكە تېرىشىپ، ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن << تۈرك ئىسلام مەدەنىيىتى >> نىڭ بىر مۇنچە ئۇنۇقلىرىنى ياراتقان. ھەتتا ئىسلام دىنىغا ئەگىشىپ كىرىپ كەلگەن ئەرەپ - پارىس مەدەنىيىتىنىڭ باشقا بەلگىلىرىمۇ تۈرك مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ بىر قۇشۇمچىسى سۈپىتىدە يانداشتۇرۇلغان.

ئىسلام دىنىدا ئەمەلىيەتچىل تەرەپلەردىن ئۇيغۇرلارنىڭ بىر تەڭرىلىك ئىتىقادى بىلەن بىردەكلىك تەشكىل قىلىدىغان، مىللەت ۋە مىللىي روھنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئەقىدىلەر بار ئىدى. ئىسلام دىنى ئىنتېرناتسىئونال خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، بۇ چوڭ بىرلىك پەقەت ئىسلام ئىتىقادى ئاساسىغا ئۇيۇشۇشنى كۆرسىتىدىغان بىرلىك ئىدى. شۇنداقسىمۇ ئىسلام ئەقىدىسىدە بۇ دىننىڭ سىرتىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەۋجۇتلىقى ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىمۇ ئىتىراپ قىلىنغان. شۇنداقلا << ئەگەر رەببىڭ خالىغان بولسىدى، بەز يۈزىدىكى ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى بىراقلا ئىمان ئېيتقان بولاتتى. شۇنداق تۇرسا سەن ھەممىسىنى مۇمىن بولسۇن دەپ مەجبۇرلامسەن >> (سۈرە يۈنۇس، 99 - ئايەت) (24)، << دىندا زورلاش يوقتۇر >> (سۈرە بەقەرە، 256 - ئايەت) (25)، << سەن پەقەت بىر ۋەز - نەسەھەت قىلغۇچىسى، ئۇلارغا بېسىم قىلغۇچى (ئىمانغا مەجبۇرلىغۇچى) ئەمەسمەن >> (سۈرە غاشىيە، 21 - 22 - ئايەتلەر) (26) دېگەن ئايەتلەر ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئىتىبار بىلەن مۇئامىلە قىلىش تەرىغىپ قىلىنغان. مەلۇمكى، ئىسلام دىنىدا ۋىجدانغا بېسىم يوق بولۇپ، ۋىجدانغا، مىللىي روھقا، تارىخقا ۋە مەدەنىيەتكە ھۆرمەت كۆرسىتىش

<< قۇرئان >> نىڭ بۇيرىقى ئىدى. دېمەك، ئىسلام دىنى ئەقىلنىڭ ھىس قىلدۇرىشى بىلەن شەكىللەنگەن بىرلىكنى تەرغىپ قىلاتتى. بۇنىڭ مىللەتنىڭ ئويۇشۇش روھىنى كۈچەيتىشى ۋە چوڭ بىرلىگىنى شەكىللەندۈرىشى تەبىئىي ئىدى. لېكىن، ئىسلام دىنىنى تارقىتىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش جەريانىدا بۇنى ئىجرا قىلغۇچىلار دىننىڭ ئەسلى ماھىيىتىگە يات ھىسسىياتنى ئارىلاشتۇرۇپلاشتىن يانمىغان. ئىسلام مۇخلىسلىرىنىڭ نەزىرى بويىنچە بولغاندا پۈتۈن ئىنسانلار << مۇسۇلمان >> ۋە << كافر >> (يات دىندىكىلەر) دەپ ئىككى تۈركىمگە ياكى ئىككى مىللەتكە ئايرىلاتتى. شۇ ۋەجىدىن ئىرق، مىللەت، تىل، مىللىي روھ ۋە مەدەنىيەت پەرقى قانداق بولشىدىن قەتئىينەزەر ئىسلام ئىتتىپاقىدىلا بولسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئۆمەت – بىر خەلق (بىر مىللەت) سۈپىتىدە قارالغان. ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ سىرتىدىكىلەر بولسا ئەسلىدە بىر مىللەت بولسىمۇ، غەيرى ئىنسانلار سۈپىتىدە قارىلىپ چەتكە قېقىلغان، قىرغىن قىلىنغان. نەتىجىدە قاراخانىيلار تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلار مۇشۇنداق چۈشەنچىگە ئاساسەن، ئىسلامىيەتنىڭ سىرتىدىكى ئەجداتلار ۋە قېرىنداشلار بىلەن بولغان چەك – چېگرانى ئېنىق ئايرىپ، ئۆزىنىڭ ھاياتى، روھى ۋە مەدەنىيىتىنى قايتا تىكلەشكە، بۇ ھالەت تەبىئىي ھالدا تارىخ ۋە مەدەنىيەت ئاساسىنىڭ ئۆزگەرتىلىشىدەك ھادىسىنىڭ پەيدا بولىشىغا سەۋەپ بولۇپ قالغان. قاراخانىيلار ئىسلام ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى مىللىي سىياسەت قىلىپ تاللىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانى قانلىق كۈرەش ۋە تارىخ بىلەن مەدەنىيەتنى بىراقلا ئۆچۈرۈپ تاشلاش ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغاچقا، بۇ ھالەت ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى بىلەن قاراخانىيلار ئۇيغۇرلىرىنىڭ بىرلىكىنى ۋۇجۇتقا چىقارمايلا قالماي، بەلكى ئۇلارنى بىر بىرىگە رەقىب قىلىۋەتتى. مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىدىن سۆز ئاچقاندا، مىللىي روھنىڭ تۈرتكىسى بىلەن، ئۇلارنى تۈركلەرنىڭ بىر تارمىقى ۋە ماھىر مەرگەنلەر دەپ ماختىسا، دىنىي ھىسسىيات نوقتىسىدىن چىقىپ، ئۇلارنى ئەشەددىي كاپىر دەپ قاراپ، قاراخانىيلارنىڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ۋەيران قىلغانلىقىنى سۆيۈنۈپ تۇرۇپ يازغانلىقى بۇنىڭغا بىر مىسال بولىدۇ. دېمەك، ئىسلام دىنىنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقىلىشى << مىللىي شۇئار >> نى يېتەكچى قىلغان ھالدا، مىللەتنى ھىمايە قىلىش، تارىخنى ۋە مەدەنىيەتنى قوغداش ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلمىدى. بۇنىڭ بىلەن مىللەتنىڭ پارچىلىنىپ تۇرۇش ھالىتى ئۇزاق داۋاملىشىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي روھىغا دەسلەپكى قەدەمدە ئېغىر دەز كەتكەن. مىللىي روھنى ئويغىتىدىغان، مىللەتكە يول كۆرسىتىدىغان، مىللەتنىڭ يۈكسىلىشىنى مەنبە بىلەن تەمىن ئېتىدىغان

مەنبەلەر:

(6) (12) << ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى >>، تۈركچە، 12- توم، 2 – قىسىم، 223، - 227، - 244، - 260 – بەتلەر، 1988 – يىلى، ئىستانبۇل.

ئەدەبىياتتىمۇ تارىخىمىزنىڭ ئۇتۇقلىرى، ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئارزۇلىرى، مىللىي قەھرىمانلىرىمىز – ئۇلۇغ سىملىرىمىز، مىللەتنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولغان خەلقنىڭ رىئال ھالىتى ۋە ئۆمىدى ئاشۇ خەلققە چۈشۈنۈشلىك تۈركىي تىل بىلەن ئىپادىلىنىپ، روھ ۋە غۇرۇرنى ئويغىتىپ، ئۇنىڭغا كۈچ – قۇۋۋەت ئاتاقلىپ يول كۆرسىتىشنىڭ ئورنىغا، ئەرەپ – پارس ئەدەبىياتىدىكى موتىفلار ۋە ئوبرازلار (<< مىڭ بىر كىچە >>، رۇستەم، جەمىش، فەرىدۇن، سىياۋۇش قاتارلىق) ۋە ئاشۇ ئەدەبىيات ئۇسلوبىدىكى تېمىلار سۆزلىنىپ رىئاللىقتىن يىراقلىشىپ كەتتى. يەنە كېلىپ بۇ ئەدەبىيات پارس تىلىدا يېزىلغان. تۈركىي تىلدا يېزىلغان ئەسەرلەر دېمۇ ئەرەپ – پارس تىلىدىن كىرگەن سۆزلۈكلەر ئاساسىي سالماقنى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئۇمۇ جانلىق تىلدىن يىراقلىشىپ كەتكەن. بۇ خىل ئەدەبىياتتىن ھەرگىزمۇ خەلقىمىزگە مەنسۇپ يېتەكچىلىك قىلىشنى كۈتكىلى بولمايتتى. بارتولدۇمۇ بۇ ھالەتنى << تۈركلەرگە – ئۇيغۇرلارغا ئىسلامىيەتنىڭ ۋە پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى شۇ دەرىجىدە كۈچلۈك بولغان ئىدىكى، تۈركلەر – ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى تارىخىنى پۈتۈنلەي ئۇنۇتتى >> (27) دەپ سۈرەتلەيدۇ. مەدەنىيەتتىكى مۇشۇ ئۆزگىرىش نۇپەيلىدىن، مىللىي روھنىڭ يۈكسەك ئىپادىسى بولغان << ئوغۇزنامە >> داستانى قاراخانىيلار تەۋەسىدە ياشىغان ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەمەس، بەلكى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا ساقلنىپ قەلەمگە ئېلىندى. ئاپراسىياپ (قاراخانىيلاردا يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد قەشقەرىدىن كېيىن ئۇنۇلدى)، تۇنيۇقۇق ۋە بۈگۈ قاغانغا ئائىت خاتىرىلەرمۇ مۇشۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ساقلاندى. (28) بۇددا ۋە مانى دىنىنىڭ چەكلەپ تۇرۇشى بىلەن ئۆزىنىڭ سىياسىي ئىقتىدارىنى قولدىن بېرىپ قويغىنىغا قارىماي، مىللىي روھقا باغلىنىشنى داۋاملاشتۇرغان مانا شۇ ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى موڭغۇل ئىمپېرىيىسى ۋە تۆمۈرلەر ئىمپېرىيىسى دەۋرىنىڭ سىياسىي، ھەربىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت مۇنبەرىدە يۇقىرى ئورۇنغا ئېرىشىپ، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە شەرەپ ئانا قىلالىدى. جۈملىدىن ئۇيغۇر تىل – يېزىقىنى ئاسىيادىن ھالقىپ ياۋروپا (ئوكراىنا ۋە لاتۋىيە) دېمۇ شۆھرەت قازانغان خەلقارالىق مەدەنىيەتكە ئايلاندۇردى. (29) دېمەك، قاراخانىيلارنىڭ ئاخىرىقى دەۋرىدىن باشلاپ، بۇخانىلىق تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلاردا، مىلادى 14 – ئەسىردىن باشلاپ پۈتكۈل ئۇيغۇرلاردا مىللىي روھ مىللەت خاراكتېرلىق يېتەكچى پىرىنسىپ بولۇشتىن قىلىپ، پەقەت كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا يوشۇرۇن كۈچ ھالىتىدە ساقلنىشقا يۈزلەنگەن بىر مەنسۇپى ئامىلغا ئايلىنىپ قالدى. شۇنداقتىمۇ بۇ يوشۇرۇن كۈچ پات – پات مەھەللىۋى ياكى بىرەر شەھەر دائىرىسىدە بولسىمۇ ئۆزىنى ئىپادىلەپ، مىللەتنىڭ مەۋجۇتلىقى ۋە تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ مۇھىم مەنبەسى ئىكەنلىكىدىن سادا بېرىپ كەلدى.

- (1) دۈەن ليەنچىن : << دىڭلىڭلار، تۇرالار ۋە قاققىلار >> ، ئۇيغۇرچە، 81 - ، 86 - بەتلەر ، 1997 - يىلى ، ئۈرۈمچى .
- (2) لى يەنشۇ : << شىمالىي سۇلالىلار تارىخى >> ، ئۇيغۇرچە ، 568 - ، 569 - بەتلەر ، 2000 - يىلى ، ئۈرۈمچى .
- (3) (17) << تۈرك ئېنسىكلوپېدىيىسى >> ، تۈركچە ، 33 - توم ، 147 - ، 151 - بەتلەر ، 1984 - يىلى ، ئەنقەرە .
- (4) (5) بايمىرزا ھايت : << سوۋىتلەر ئىتتىپاقىدىكى تۈركلۈكنىڭ ۋە ئىسلامىيەتنىڭ بەزى مەسىلىلىرى >> ، تۈركچە ، 193 - بەت ، 1987 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (7) سىماچىيەن : << تارىخىي خاتىرىلەر >> ، ئۇيغۇرچە ، 1988 - يىلى ، ئۈرۈمچى .
- (8) << تۈرك ئېنسىكلوپېدىيىسى >> ، تۈركچە ، 25 - توم ، 487 - بەت ، 1977 - يىلى ، ئەنقەرە .
- (9) ۋېي لياڭتاۋ : << قاراخانىيلار تارىخىدىن بايان >> ، ئۇيغۇرچە ، 106 - بەت ، 2000 - يىلى ، ئۈرۈمچى .
- (16) << قەدىمقى ئۇيغۇر بازما بادىكارلىقلىرىدىن تالانىلار >> ، ئۇيغۇرچە ، 80 - ، 84 - ، 85 - بەتلەر ، 1983 - يىلى ، ئۈرۈمچى .
- (10) (19) ئا. جافەر ئوغلى : << تۈرك تىلى تارىخى >> ، تۈركچە ، 2 - قىسىم ، 18 - ، 208 - بەتلەر ، 1984 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (11) يىلماز ئازتۇنا : << بۈيۈك تۈركىيە تارىخى >> ، تۈركچە ، 2 - توم ، 391 - بەت ، 1977 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (14) (15) (22) يىلماز ئازتۇنا : << بۈيۈك تۈركىيە تارىخى >> ، تۈركچە ، 1 - توم ، 50 - ، 51 - ، 95 - ، 100 - ، 101 - ، 140 - ، 141 - بەتلەر ، 1977 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (13) ئايدىن تانەرى : << تۈرك دۆلەت ئەنئەنىسى >> (تۈنۈگۈن - بۈگۈن) ، تۈركچە ، 11 - بەت ، 1981 - يىلى ،
- (20) جاڭ رېنناڭ : << تاڭ دەۋرىدىكى شەرقىي كاك تۈركلەر ھەققىدە يېڭى ھۆججەتلەر >> ، تۈركچە ، 67 - ، 174 - بەتلەر ، 1968 - يىلى ، تەيپى .
- (18) مۇستاپا ئەرگۈن : << تۈرك مائارىپ تارىخى >> ، تۈركچە ، ئىنتېرنېتتىن ئېلىنغان نۇسخا .
- (21) (28) ئا. زەكىي ۋەلىدى توغان : << ئومۇمىي تۈرك تارىخىغا كىرىش >> ، تۈركچە ، 100 - ، 106 - ، 168 - بەتلەر ، 1981 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (23) << تۈرك ئېنسىكلوپېدىيىسى >> ، تۈركچە ، 21 - توم ، 287 - بەت ، 1974 - يىلى ، ئەنقەرە .
- (24) (25) (26) ئىبراھىم ئاگاھ چۈبۈكچۈ : << مەدەنىيەت تارىخىمىزدا دىن >> ، تۈركچە ، << بەللەتەن >> ، 1990 - يىلى ، 4 - سان ، 778 - بەت .
- (27) ۋ. ۋ. بارتولد ، م . ف . كاپرۇلوۋ : << ئىسلام مەدەنىيىتى تارىخى >> ، تۈركچە ، 1940 - يىلى ، ئىستانبۇل .
- (29) ئا. جافەر ئوغلى : << تۈرك تىلى تارىخى >> ، تۈركچە ، 1 - قىسىم ، 178 - بەت ، 1984 - يىلى ، ئەنقەرە .

خىتاينىڭ سودا ئۇرۇشى ھەققىدىكى

ئاگاھلاندۇرۇش

كايل باس بىلەن سىنتۇ باننون ئارىسىدىكى سۆھبەت خاتىرىسى

2019-يىلى 8-ئاينىڭ 27-كۈنى

كايل باس — «Hayman Capital Management» نامىدىكى خەۋپتىن ساقلىنىش فوندىنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە باشقۇرغۇچىسى

سىنتۇ باننون — 2016-يىلىدىكى ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىق سايلىمىدا دونالد ترامپنىڭ سايلام پائالىيەتلىرىنىڭ پىلانلىغۇچىسى بولغان. ئاقسارايىنىڭ بۇرۇنقى باش ئىستراتېگىيىچىسى

ئامېرىكىسىدىكى كېڭەيمىچىلىك ھەرىكەتلىرى ئۆز ۋاقتىدىكى «شەرقىي ھىندىستان شىركىتى» نىڭكىدىن ئېشىپ كەتسە كېتىدۇكى، ھەرگىز كەم ئەمەس. ئۇلار پۈتۈن كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، ئامېرىكىغا قارشى ئىقتىسادىي ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ، ھە دەپ ھەربىي كېڭەيمىچىلىك قىلىپ، قوشۇنلىرىنى كۈچەيتىپ، قوراللىرىنى سەرخىلاشتۇرۇۋاتىدۇ، جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنى قامال قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ غايەت زور نىشانغا ئىگە رايون ئىستراتېگىيەسىنى

كايل باس: سىزنىڭچە خىتاينىڭ ھەقىقىي نىيىتى، يەنى چوڭ پىلانى زادى نېمە؟

سىنتۇ باننون: ئەمەلىيەتتە، خىتاينىڭ چوڭ پىلانى ناھايىتى ئاددىي، ئۇ بولسىمۇ پۈتۈن دۇنياغا ھۆكۈمران بولۇش. ئۇلارنىڭ بۇ خىل نىيىتى «بىر بەلباغ بىر يول» قۇرۇلۇشى ۋە «خىتاي ياسىمىچىلىقى 2025» نىشانىدا تولۇق ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ سەھرايى كەبىرنىڭ جەنۇبىدىكى ئافرىقا تۇپراقلىرىدىكى، كارىب دېڭىزىدىكى، لاتىن

يۇقىرىقىلاردىن ئوبىيۇچۇق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، رايون سىياسەت-ئىقتىسادى (گېئوپولىتىكا) نىڭ ئۈچ چوڭ نەزەرىيەسى (1) ماكىندىرنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇق نەزەرىيەسى (2) ماھاننىڭ ئوكيانلاردىكى توسۇق نۇقتىلارنى بۇزۇپ تاشلاش نەزەرىيەسى (3) سىپىكەننىڭ دۈشمەننى چوڭ قۇرۇقلۇققا يېقىنلاشتۇرما سىلىق نەزەرىيەسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، خىتاي دۇنيا تارىخىدا بۇ ئۈچ نەزەرىيەنى تەڭلا قوللانغان بىردىنبىر دۆلەتتۇر. ناپالبۇن ۋە ھىتلېر ماكىندىرنىڭ «قۇرۇقلۇق ھوقۇقى» نەزەرىيەسىنى قوللانغانىدى، بىرىتانىيە ئېمپىرىيەسى ۋە ئامېرىكىنىڭ دۆلەت سىستېمىسى ماھاننىڭ «دېڭىز ھوقۇقى» نەزەرىيەسى ئۈستىگە قۇرۇلغان. سىپىكەننىڭ نەزەرىيەسى بولسا 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان. خىتاينىڭ «بىر بەلباغ بىر يول» قۇرۇلۇشى ئەمەلىيەتتە خىتايدىن ئىتالىيەگىچە داۋاملاشقان قەدىمىي يىپەك يولىنى قايتا بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت. بۈگۈنكى (2018 - يىلى 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى) گېزىتتە دېيىلگىنىدەك، بەش يۇلتۇزلۇق گېنېرال دى ماي ۋە باشقا ئىتالىيە ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بېيجىڭدىن يېڭىلا قايتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ پىلانى «بىر بەلباغ بىر يول» قۇرۇلۇشىنى ماركو پولونىڭ يۇرتى بولغان ئىتالىيەگە كىرگۈزمەسلىكتۇر. شۇنداقلا، بۇ ھەپتە مالدىۋى جۇمھۇرىيىتىمۇ ئاۋازغا قويۇش ئارقىلىق خىتاينىڭ مالدىۋدا ماھان نەزەرىيەسىدە كۆرسىتىلگەندەك دېڭىز ئارمىيە بازىسى ۋە توساق نۇقتا قۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش پىلانىنى رەت قىلدى. بۇنىڭدىن سىرت، سىپىكەننىڭ نەزەرىيەسىدە كۆرسىتىلگەندەك، خىتاي يەنە تەيۋەننى ۋە جەنۇبىي خىتاي دېڭىزنى تىزگىنلەش ئارقىلىق ئامېرىكىنى تىنچ ئوكياندىن ۋە ياۋرو - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىن قوغلاپ، گۇئام ئارىلىغا چېكىندۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. خىتاينىڭ ئىستراتېگىيەسىگە قارىتا، ۋال كوپچىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر، لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرچىسىدىكى ۋە فرانكفورتتىكى كىشىلەر «ئۇلارنىڭ زېمىن كېڭەيتىش نىيىتى يوق، ئۇلار تارىختىن بېرى كېڭەيمىچى دۆلەت ئەمەس ئىدى» دېيىشى مۇمكىن. ئەمەلىيەتتە، خىتاي گېئوپولىتىكا نۇقتىسىدىن كېڭەيمىچى بىر دۆلەتتۇر.

كايل باس: خىتاي 2008 - يىلىدىن ئىلگىرى ئۆزىنى نىسبەتەن ئاجىز ئىقتىسادىي گەۋدە دەپ قارايتتى. ئەمما نۆۋەتتە «خىتاي دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان موتور» دېگەن كۆز قاراش دۇنيا مىقياسىدا قوبۇل قىلىنغاندەك نۇرىدۇ. سىزچە خىتاينىڭ 2008 - يىلى يۈز بەرگەن پۇل مۇئامىلە كىرىمىسىدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي ئۆتۈقلىرى ياكى ئۆزى دەۋا قىلىۋاتقان ئانالىمىش ئىقتىسادىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى خىتاينىڭ گېئوپولىتىكا جەھەتتە جاسارەتلىنىشىگە نۇرتكە بولغانمۇ قانداق؟

سىتېۋ باننون: مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، خىتاينىڭ

ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى بىر دۆۋە قۇمنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ (خىل تۈزۈلمە) 2008 - يىلىدىكى پۇل مۇئامىلە كىرىمىسىدىنمۇ ئېغىر بولغان ئىقتىسادىي ۋەيرانچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

نوقۇل ئىستراتېگىيە نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، خىتاينىڭ (ئىسلاھات - ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى) 30 يىللىق «ئۇتۇق» لىرى ھەقىقەتەن زور. لېكىن، غەربنىڭ سەرخىللىرى ئەھۋالنى تېخىمۇ يامانلاشتۇرۇۋەتتى. چۈنكى، دەل شۇلارنىڭ مەبلىغى خىتاينى زورايتتى. ئەمەلىيەتتە، ترامپنى بۇنچە ئالاھىدە دېيىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇ «خالايىق! دۇنيا چوقۇم ھازىرقىدەك بولۇشى كېرەك ئەمەس. ئەھۋال ئەسلى باشقىچە بولۇشى لازىم ئىدى. بىز خىتاينىڭ قەد كۆتۈرۈشىنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلىدۇق. (ھازىرقى ئىقتىسادىي گۈللەنگەن) خىتاينى بىز قۇرۇپ چىقتۇق» دېدى. لېكىن، نۇرغۇن يىللاردىن بېرى كىشىلەرنىڭ ئاڭلاپ كەلگىنى «بۇ دېگەن <ئىسسىقلىق مېخانىكىسىنىڭ 2 - قانۇنىيىتى>، يەنى خىتاينىڭ قەد كۆتۈرۈشى ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغان، مۇقەررەر فىزىكىلىق قانۇنىيەتتۇر» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما، ترامپ: «ئۇنداق ئەمەس، خىتاي (غەربتىكى) سودا بانكىلىرى، مەبلەغ بانكىلىرى ۋە خىتايغا باش ئەگكەن شىركەتلەرنىڭ ياردىمىدە قەد كۆتۈردى» دېدى. شۇنداقلا، مەن يەنە بىر نەرسىنى ئايدىڭلاشتۇرماقچىمەنكى، مەن دېگەن بۇ سۆزلەر خىتاي خەلقىگە، پۇقرالىرىغا قارىتىلمىغان. ئەكسىچە، بىزنىڭ قارىشىمىزدا تۇرغىنى ھاكىم مۇئەللىق ئىدىيەسىدىكى خىتاي كومپارتىيەسىدۇر. ئەمەلىيەتتە، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى «داۋوس» چىلار بىلەن ھەمكارلىشىۋاتىدۇ. «داۋوس» چىلار (غەربتىكى) پەن تېخنىكا، ئىنژېنېرلىق، باشقۇرۇش، پۇل مۇئامىلە ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدىكى سەرخىللىر بولۇپ، ئۇلار كۆرۈنۈشتە «داۋوس دۇنيا ئىقتىسادىي مۇنبىرى» غا تەۋەدەك كۆرۈنىشىمۇ، ئەمەلىيەتتە، ئۇلار لوندوندىن، نيۇيوركتىن، ۋاشىنگتوندىن كەلگەن.

كايل باس: خىتايلار 2001 - يىلى (دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولغان) دىن باشلاپلا بىز بىلەن سودا ئۇرۇشى قىلىۋاتىدۇ. پەقەت بىز بۇنىڭغا ئىنكاس قايتۇرمىغاندۇق، خالاس.

سىتېۋ باننون: 1946 - يىلى 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن تارتىپ تاكى 2000 - يىلىغىچە، مەيلى ۋەزىيەت ياخشى بولسۇن، ياكى كىرىمىس كۆرۈلگەن يىللاردا بولسۇن، ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق ئېشىش نىسبىتى %3.5 بولغان. ئەنە شۇ خىل ئېشىش سۈرئىتىنىڭ تۈرتكىسىدە، بىز دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتكە ئايلىغاندۇق. ئەمما، خىتاي دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇپ، سودىدا ئەڭ مەنپەئەتدار دۆلەتكە ئايلىغاندىن كېيىن، ئامېرىكىنىڭ يۇقىرىدىكى ئېشىش نىسبىتى %1.9 قا چۈشۈپ قالدى. ئەلۋەتتە، بۇ خىل تۆۋەنلەشكە سەۋەب بولغان نۇرغۇن ئامىللار بار. لېكىن، يادرولۇق ئامىل يەنىلا خىتاي. چۈنكى، بىز «سانائەتسىزلەشتۈرۈش» سەۋەبلىك ياسىمىچىلىق كەسىپلىرىمىزنى خىتايغا يۆتكىدۇق. (شۇ سەۋەبلىك خىتايلار بۇ جەھەتتە شىددەتلىك تەرەققىي قىلدى.)

ھازىر خىتاي مالىرىدىن ئېلىنىۋاتقان تاموژنا بېجىنى كۆلەم ۋە مىقدار جەھەتتىن بەك يۇقىرى دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ، ئەمما پۈتۈن ئامىللارنى بىر يەرگە جۇغلانغاندا، ترامپنىڭ شۇنى دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشكە بولىمىز: «بىز ھازىر (خىتاي بىلەن) ئىقتىسادىي ئۇرۇشنىڭ ئىچىدە تۇرۇۋاتىمىز. شۇڭا بىز خىتايغا ئىقتىسادىي تەدبىرلەر ئارقىلىق قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشىمىز كېرەك. بىز سودا قانۇنىنىڭ 301 – ماددىسىغا ئاساسەن، خىتاينىڭ مەجبۇرىي تېخنىكا يۆتكىشىنى چەكلەيمىز. خىتايدىن مىسلى كۆرۈلمىگەن كۆلەمدە تاموژنا بېجى ئالىمىز. ئەگەر بىز ZTE غا ئوخشاش خىتاي شىركەتلىرىنى ۋەيران قىلىمىز دېسەك، غەرب ئۇلارغا پارچە زاپچاسلارنى سېتىپ بەرمىسلا ئىش تۈگەيدۇ، ئەگەر شۇنداق قىلساق ئۇلار 90 كۈن ئىچىدىلا ئىشلەپچىقىرىشتىن توختايدۇ».

بۇنىڭدىن سىرت، ترامپ تۈزگەن «شىمالىي ئامېرىكىنىڭ يېڭى ئەركىن سودا كېلىشىمى» نىڭ ئاساسىي مەقسىتى رايون سىياسىتى بەلگىلەش بازىسى قۇرۇپ شەرقىي ئاسىياغا ئاقايىل تۇرۇشتۇر. ياپونىيەمۇ پات يېقىندا ئامېرىكا بىلەن شېرىكلىشىش ھەققىدە قوش تەرەپلىك كېلىشىمگە ئىمزا قويدۇ. ياۋروپا كومىتېتىنىڭ رەئىسى جۇنكېرمۇ ترامپقا يېڭى سودا كېلىشىمگە ئىشتىراك قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ترامپ ۋەزىپىگە ئولتۇرغان ئىككى يىلدىن بۇيان ئەنە شۇ رەۋىشتە خىتاينىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە توسقۇنلۇق قىلدى. ترامپ خىتاينى ئارىلاشتۇرماي تۇرۇپ دۇنيا تەمىنات زەنجىرىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىۋاتىدۇ. بۇ بىز ئۈچۈن مۆلچەرلىگۈسىز ئىقتىسادىي يۈكسىلىش ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنداق دېيىشكى بولىدۇكى، ترامپ يالغۇز ھالدا كارخانىچىلار ۋە ۋال كۈچسىدىكى مەبلەغ سالغۇچىلار بىلەن تىرىكشىۋاتىدۇ. شۇڭا، مەن بۇنى قەھرىمانلىق دەپ قارايمەن.

كايل باس: سىزچە بىز ھازىرقىدەك ئىقتىسادىي سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئەھۋالدا، خىتاي كېيىنكى قەدەمدە قانداق قىلىشى مۇمكىن؟

سىتېۋ باننون: ئالدى بىلەن، ئۇلار ئامېرىكا پىرېزىدېنتىنىڭ ئالدىنقى ئۆمىد قىلىدۇ. خىتايلار ئاۋام پالاتاسى سايلىمىدا دېموكراتىك پارتىيەنى غەلبە قىلغۇزۇشقا %80 ئىمكانىيەت بار دەپ قاراۋاتىدۇ. ئۇلار پىسخىكا ئۇرۇشى ۋە پۇل دېگەندەك ئىشلەتكىلى بولىدىغانلىقى ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىپ سايلامغا تەسىر كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇپ، ترامپ بىلەن قەتئىي قارشىلىشىدۇ. ئۇلار ئاۋۋال دېموكراتىك پارتىيەنى سايلامدا غەلبە قىلغۇزۇپ، ئاندىن (ئاۋام پالاتاسى ئارقىلىق) ترامپنى سوتقا تارتقۇزماقچى بولۇۋاتىدۇ. يەنى خىتاينىڭ ئەڭ مۇھىم ئىشى ترامپنىڭ يەنە بىر قېتىم ئامېرىكا پىرېزىدېنتى بولۇشىنى توسۇپ قېلىش. چۈنكى، خىتاينىڭ نەزىرىدە، ترامپ نۆۋەتتىكى پۈتۈن «ئالمانچىلىق» نىڭ باش «جاۋابكارى». ئۇلار چوقۇم (ترامپقا) ئوخشاش نۆۋەتتىكى يەرشارى سودا تۈزۈلمىسىگە قارشى تۇرۇپ، «ئامېرىكىنىڭ مەنەئەتتى ھەممىدىن مۇھىم» دەپ چار

سالدىغان بىرىنىڭ ئەمەس، بەلكى نۆۋەتتىكى خەلقئارالىق سودا تۈزۈلمىسىنى قوللايدىغان بىرىنىڭ ئامېرىكىغا پىرېزىدېنت بولۇشى ئۈچۈن جان – جەھلى بىلەن كۈچەيدۇ.

كايل باس: دېمەك، ئۇلار ترامپنىڭ ۋەزىپە مۇددىتى توشۇشىنى كۈتۈۋاتىدۇ؟

سىتېۋ باننون: يالغۇز بۇلا ئەمەس. خىتاي (كۈتۈش بىلەنلا قالماي) ئاكتىپ ھەرىكەتكە ئۆتتى. تۈنۈگۈن (2018 – يىلى 10 – ئاينىڭ 4 – كۈنى) (ئامېرىكىنىڭ مۇئاۋىن پىرېزىدېنتى) پەنس، ئاكسىيوس ۋە باشقىلارنىڭ ئۆزىگە بۇ ھەقتىكى مەخپىي خەۋەرنى يەتكۈزگەنلىكىنى ئېيتتى. بۇ خىتاينىڭ ئامېرىكا سايلىمىغا رەسمىي قول تىقىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئالدىنقى قېتىمقى سايلامدا رۇسلارنىڭ قىلغىنىدەك ئۇششاق – چۈششەك ئىشلاردىن ئەمەس. يەنى، خىتايلار بىرىنچى قەدەمدە پۈتۈن دىققىتىنى ئالدىمىزدىكى ئامېرىكا سايلىمىغا قارىتىۋاتىدۇ.

ئىككىنچىدىن، خىتاي «بىر بەلباغ بىر يول» ۋە «خىتاي ياسىمىچىلىقى 2025» پىلانلىرىنى داۋاملىق پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىلگىرى سۈرىدۇ. بىز يېقىندا خىتاينىڭ سەھرايى كەبىرنىڭ جەنۇبىدا، ئافرىقىدا، كارىب دېڭىزىدا، ۋېنسۇئېلادا، لاتىن ئامېرىكىسىدا ھازىرقىدىن ئىككى – ئۈچ ھەسسە كۆپ مەبلەغ سالغانلىقىنى كۆرىمىز. چۈنكى، ئۇلاردا قولدىن چىقىرىۋېتىلىشى كېرەك بولغان خىتاي پۇلى بەكلا كۆپ. ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي پۇلىنى ئېلىشنى خالايدىغانلار بولۇشى كېرەك.

كايل باس: ھېچكىم (خەلقئارالىق سودا دوللارنىڭ ئورنىغا) خىتاي پۇلى ئېلىشنى خالىمايدۇ.

سىتېۋ باننون: شۇنداق، ھازىر پارس قولتۇقىدا، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە، سەئۇدىي ئەرەبىستاندا، قاتاردا، ئارگېنتىنادىن سەھرايى كەبىرگىچە دۇنيادىكى بايلىق مەنبەسى بار يەرنىڭ ھەممىسىدە خىتايلار بار. قاراپ تۇرۇڭ، ئۇلار چوقۇم (قولدىكى كۆپۈك خىتاي پۇللىرىنى قولدىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن) ھەرىكەت قىلىدۇ.

ئۈچىنچىدىن، خىتايلار ئۆزىگە قىيىنچىلىق قىلغان، خىتاي دۆلەتلىك ھەربىي ئىشلار ئۈنۈپرسىتېنتىنىڭ چىياۋ شياڭ ۋە ۋاڭ گۇيەندىن ئىبارەت ئىككى پولىكوۋىنىكى يازغان، «超限战» «چەك ھالقىغان ئۇرۇش» دەپ بىر كىتاب بار بۇ كىتابنىڭ ئېنگىلىزچىسى 90 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا نەشىر قىلىنغان. بۇ كىتابنى ھەممەيلى ئوقۇپ بېقىشى كېرەك. چۈنكى، بۇ كىتابتا خىتاينىڭ كەلگۈسى ئىستراتېگىيەسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ كىتابتا كەلگۈسىدە خىتاي يۈزلىنىدىغان ئۇرۇشنىڭ ئۇچۇر ئۇرۇشى، ئىقتىسادىي ئۇرۇش ۋە قورال – ياراغ ئۇرۇشى (ئەنئەنىۋى ئۇرۇش) دىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدىغانلىقى، ئامېرىكا قورال – ياراغ ئۇرۇشى (ئەنئەنىۋى ئۇرۇش) غا ماھىر بولغاچقا، خىتاينىڭ

بىۋاسىتە ھەربىي توقۇنۇشتىن ساقلىنىشى كېرەكلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇنداقتا، بىز ئۇچۇر ئۇرۇشى ۋە ئىقتىسادىي ئۇرۇش ھەققىدە توختىلايلى. خىتاي نۆۋەتتە مۇشۇ ئىككى خىل ئۇرۇشنى قىلىۋاتىدۇ. سىز مەن دېگەن ئاشۇ كىتابنى ئوقۇپ باقسىڭىز بولىدۇ. خىتاي بۇ كىتابتا قىلىمىز ياكى قىلغۇمىز بار دېگەن نۇرغۇن ئىشنى قىلىپ بولدى. مەن نۆۋەتتە ترامپ ھۆكۈمەتنىڭ پۈتۈن كۈچىنى خىتايغا قارشى ئىقتىسادىي ئۇرۇشقا مەركەزلەشتۈرۈۋاتىدۇ دەپ قارايمەن ھەم بۇ قارىشىمنىڭ توغرىلىقىغا ئىشىنىمەن. خىتايلار بۇ ئۇرۇشتا چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ ۋە غايەت زور بېسىمغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ.

* * *

مەن 22 ياشلىق دېڭىز ئارمىيە ئوفىستىرى ۋاقتىدا، ئامېرىكا قوغلىغۇچى پاراخوتلىرى جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدىن ئۆتكەندە، مەن (ھەيرانلىقىمدا) «مەن قەيەرگە كېلىپ قالدىم؟» دېگەندىم. چۈنكى، پۈتۈن دۇنيادىكى نېفىت پاراخوتلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك پارس قولتۇقىدىن كېلىپ مالاككا بوغۇزىدىن ئۆتۈپ مۇشۇ جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىغا كىرەتتى.

كايل باس: بۇ ھەم خىتاي ئېنېرگىيە ئېھتىياجىنىڭ 40% نى يۆتكەشتە چوقۇم ئۆتىدىغان لىنىيە.

سىتۇ باننون: مەنچە 5 تىرىلليونلۇق دۇنيا سودىسىنىڭ ئۈچتىن بىرى مۇشۇ لىنىيە ئارقىلىق تاماملىنىدۇ.

كايل باس: شۇنداق.

سىتۇ باننون: دېمەك بۇ پەۋقۇلئادە مۇھىم بىر دېڭىز قاتنىشى لىنىيەسى. كىشىلەر جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنى «دەرىجىدىن تاشقىرى يۇقىرى سۈرئەتلىك سودا يولى» دېيىشىدۇ. بۇ يەردە بىر يىل 365 كۈن، ھەركۈن 24 سائەت چوڭ سودا پاراخوتلىرى قاتناپلا تۇرىدۇ. مۇشۇنچىۋالا مۇھىم بىر يەر ھەققىدە خىتاي نېمە ئىش قىلدى؟ 2015 – يىلى ئۇلار ئاقساراي ئامېرىكا پىرىزدېنتى ۋە خەلقنىڭ يۈزىگە قاراپ تۇرۇپ يالغان ئېيتتى. (يەنى جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدا ھەرقانداق ھەربىي ھەرىكەتتە بولمايمىز دېدى). ئەمەلىيەتتە بولسا، خىتايلار يۆتكەلمەس ئاۋىياماتىكىدىن بەتتە - سەككىزىنى ياساپ، بۇنى سۈنئىي ئارال دەپ ئاتىدى. ئەمەلىيەتتە جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدىكى بۇ مارجان خادا تاشلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئاۋىياماتىكىدۇر. بۇ «ئارال» لاردا ئوت كۈچى كونترول قىلغۇچى رادار، ئىزدەش رادارى، كۈرەشچى ئايروپىلان قاتارلىقلار بار.

كايل باس: يەنە تېخى 10 مىڭ فوت (تەخمىنەن 3 كىلومېتىر) لۇق ئۇچۇش يولى بار دەڭە. ئوباما ئامېرىكا پىرىزدېنتى بولغان مەزگىللەردە خىتاي جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدىكى ئاراللارنى ھەربىيەشتۈرمەيدىغانلىقىنى ئۇ يەردە ياسىغان «ئارال» لىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ پەقەت تەتقىقات ئۈچۈنلا

ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى بىزگە ئوچۇق ئېيتقاندى. (ئەمما كېيىنكى ئەھۋال ئۇنداق بولمىدى) مۇشۇ خىل ئەھۋالدا، بىز خىتايغا قانداق تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك؟ ھازىر بىز بۇ ئاراللارنىڭ ھەممىسىدە 10 مىڭ فوت ئۇزۇنلۇقتىكى ئۇچۇش يوللىرى، باشقۇرۇلىدىغان بومبا باتارىيەسى ۋە باشقا پۈتۈن نەرسىلەر (كېرەكلىك ھەربىي ئەسلىھەلەر) بارلىقىنى كۆرۈۋاتىمىز. گەرچە خىتاي يۇقىرىقى رېئاللىقنى ئىنكار قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما شۇ تاپتا ئۇ يەردە ئاتوم قوراللىرى سەپلەنگەن ئايروپىلانلار بار. مۇشۇ خىل شارائىتتا، بىز ئۇلارغا قانداق تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك؟ ياكى بىز ئۇلار بىلەن بىۋاسىتە تۇتۇشىشىمىز كېرەكمۇ؟

سىتۇ باننون: مەن ئاقسارايغا باش ئىستراتېگىيەچى بولۇپ كىرگەن ۋاقتىدا، مايك فلاين ئىككىمىز ھەممىدىن بۇرۇن دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىغا بارغاندۇق. مەن ئۇ يەردە «سىلەر قىلىشقا تېگىشلىك ئۈچ ئىش بار. (1) ئۇرۇش قوماندانلىرىنىڭ ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى كېرەك. (2) بىز دۆلىتىمىزنىڭ بىخەتەرلىك نازارەتلىرىنى پۈتۈنلەي ئوباما پەرەس ئادەملەرنىڭ ئىگىلىۋېلىشىغا يول قويمايلىقىمىز، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىمىزنىڭ ئادەملىرىنى قويۇشىمىز كېرەك. (3) بىز ئوبامانىڭ ئاسىيا ھەققىدىكى مەيدانغا ئالاقىدار پۈتۈن ماتېرىياللارنى قايتىدىن كۆرۈپ چىقىشىمىز كېرەك» دېگەندىم. مەن ئۇلارنىڭ (يەنى ئوباما ھۆكۈمىتىنىڭ) زادى نېمىنى پىلان قىلغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى ئىدىم. ئاقسارايغا خىزمەت قىلىدىغانلارغا مەلۇمكى، مەن بىر ھەپتەدە يەتتە كۈننىڭ ھەممىسىدە، كۈنىگە 18 سائەتتىن 20 سائەتكىچە خىزمەت قىلىمەن. ئەنە شۇ ۋاقىتتىكى يېرىمى ئاسىيانى تەتقىق قىلىش بىلەن ئۆتدۇ. مەن ئوباما ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ ھەقتە نېمىلەرنى قىلغانلىقىنى تەكشۈرۈپ، بىزنىڭ (ترامپ ھۆكۈمىتىنىڭ) نېمىلەرنى قىلىشىمىز كېرەكلىكى ھەققىدە ئىزدەنگەندىم. مەن ھەقچان بۇ ھەقتە بىر ئۆيگە لىق كەلگۈدەك ماتېرىياللار چىقىشى مۇمكىن دەپ ئويلىغاندىم، ئەمما دەل ئەكسىچە، ماتېرىياللار تولمىمۇ ئاز بولۇپ چىقتى. مەن (ئوباما دەۋرىدىكى) ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاي بىلەن ھەقىقىي تىرىكەشمىگەنلىكىنى بايقىدىم. ئامېرىكىدا نۇرغۇن ئىختىساسلىقلار بار، لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى خىتاي بىلەن بولىدىغان ئىككىنچى قېتىملىق ئىقتىسادىي ئۇرۇشقا ئالاقىدار ئۇرۇش پىلانى ياكى ئىقتىساد پىلانى دېگەندەك بىر نەرسىلەرنى تۈزىمىگەنكەن. ئوبامانىڭ پۈتۈن ئاسىيا - تىنچ ئوكيان رايونىدىكى ئورۇنلاشتۇرمىسى پەقەت ئاۋىستىرالىيەنىڭ دارۋىن شەھىرىگە دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا ئۇرۇش قىلغۇچى ئەترىتىدىن بىرنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولغان. بۇنىڭدىن سىرت، مېنى چۆچۈتكەن يەنە بىر ئىش شۇكى، مەن ياش ۋاقىتلىرىمدا، دېڭىز ئارمىيەسىدە ئوفىستىر بولۇپ يۈرگەندە، بىز جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدىن ئۆتۈپ قالساق، مىلتىق - زەمبىرەكلىرىمىزنى بەتلىپ، رادارلىرىمىزنى ئېچىپ.

قويۇپ ماڭاتتۇق. دېمىسىمۇ ئەركىن سەپەر قىلىش دېگەن شۇنداق بولۇشى كېرەك. بىز ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرىنىڭ دېڭىز ئارمىيەسى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، (جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان) خەلقئارا دېڭىزلاردا خالىغىنىمىزنى قىلاتتۇق. بىز دېڭىز قاتنىشىنىڭ راۋانلىقىغا كاپالەتلىك قىلاتتۇق. لېكىن، ھازىر مەن شۇنى بايقىدىمكى، ئۇ يەردە نۇپۇقسىزلا نۇرغۇن سۈنئىي ئاراللار پەيدا بولۇپ قالدى، بىزمۇ ئۇ يەردە سەپەر قىلغاندا، رادارلارنى، ئوت كۈچى كونتروللىنى ئېتىۋېتىپ، بۇۋاش بالدەك جىمجىت ئۆتۈشكە مەجبۇرلىنىۋاتىمىز. ئاساسىي جەھەتتىن، ئۇلار (خىتايلىقلارنىڭ رۇخسىتى بولغاندىلا ئاندىن ئۆتەلەۋاتىمىز. كايىل باس: بۇ ئىشنى مەن پەقەت ئاڭلاپ باقماپتەنمەن.

سىنتۇ باننون: گەرچە خىتاي خەلقئارا سوتتا ئۆتتۈرۈۋەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنى ئۆزىنىڭ ئىچكى دېڭىزى دەپ ھېسابلايدۇ. خىتاي «خىتايىنىڭ تېررىتورىيە پۈتۈنلۈكى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىدىن شەكىللىنىشكە بولمايدۇ» دەيدۇ. خىتايىنىڭ نەزىرىدە ئۇلار ئۆزلىرى سىزىۋالغان جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنىڭ توققۇز ئۈزۈك سىزىقلىق چېگرا سىزىقى قانچە كۆپ ماتېرىيالدا نەقىل قىلىنسا، قانچە كۆپ تېلېۋىزىيە پىروگراممىلىرىدا كۆرسىتىلسە، بۇنى تەكرارلايدىغانلار قانچە كۆپ بولسا، بۇنىڭغا (يەنى جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنىڭ ھەقىقەتەن خىتايىنىڭ تېررىتورىيەسى ئىكەنلىكىگە) ئىشىنىدىغانلار شۇنچە كۆپ بولىدۇ. مەن ئىلگىرىمۇ جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدا قوراللىق توقۇنۇش يۈز بېرىشى مۇمكىن دېگەندىم. دەرۋەقە، جەنۇبىي خىتاي دېڭىزى بىلەن پارس قولتۇقى دۇنيا توقۇنۇشىغا سەۋەب بولۇشى ئېھتىماللىقى ئەڭ يۇقىرى ئىككى رايوندۇر. چاۋشىيەن مەسىلىسى بۇلارنىڭ ئالدىدا ھېچنەرسە ئەمەس، چاۋشىيەن پەقەت خىتايىنىڭ قورچاق دۆلىتى، خالاس. گەرچە، پىرېزىدېنت ترامپ چاۋشىيەن مەسىلىسىدە ياخشى قەدەملەرنى ئېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن سۈركىلىشنىڭ پارتلاش نۇقتىسى يەنىلا جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدۇر. ھېلىقى كۈنى ئاخشىمى يۈز بەرگەن ئىشتىن سىزنىڭمۇ خەۋىرىڭىز بار. ئۇ كۈنى دېكەيتىپ ناملىق قوغلىغۇچى پاراخوت جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدا چارلاش ۋەزىيىسى ئىجرا قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قارشىسىغا خىتايىنىڭ بىر قوغلىغۇچى پاراخوتى چىقىپ كەلدى. ئەگەر شۇ چاغدا ئىككى پاراخوت بىر - بىرىگە ئۇرۇلغان بولسا...

كايىل باس: قانداق ئىش يۈز بەرگەن بولاتتى؟

سىنتۇ باننون: ئالدى بىلەن پاراخوتتىكى ئىككى - ئۈچ يۈز خادىم شەكسىز ئۆلگەن بولاتتى. بۇنىڭدىن سىرت، ئەگەر ئۇ ئىككى پاراخوت ئاشۇ سۈرئەتتە بىر - بىرىگە ئۇرۇلسا، پاراخوتتىكى قوراللارغا، يېقىلغۇلارغا نېمە ئىش بولىدىغانلىقىغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. ئەمما، خىتايىنىڭ شۇ كۈندىكى قىلىقىنى تەلۋىلىك دېمەي بولمايدۇ. ئۇلار بىزگە ئوچۇقتىن ئوچۇق خىرىس قىلدى. شۇنى ئۇنۇتماسلىق كېرەككى،

بولى دېكەيتىپ ناملىق قوغلىغۇچى پاراخوت خىتاي ياسىۋالغان سۈنئىي ئارالغا 12 ئېنگىلىز مىلچە يېقىنلاشقان. ئەمما، خىتاي ھازىر سۈنئىي ئارالنىڭ ئەتراپىدىكى 15 ئېنگىلىز مىلى دائىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىنىڭ تېررىتورىيەسى دەپ دەۋا قىلىۋاتىدۇ ۋە بىزنى ئۆزىنىڭ تېررىتورىيە پۈتۈنلۈكىگە ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلدى دەپ ئەيىبلەۋاتىدۇ. مېنىڭچە ئامېرىكا پىرېزىدېنتى دونالد ترامپ ھېلىمۇ خىتايغا يەتكۈچە كەڭچىلىك قىلدى. مەنچە بولغاندا، ترامپ خىتايغا 72 سائەت ۋاقىت ئىچىدە سۈنئىي ئاراللاردىكى پۈتۈن رادارلارنى، ھۇجۇم خاراكتېرلىك ھەربىي ئەسلىھەلەرنى، كۈرەشچى ئايروپىلانلارنى، ئۇچۇش بوللىرى ۋە ھاكازالارنى يوقىتىشنى تەلەپ قىلىشى كېرەك. ئەگەر بۇ تەلەپ ئورۇندالمىسا، ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسى 72 سائەتتىن كېيىنكى تۇنجى مىنۇتتا خىتايغا «باردەملىشىپ» قالغان ئەسلىھەلەرنى يوقىتىشى كېرەك. ئاندىن ئۇ يەر خەلقئارا دېڭىزغا ئايلىنىشى لازىم. قېنى شۇ چاغدا خىتاي ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسىنى مويىغا تېگىپ باقسۇن...

كايىل باس: توختاپ تۇرۇڭ، سىز روبرو ئۇرۇش قىلىشنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسىز...

سىنتۇ باننون: مەن ئۇرۇش قىلىش كېرەك دېمىدىم كايىل باس: ئەگەر بىز خىتايىنىڭ ئارالدىكى ئەسلىھەلىرىنى بۇزۇۋەتسەك، ئۇلار قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرمايدۇ. سىنتۇ باننون: ئەمما، خەلقئارا سوتنىڭ ھۆكۈمى بويىچە خىتايىنىڭ ئۇ يەردە تۇرۇش (ئارال ياساش ۋە ھاكازا) ھوقۇقى يوق. شۇنداق بولغانىكەن، بىز نېمە ئۈچۈن خەلقئارا سوتنىڭ ھۆكۈمىنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلمايمىز؟ خەلقئارا سوت خىتايىنىڭ بۇ قىلمىشىنى قەتئىي قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ، دېدى. ئەمما، خىتاي «بۇ دېگەن مېنىڭ تېررىتورىيەم» دەۋاتىدۇ. شۇ نەرسە ماڭا ئايدىڭكى، مېنىڭ (يۇقىرىدىكى خىتايغا 72 سائەت ۋاقىت بېرىش، ئۇنىمىسا قورال كۈچى ئىشلىتىش) تەشەببۇسۇم نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. «بۇرادەر! ئالغىچ قالمىغانسەن؟ بىز جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەي تۇرۇپلا، ئۇرۇشنى باشلىۋېتەمدۇ؟» دەيدىغانلار چىقىشى ئېنىق.

كىشىلەر چوقۇم خەلقئارا ئىقتىسادنىڭ قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلىشى كېرەك. سودا ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ ئاساسى. ئەمما، بىز بىلەن خىتايىنىڭ ئارىسىدىكى سودا چوقۇم ترامپ ئەڭ دەسلەپتە ئېيتقانداك ئۆزئارا نەپ بەتكۈزىدىغان تىجارەت بولۇشى كېرەك. شۇڭا، خىتاي شۇنى قەتئىي تونۇپ يېتىشى كېرەككى، ترامپ بۇ ئىشتا (يەنى نۆۋەتتىكى ئامېرىكىغا زىيانلىق ئامېرىكا - خىتاي سودا مۇناسىۋىتىنى ئۆزگەرتىشتە) ھەرگىز يول قويمايدۇ. ئامېرىكانى ئەخمەق قىلغىلى بولىدىغان كۈنلەر ئاياغلاشتى.

تەرجىمىدە: ئەنۋەر قارقازۇم (بۇ كۆرۈشمە 2018-يىلى 10-ئاينىڭ 5-كۈنى فىلىمغا ئېلىنغان)

ستالين بىلەن سۇڭ زېۋېن ئارىسىدىكى كۆرۈشۈش خاتىرىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئالاقىدار قىسمى

1945 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى

«ۋېلسون مەركىزى»دىكى 123425 - نومۇرلۇق ئارخىپ

ستالين: بۇنداق قىلىش يوللۇق. ئەڭ ياخشى ئۇسۇل (يەرلىك خەلققە) ھوقۇق بېرىش. بىزدىمۇ (سوۋېت ئىتتىپاقىدىمۇ) نۇرغۇن مىللەتلەر بار. خىتاي بۇ مەسىلىنى ھەل قىلمىسا بولمايدۇ. (يەرلىك خەلقنىڭ) ئەڭ ئەقەللى ھوقۇقلىرى ئېتىراپ قىلىنمىسا، ئاۋارىچىلىق تۈگىمەيدۇ. سۇڭ زېۋېن: قوشۇلمىمەن. بىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە مۇئامىلە قىلىشتا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆگىنىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلىرىمىز بار. بىز يول قويۇشنى خالايمىز. لېكىن، يول قويساقمۇ ئۇلار ئىتائەت قىلغىلى ئۇنىمىسا، ئۇ چاغدا چوقۇم قورال كۈچى ئىشلىتىمىز. ستالين: ئۇلار بۆلۈنمەكچىمىكەن؟ سۇڭ زېۋېن: ئۇلار يېڭى جۇمھۇرىيەت قۇرغانلىقىنى جاكارلاپمۇ بولدى.

ستالين: مەن بۇ ھەقتىكى ئۇچۇرلارنى كۆرۈپ چىقىمەن. بۇ ھەقتە يەنە پاراڭلاشساق بولىدۇ. بىزنىڭ چېگرامىزدىكى قورال - ياراغ ئەتكەسچىلىكىنى توسۇش مەسىلىسىگە كەلسەك، بۇ بىزنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىمىز. ئەگەر چېگرادا يوقۇقلار مەۋجۇت بولسا، بىز قىلىشقا تېگىشلىكىنى قىلىمىز. سۇڭ زېۋېن: نوپىلاڭچىلار ئۇ يەردە (شەرقىي تۈركىستاندا، ت)

سۇڭ زېۋېن: «شىنجاڭ» مەسىلىسىدە، جانا بىگىز بىزگە ياردەم قىلىپ، ئۇلارنى باستۇرۇپ بېرىشنى خالامدۇ؟ ستالين: قانداق شەكىلدە؟ ئارمىيە ئەۋەتىپمۇ؟ سۇڭ زېۋېن: ياق. بىز سىزنىڭ (سوۋېت - شەرقىي تۈركىستان) چېگرادىكى قورال - ياراغ ئەتكەسچىلىكىنى توسۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز. ستالين: بىزنىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىش ھوقۇقىمىز يوق. سۇڭ زېۋېن: خىتاي زېمىنىدا (شەرقىي تۈركىستاننى دېمەكچى، ت) ئەمەس، چېگرادا. ستالين: خىتاي (يەرلىك) خەلققە ھوقۇق بېرمەيدۇ؟ سۇڭ زېۋېن: شۇنداق، بۇ بىر سىياسىي ھەم ھەربىي مەسىلە. ئىككىلا خىل ھەل قىلىش چارىسى بولمىسا، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. ستالين: ئەھۋال شۇنچە ئېغىرمۇ؟ سۇڭ زېۋېن: ئىلىنىڭ بىر قىسمىنى توپىلاڭچىلار بېسىۋالدى. ستالين: ئويغۇر (ئويغۇر) لارمۇ خاۋساك (قازاق) لارمۇ؟ سۇڭ زېۋېن: ئارىلاش. بىز ھەممە ئىرققا ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى ئويلايمىز. بۇ ھەم مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر يولى. لېكىن، بىز نوپىلاڭچىلار بېسىۋالغان زېمىنلارنى قايتۇرۇۋېلىشىمىز كېرەك.

ئەزەلدىن مەۋجۇت بولۇپ باقمىغان قوراللار بىلەن قوراللانغان.
 ستالىن: بۈگۈنكى كۈندە ھەرقانداق يەردە قورال سېتىۋالغىلى بولىدۇ.
 سۇڭ زېۋېن: لېكىن، شىنجاڭدا ئۇنداق ئەمەس.
 ستالىن: نېمىشقا؟

سۇڭ زېۋېن: قاتناش مەسلىسى سەۋەبلىك.
 ستالىن: ھىندىستان ئۇلارغا قورال سېتىپ بەرمەسمۇ؟ ئىككى دۆلەت (ختاي بىلەن
 ھىندىستان) ئۇرۇشقان ۋاقىتتا، ئارىسىدىكى بىرىنىڭ ئۆكتىچىلەرگە قورال سېتىپ بېرىشى
 بولۇپ تۇرىدىغان ئىش.

سۇڭ زېۋېن: (ئۇ يەردىن) قورال توشۇشقا ناھايىتى قىيىن.
 ستالىن: (ئۇنداقتا) سىزچە (ئۇلارنىڭ قولىدىكى) قورال بىزنىڭ تېررىتورىيەمىزدىن
 چىققانكەن - دە؟

سۇڭ زېۋېن: شۇنداق بولۇشى مۇمكىن.
 ستالىن: بۇ ھەقتە ئايرىم پاراڭلىشايلى. لېكىن، مەنچە بۇ خىل ئېھتىماللىق بەك تۆۋەن.
 سۇڭ زېۋېن: مەن سىزنىڭ پۈتۈن ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنىپ بۇ ئىشنى توسۇشىڭىزنى ئۈمىد
 قىلىمەن. بىز توپىلاڭچىلارنى تىنچ يول بىلەن ئۆتۈشقا تىرىشىمىز.

ستالىن: بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى
 مەزگىلىدە، بىر تۈركۈم قورال - ياراغ
 زاۋۇتلىرى گېرمانىيەگە قورال سېتىپ
 بەرگەن. ئەجەبا، سىلەرنىڭ ئارمىيەڭلارمۇ
 (شەرقىي تۈركىستاندىكى) توپىلاڭچىلارغا
 يۇقىرى باھادا قورال سېتىپ بەرمىگەندۇ؟
 سۇڭ زېۋېن: جاۋابىمغا ئىشەنسىڭىز
 بولىدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ (شەرقىي
 تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ)
 قولىدا بىزنىڭ ئارمىيەمىزنىڭكىدىن
 سەرخىل قوراللار بار.

ستالىن: قارىغاندا سىز بۇ ھەقتە كۆپ
 ئۇچۇرغا ئىگىدەك قىلىسىز.
 سۇڭ زېۋېن: بىزگە ئۆزىمىزدە يوق
 زەمبىرەك ئوقلىرى ئېتىلدى. مەن
 سىزنىڭ باشقا قىيىنچىلىقلىرىمىز بىلەن
 بىرگە مۇشۇ باش قىيىنچىلىقىمىزنىمۇ
 ھەل قىلىپ بېرىشكە
 ئىنتىلىدىغانلىقىڭىزنى بىلىمەن...

تەرجىمىدە : ئەنۋەر قاراقرۇم

نازىگۈم

چىمەنگۈل ئاۋۇت

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك شائىرەسى ،
تونۇلغان ئەدىب چىمەنگۈل ئاۋۇت
1973-يىلى قەشقەردە تۇغۇلغان.
2018-7-ئايدا لاگىرغا ئېلىپ كېتىلگەن.

نازىگۈم!

سېنى چاقىرسام
قۇمۇشلار تىترەپ كەتتى،
يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىمغا تىكەن پاتتى.
سەن يېنىمغا كەلمىدىڭ،
قولۇڭدىكى پىچاقنى قولۇمغا بەردىڭ.
چۇۋۇلغان چاچلىرىمىز،
بىرتىلغان كۆيىنىكىمىز...
سوغۇق شامالدا يەلپۈندى،
كۆزلىرىمىز يىراقلارغا تەلپۈندى.

- نازىگۈم!

- ھە...

ئۆزىمىزچە كۈلۈشۈپ كەتتۇق،
پېشىمىز بىلەن،
توپلارنى لاي،
قۇمۇشلارنى نەي ئەتتۇق.

نازىگۈم

قوللىرىڭنى مۇجۇدۇم،
لەۋلىرىمنى قانىغۇدەك چىشلىدىم،
بىر چاغلاردا مەنمۇ،
سەندەك قېچىشنى،
سەندەك كۆيۈشنى،

سەندەك ئۆلۈشنى ئويلايدىغان قىز ئىدىم!
ئاتلارنىڭ كىشىنى ئاڭلىدى،

پەريادىڭ بىلەن

يۈرەك باغرىم داغلاندى:

«ئاغدىن چۈشكەن لاي سۈنى،

سۈزۈپ ئىچەر ئەر بارمۇ؟

نازۇك باشقا مۇڭ چۈشتى،

ئېلىپ قاچار ئەر بارمۇ؟»

- نازىگۈم!

قەپەزدە سايرايدۇ مېنىڭ بۇلمۇلۇم،

ئۇنىڭمۇ تاغى بار،

بەلبېغدا پىچاق،

يۈرىكىدە داغى بار!

مەنلا ئېچىلىدىغان

قىيامەتلىك باغى بار...

مېنىڭمۇ ساڭا ئوخشاش تۈۋلىغىم كېلەر!

ئىچىمدىكى ئوتنى بىر ئۇ بىلەر،

بىر ئاللاھ بىلەر:

«يالىغۇز كېيىك تاغدا قالدى،

كۈن چۈشكىدەك يەر بارمۇ؟

بۇ قىسمەتنى ئىگەم سالدى،

ئېپ قاچقۇدەك ئەر بارمۇ»

نازىگۈم!

ئاتلارنىڭ كىشىنى ئاڭلىدى،

ھەسرەتلىرىم ھەسرەتلىگە باغلاندى.

سودا ئۈرۈشى خىتاي ئىقتىسادىنى

پەلسەپە تەتقىقاتى

چارلىق ۋاللىپىس

لېكىن، خىتايلار ئامېرىكىنى خۇشخۇدلىق مالىمانچلىققا قۇتراتقۇلۇق قىلدى دەپ ئەيىبلدى، شۇنداقلا خىتاي پۇلىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا قارشى پېرېۋوت نىسبىتىنىڭ تۆۋەنلىشىگە يول قويدى. بۇ (مەزكۇر ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى) مۇناسىۋەتنىڭ ياخشىلىنىش بىر چەتتە تۇرسۇن، تېخىمۇ پامانلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ترامپ بىر يىل ئاۋۋال تاموژنا بېجى قويغاندىن باشلاپ، ئامېرىكا - خىتاي سودىسى شىددەت بىلەن تۆۋەنلىدى. لېكىن، بېيجىڭ 7 - ئايدىكى دوكلاتىدا ئۆزىنىڭ ياۋروپا ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا بىلەن بولغان سودا مىقدارىنىڭ ئاشقانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇ خىل ئېشىشنى شۇنداق ئىزاھلاش مۇمكىنكى، نۆۋەتتە خىتاي شىركەتلىرى ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى ۋېينام ۋە مالايسىيا دېگەندەك باشقا دۆلەت - رايونلارغا يۆتكەپ، مەھسۇلاتلىرىنى بۇ دۆلەتلەردە ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدە پىششىقلاپ ئىشلىگەندىن كېيىن، ئامېرىكىغا يۆتكەۋاتىدۇ. بۇلار ۋېينامنىڭ (ئامېرىكا بىلەن بولغان) سودا ئاكتىپ پەرقى 20 مىليارد دوللارنى بىر قاتلاپ، 40 مىليارد دوللارغا چىققانىدى، بۇ يىلنىڭ ئالدىنقى بەش ئايىدا ئۇلارنىڭ سودا ئاكتىپ پەرقى 21.5 مىليارد دوللارغا يېتىپ، ترامپ ھۆكۈمىتىنى بارغانسېرى ئەندىكىدۇر مەكتە.

ئامېرىكا سودا ۋەكىلى روبرت لايتهزېر كېڭەش پالاتاسى مالىيە كومىتېتىغا قىلغان سۆزىدە، ۋاشىنگتوننىڭ ۋېينامغا «تەشۋىشچانلىقنى بۇزىدىغان بۇ خىل سودا پەرقىنى تۈگىتىشكە ھەرىكەت قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوچۇق بىلدۈرگەنلىكى»نى ئېيتتى.

ئۇ «ۋېينام ئامېرىكىدىن مال ئىمپورت قىلىش مىقدارىنى ئاشۇرۇشى كېرەك. شۇنداقلا، تاۋار، مۇلازىمەت، يېزا ئىگىلىكى مەھسۇلاتلىرى ۋە بىلىم مۈلۈك ھوقۇقىغا ئالاقىدار بازارغا كىرىش چەكلىمىلىرىنى ھەل قىلىشى لازىم» دېدى. ترامپ يېقىندا يەنە ئەگەر ئامېرىكا بىلەن ۋېينام ئارىسىدىكى سودا پاسسىپ پەرقى ئەھۋالى ياخشىلانمىسا، ۋېينامنىڭ ئېكسپورت ماللىرىدىن تاموژنا بېجى ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى پۈرتىپ ئۆتتى.

ترامپ «نۇرغۇن شىركەتلەر ۋېينامغا يۆتكىلىۋاتىدۇ، لېكىن ۋېينام بىزنىڭ ئەۋزەللىكىمىزدىن خىتايدىنمۇ بەكرەك پايدىلىنىۋاتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، بۇ يەردە تولىمۇ قىزىقارلىق بىر ۋەزىيەت مەۋجۇت» دېدى.

جۈمە كۈنى (2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى) پىرېزىدېنت ترامپ خىتاينىڭ ئامېرىكىغا ئېكسپورت قىلغان ماللىرىغا قويغان تاموژنا بېجىنىڭ پۈتۈن خىتاي ئىقتىسادىغا ئېغىر تەسىر يەتكۈزۈشكە باشلىغانلىقىنىڭ يېڭى ئالامەتلىرى كۆرۈلدى.

خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ دوكلاتىدا دېيىلىشىچە، 2019 - يىلى 7 - ئايدا خىتاي ئامېرىكىغا ئېكسپورت قىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ مىقدارى 6.5% تۆۋەنلىگەن. بۇ ترامپ 250 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىكى خىتاي ماللىرىغا قويۇلدىغان تاموژنا بېجىنى 25% كە ئۆستۈرگەندىن كېيىنكى ئىككىنچى ئايدۇر. خىتاينىڭ ئامېرىكىدىن مال ئىمپورت قىلىش مىقدارىمۇ 19.1% تۆۋەنلىدى.

بەلكى، تېخىمۇ كۈچلۈك ئاگاھلاندۇرۇش سىگنالى شۇكى، مەزكۇر دۆلەتنىڭ (خىتاينىڭ) ئىشلەپچىقارغۇچىلار باھا كۆرسەتكۈچى مىنۇسقا ئايلىنىپ، ئالدىنقى ئايدىكى تەڭپۇڭ سەۋىيەدىن 0.3% تۆۋەنلىگەن. بۇ PPI نىڭ (خىتايدا) ئۈچ يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم مەنپىيگە ئايلىنىشىدۇر.

تەھلىلچىلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئامېرىكا بىلەن بولغان سودا ئۇرۇشى خىتاي زاۋۇتلىرىنى ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى توپ سېتىش سودىگەرلىرىگە ئەرزان باھادا سېتىشقا مەجبۇرلىماقتا.

يەنە بىر ھالقىلىق كۆرسەتكۈچ زاۋۇت ئىگىدارلىرىنىڭ كەپپىياتىنى باھالاشتا قوللىنىلىدىغان «ياسىمچىلىق ساھەسىدىكى سېتىۋېلىش باشقۇرغۇچىلىرى كۆرسەتكۈچى» (PMI) بولۇپ، بۇ كۆرسەتكۈچ 2019 - يىلى 7 - ئايدا 49.7 بولغان. بۇ سان گەرچە ئالتىنچى ئايدىكىدىن بىر ئاز يۇقىرى بولسىمۇ، لېكىن ھېلىمۇ 50 نىڭ ئاستىدا ئىكەنلىكى (خىتاي) سانائەت ئارماقلىرىنىڭ يەنىلا تارىيىش ھالىتىدە تۇرغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

خىتاي دۆلەتلىك ئىستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ جۈمە كۈنى (2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى)دىكى دوكلاتىدا، (خىتايدا) ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىنىڭ ماشىنا دېگەندەك كاپىتال مەھسۇلاتلىرىنىڭ بىر ئاي ئىچىدە 0.7% تۆۋەنلىگەنلىكى كۆرسىتىلدى.

پىرېزىدېنت ترامپ خىتايدىكى ئىقتىسادىي چېكىنىشنىڭ ئامېرىكا بىلەن خىتاي - ئارىسىدا 9 - ئايدا ئېچىلىدىغان يىغىندا بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنى يېڭى سودا كېلىشىمى تۈزۈشكە مەجبۇرلىيالىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ترامپنىڭ ئىقتىساد مەسلىھەتچىسى لاررى كۇدلوۋ: خىتاينىڭ ئىقتىسادى گۇمران بولۇۋاتىدۇ

مايكول شىتتزر

CNBC (ئىستېمالچىلار خەۋەرلىرى ۋە سودا قانلى) نىڭ 2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىكى خەۋىرى ئاقساراي ئىقتىساد مەسلىھەتچىسى لاررى كۇدلوۋ سەيشەنبە كۈنى (2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى) CNBC غا، ئامېرىكا ئىقتىسادى نىسبەتەن كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكا خىتاي بىلەن بولغان سودا سۆھبىتىدە ئۈستۈنلۈككە ئىگە، دېدى.

«خىتاينىڭ ئىقتىسادى گۇمران بولۇۋاتىدۇ. ئۇ 20 يىل ئاۋۋالقى كۈچلۈك دۆلەت ئەمەس» دېدى كۇدلوۋ «SQUAWK ON THE STREET» تا.

ئۇ سۆزىنىڭ داۋامىدا يەنە: «خىتاي مەبلىغىگە ئالاقىدار ھەرقانداق ئۇزۇن مۇددەتلىك تەھلىل جەدۋەللىرى ياكى ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلەر خىتاينىڭ <سجىل تۆۋەنلەش> يۈزلىنىشىنى كۆرسەتمەكتە. ئۇلارنىڭ (ھەردائىم) بىر قانچە نۇقتا يۇقىرىلىتىپ ئېلان قىلىنىدىغان GDP (دۆلەت ئىچى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى) سى ئىزچىل تۆۋەنلىمەكتە» دېدى.

خىتاي ئىككىنچى پەسىلدە ئۆز ئىقتىسادىنىڭ 6.2% ئاشقانلىقىنى ئېلان قىلدى، بۇ ئۇنىڭ كەمىدە 27 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن GDP ئېشىش نىسبىتىدۇر. خىتاي پاي چېكى بازىرىمۇ ئومۇمىيۈزلۈك چۆكۈۋاتىدۇ. شاڭخەي ئاكسىيەسى ئۈنۈۋىرسال كۆرسەتكۈچى بۇلتۇرقى ئەڭ يۇقىرى نۇقتىدىن 15% تىن كۆپرەك تۆۋەنلىدى. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، (ئامېرىكىدىكى) S&P 500 كۆرسەتكۈچى بۇلتۇرقى ئەڭ يۇقىرى نۇقتىدىن 5% لا تۆۋەن، شۇنداقلا ئۇ 2019 - يىلى 15% كە يېقىن ئۆزلىدى.

دۈشەنبە كۈنى (2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى) سودا ئۇرۇشى يېڭى بىر پەللىگە چىققان بولسىمۇ، كۇدلوۋ CNBC غا «ئامېرىكا سۆھبەتلىشىشى ۋە كېلىشىم تۈزۈشى خالايدۇ» دېدى.

كۇدلوۋ: خىتاي سودا كېلىشىمى ئىمزالاشنى رەت قىلىشى مۇمكىن، لېكىن ئامېرىكا ئىقتىسادىتىكى ھەرقانداق تۆۋەنلەشكە خىتايدىن بەكرەك بەرداشلىق بېرەلەيدۇ، دېدى. ئۇ يەنە: «مەنچە خىتاي بىزدىن ناھايىتى كۆپ دەرىجىدە، خېلى ئوبدانلا ھالسىرىۋاتىدۇ. ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادى تولىمۇ كۈچلۈك، لېكىن خىتايلارنىڭ ئۇنداق ئەمەس» دېدى.

رېپېتېر ئاڭلىتىلىشى: سودا ئۇرۇشىنىڭ ئەۋجىگە چىقىشىغا ئەگىشىپ، 7 - ئايدا خىتاي ئىقتىسادى ناچارلىشىپ، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىدىكى ئېشىش 17 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيە چۈشتى.

رېپېتېر ئاڭلىتىلىشىنىڭ 2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىكى ماقالىسى

ئەۋجىگە چىقىۋاتقان ئامېرىكا سودا ئۇرۇشىدا كارخانا ۋە ئىستېمالچىلارغا ئېغىر نەسىر كۆرسىتىدىغان بىر تەدبىر ئېلىنىشى بىلەن، 7 - ئايدا خىتاينىڭ سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىدىكى ئېشىش 17 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيەگە چۈشۈپ، خىتاي ئىقتىسادى مۆلچەردىكىدىنمۇ بەكرەك تۆۋەنلىدى.

خىتاي دۆلەتلىك ئىستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ كۆرسىتىشىچە، خىتاينىڭ سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى بۇلتۇر 7 - ئايدىكىدىن 4.8% تۆۋەنلىدى. بۇ رېپېتېر ئاڭلىتىلىشىنىڭ راي سىناش نەتىجىسىدە كۆرسىتىلگەن ئەڭ تۆۋەن مۆلچەردىكىدىنمۇ تۆۋەن، شۇنداقلا 2002 - يىلى تۆتىنچى ئايدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن ئېشىش نىسبىتىدۇر.

بەشىنچى ئايدا ۋاشىنگتوننىڭ بەزى مەھسۇلاتلاردىن ئېلىنىدىغان ناموژنا بېجىنى جىددىي ئۆستۈرگەنلىكى سەۋەبلىك، تەھلىلچىلەر خىتاي سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنىڭ 7 - ئايدا 6 - ئايدىكى 6.3% لىك ئېشىش نىسبىتىدىن 5.8% كە تۆۋەنلىشىنى مۆلچەرلىگەنىدى. (ئەمما، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەندەك، بۇ نىسبەتەن مۆلچەردىكىدىنمۇ تۆۋەن بولدى، ت).

خىتاي سانائەت مىنىستىرلىقى ئالدىنقى ئايدا «خىتاي 2019 - يىلىدا سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى 5.5% تىن 6% كىچە ئاشۇرۇش نىشانىنى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن <زور تىرىشچانلىق> قا موھتاج» دېدى.

داۋاملاشقانلىقى بىرەر يىلچە بولغان، ئىككىلا تەرەپنىڭ ئىقتىسادىنى خەۋىپكە دۇچار قىلىدىغان، شۇنداقلا يەرشارىۋى چېكىنىشكە يول ئېچىشى مۇمكىن بولغان ئامېرىكا - خىتاي سودا ئۇرۇشى يېقىنقى بىر قانچە ئايدا باشقىچە ئەۋج ئالدى.

ئامېرىكا پىرېزىدېنتى دونالد ترامپنىڭ 2019 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ تېخىمۇ كۆپ خىتاي ماللىرىدىن 10% ناموژنا بېجى ئالىمەن دېيىشى بىلەن ئارىدا قىسقا بىر مۇددەت توختىغان ئۇرۇش يەنە داۋاملاشتى.

خىتاي ئۆزىنىڭ خەلق پۇلى (يۈەن) نىڭ دوللارغا بولغان پىرېۋوت نىسبىتىنى 11 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيەگە چۈشۈرۈپ، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ بېيجىڭنى «پۇلنى تىزگىنلىگۈچى» لەر تىزىملىكىگە كىرگۈزۈۋېتىش ئىستىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

سەيشەنبە كۈنى (2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى) دونالد ترامپ خىتاينىڭ ئامېرىكىغا ئىمپورت قىلغان ماللىرى ئارىسىدىكى يانفون ۋە باشقا كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن ئېلىنىدىغان ناموژنا بېجىنى ۋاقتىنچە كېچىكتۈرىدىغانلىقى ئېيتقاندىن كېيىن ۋەزىيەت بىر ئاز يۇمشىدى. ھالبۇكى، ترامپنىڭ بۇنداق قىلىشى پەقەتلا ئامېرىكىنىڭ بايرام كۈنلىرىدىكى تىجارىتىگە تەسىر بەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن ئىدى.

ئەمما، ئالدىمىزدىكى ئايدا (9 - ئايدا) ۋاشىنگتوننىڭ 300 مىليارد دوللار قىممىتىكى خىتاي ئىمپورت ماللىرى تىزىملىكىدىكى ماللارنىڭ ئەڭدىن تولىسىدىن يېڭى ناموژنا بېجى ئېلىنىدۇ. تەھلىلچىلەر يېقىندىن بۇيان سودا ئۇرۇشىنىڭ بۇ رەۋىشتە ئەۋجىگە چىقىشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئارىسىدا ئۇزاققىچە كۈچكە ئىگە بولىدىغان سودا كېلىشىمى ئىمزالىنىش ئېھتىماللىقى بەكلا تۆۋەنلەپ كەتتى، دېدى.

تەرجىمىدە: ھېكمەت يار ئىبراھىم

ئۇيغۇرلاردا مۇزىكا - سۇجۇپ دەۋرى

شۇڭقار تېكىن

گېرمانىيەلىك تۈركشۇناس گابائىن خانىم ئۇيغۇرلارنىڭ سەنئىتى ھەققىدە توختالغاندا «قەدىمكى شەرقى تۈركىستاننىڭ ئوپىرا ئۆمەكلىرى، ناخشىچىلىرى، ئەر-ئايال سازەندىلىرى جۇڭگوغا بېرىپ ئۆز ماھارەتلىرىنى نامايەن قىلغان ۋە ئۇ بەرلەردە قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشكەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۈركلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار بار ئىدى.» دەپ يازىدۇ. (1) ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىنىڭ ئالاھىدە بىر تارىقىنى شەكىللەندۈرگەن كۈسەن مۇزىكىلىرى قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلار ۋە تەندىلا ئەمەس بەلكى خىتاي ۋە ھىندىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ شۆھرەت قازانغان ئىدى. مىلادى 4-ئەسىرلەردىن باشلاپ كۈسەن مۇزىكىلىرى خىتاي دۆلىتىدە ئۈستۈنلۈكنى ئىگەلەشكە باشلىغان ۋە 4-7-ئەسىرلەردە ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكەن.

خىتاينىڭ جىن سۇلالىسى تارىخىدا كۆرسىتىلىشىچە، نەي، بۇرغا، دۇمباق قاتارلىق سازلارنى جاڭ چىيەن غەربى يۇرتتىن ئېلىپ كېلىپ تۇنۇشتۇرغان. شۇنداقلا خەن ئوردىسىنىڭ مۇزىكىلىرىمۇ قۇمۇل، كۈسەن مۇزىكىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئىشلەنگەن. «قابۇستامە» دېيىلىشىچە، جۇ سۇلالىسىدىن سۈي سۇلالىسىغىچە بولغان مۇزىكىلارنىڭ ھەممىسى دېڭىزدەك كۈسەن مۇزىكىلىرىنى ئاساس قىلغان. (1) «كونا تاڭنامە» دېمۇ كۈسەن مۇزىكىلىرىنىڭ تاڭ ئوردا مۇزىكىلىرىدىكى يۇقىرى ئورنى كۆرسىتىلگەن. ئۇيغۇر مۇزىكىلىرى خىتاي دۆلىتىدە ئوردا ئىچىدىلا ئەمەس خەلق ئارىسىدىمۇ كەڭ تارقالغان. خىتايغا تونۇلغان ئۇيغۇر كۈيىشۇناسلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ دەسلەپ خاتىرىلەنگەن سۇجۇپ ئاقارى بولۇپ، 6-ئەسىردە كۈسەندە تۇغۇلغان. «سۈينامە» مۇزىكا تەزكىرىسى» دىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، سۇجۇپ 557-يىلى سىبىرلار(سىيانپىلار) قۇرغان جۇ سۇلالىسىغا ياتلىق قىلىنغان تۈرك مەلىكىسىنىڭ سەنئەتكارلىرى قاتارىدا چاڭئەنگە كەلگەن. سۇجۇپ چاڭئەنگە بارغاندىن كېيىن ئۇيغۇر كۈيىشۇناسلىقىنى خىتايغا تارقاتقان ۋە مۇزىكىلارنى يېتىشتۈرگەن. سۇجۇپنىڭ «12 رېتىملىق كۈي قانۇنىيىتى» خىتايدا يۈكسەك ئېتىۋارغا ئېرىشكەن. سۇجۇپنىڭ «12 رېتىملىق كۈي قانۇنىيىتى» يالغۇز كۈسەن مۇزىكىلىرىنىڭ نەزىرىيىسى بولۇپلا قالماستىن پۈتكۈل ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ كۈيىشۇناسلىق ئۆلچىمى ئىدى. (3)

ياپونىيە تارىخچىسى خاياسى كېنزو ئۆزىنىڭ «سۈي - تاڭ بەزمە نەغمىلىرى تەتقىقاتى» (گومورو نەرسىمە قىلغان) دېگەن 9 باپلىق كىتابىدا، سۇجۇپنىڭ 12 رېتىملىق كۈي قانۇنىيىتى «جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىدا مىسلىسىز يېڭىلىق كەيپىياتى تۇغدۇردى، ھەتتا سۈي سۇلالىسى دەۋرىدە ياپونىيە مۇزىكىسىغا زور نەسىر پەيدا قىلغان»، دەپ يازغان (5) غىجەك، بەرباپ(پىپا)، (6)، راۋاپ(بەشتار پىپا)، بالامان(بىلى)، غوڭقا(كۆڭخۇ) (3) قاتارلىق ئۇيغۇر چالغۇلىرى خىتايغا تارقىلىپ ئۇلارنىڭ مىللى چالغۇلىرىغا ئايلانغان. كۈسەن سازەندىلىرى 20 كىشى بىر ئوركېستىر بولۇپ، ئۇلاردا تىك غوڭقا(ئۆرە غوڭ)، بەرباپ، راباپ، سىك(18 تۈشۈكلۈك ھىم نەي)، يالغۇز زەك(نەي)، بىلى(بالمان)، ناغرا، داپ، جاللا قاتارلىق 15 خىل چالغۇ بولغان.

سۇجۇپ ۋەكىللىك قىلغان « 12 تېمپىرامىنتسىيىلىك كۆي قانۇنىيىتى» قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىچىلىقىنىڭ نەزەرىيە ئاساسى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇزىكىلىق پاراسىتىنىڭ ئاساسىي جەۋھىرى ئىدى. بارلىق ئۇيغۇر مۇزىكىلىق ئەسەرلىرى — قەدىمكى مۇقاملار، ئىلىغىيلەر، نەغمە مۇزىكىلىرى ئەنە شۇ كۈشۈناسلىق سىستېمىسى ئاساسىدا قۇرۇلغان. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى « ئون ئىككى مۇقام» « ئۇيغۇر مىللىتى مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مۇزىكا — سەنئەت شەكىللىرىنىڭ بۇقىرى دەرىجىدىكى مەركەزلىشىشى ۋە يۇقىرى دەرىجىدىكى تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىسى» (7) نىڭ 12 پارچە چوڭ ھەجىمىدىكى مۇزىكىلىق ئەسەر سۈپىتىدە، ئۇيغۇر كۈشۈناسلىقىنىڭ تارىخىي راۋاجى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن.

مەنبەلەر:

- كۈسەن مەدەنىيىتى، 2010-يىللىق سانى 19-بەت قابۇسنامە، 1-جىلد
- (3)(6) ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن «ئۇيغۇر خەلق كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» ھەققىدە» 40-بەت
- (4) سۈي، تاڭ دەۋرلىرىدىكى قەدىمىي ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىدىن نەي، بەرباپ، غوڭقا قاتارلىقلار ياپونىيىنىڭ كونا پايتەختى ئەيلاڭدىكى مەشھۇر جىڭساڭيۈەن مۇزىيىدا ساقلانماقتا.
- (5) خىتاي خەن سۇلالىسىدىكى ليۇ شى يازغان «ئاتالغۇ شەرىھى» دېگەن كىتابتا پىپا ھەققىدە تۇنجى مەلۇمات بېرىلگەن. ۋامالەنكى تارىلىق ساز نامى ھىندىستاننىڭ گوپتا سۇلالىسى (320 - 495-يىللار) ۋاقتىدا يېزىلغان «ناتيا ساسترا» (Natya sastra) ناملىق كىتابتا تۇنجى قېتىم تىلغا ئېلىنغان.

ئۇيغۇر تىلىنى قۇتقۇزۇپ قېلىشتىكى تەدبىرلەر

شۇڭقار تېكىن

ھازىر دۇنيادىكى 7 مىليارد نوپۇس پەقەت 6000 دىن ئارتۇق تىل بىلەن سۆزلىشىدۇ. دۇنيا نوپۇسىنىڭ 95% ى سۆزلىشىدىغان تىللارنىڭ سانى 100 ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇيغۇر تىلى مۇشۇ تىزىملىكتە 50 نىڭ ئىچىگە كىرىدۇ (ئەڭ ئازدا 20 مىليون ئۇيغۇر بار دېيىلسە) قالغان 5% ئادەم سۆزلىشىدىغان 5900 دىن ئارتۇق تىلنىڭ ئۈچتىن ئىككىسى كېلەر ئەسىرگىچە يوقۇلۇپ كېتىدۇ دەپ قارالماقتا. ئۇيغۇر تىلى ھازىرقى دۇنيادىكى ئەڭ مۇكەممەل تىللارنىڭ بىرى بولۇپ 2000 يىلدىن ئارتۇق يېزىق تارىخى داۋامىدا تەرەققى قىلىپ تا بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلگەن. ھازىرقى زاماندىكى تىللارنىڭ ئىچىدە بەزى تىللاردا سۆزلىشىدىغانلارنىڭ سانى 100 مىليوندىن ئاشسىمۇ، بۇ تىللارنىڭ يا فونىتىپكىلىق يا لېكسىكىلىق چەكلىمىلىكلىرى دۇنياۋى تەرەققىياتلاردا ئاجىزلىقنى نامايەن قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇر تىلى مەيلى قايسى جەھەتلەردىن بولسۇن بۇنداق ئاجىزلىقلاردىن خالى بولۇپ، تىلنىڭ قولايلىقلىقى ۋە ئىپادىلەش ئىقتىدارى جەھەتلەردە ھەرقانداق دۇنياۋى تىللار

بىلەن نىقابەتلىشەلەيدۇ. بۇ بايانلار پەقەت ھېسسىياتقا تايىنىپ ئېيتىلغان سۆز بولماستىن ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلىدىغان نۇرغۇن مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئورتاق قارىشىدۇر. باشقا تىللارغا ئەسلى ئۇسلۇبى بىلەن تەرجىمە قىلىش مۇمكىن ئەمەس دەپ قارالغان خىتاي كىلاسسىك ئەسەرلىرىدىن قىزىل راۋاقتىكى چۈش قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا يۈكسەك نەپىسلىكتە تەرجىمە قىلىنىشى ئۇيغۇر تىلىنىڭ خىتاي تىلىدىن كەم ئەمەس بەلكى ئارتۇقلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. خىتاي تىلىدىمۇ باشقا تىللاردىن كىرگەن سۆزلەر ئاز ئەمەس، پەقەت ئاھاڭ ۋە يېزىق جەھەتتىن پەرق ئەتمەك تەس.

5. تىل ئېنىقكى بىر مىللەت ئۈچۈن بولمىسا بولمايدىغان قورال. مىللەت تىل ۋاستىسى بىلەن ئۆزىنىڭ سىياسى، ئىجتىمائى، مەدەنى، ۋە ئىقتىسادى ھاياتىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئۆيۈشى تىلنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

6. بىر تىل پەقەت بىر توپ ئۈچۈن ئىدىيە ئىپادىلەشتىكى، ئۆزارا چۈشۈنۈشتىكى، قىممەت قاراشلىرىنى ئالماشتۇرۇشتىكى ۋاستە بولۇپلا قالماستىن بەلكى ئىجتىمائى كىملىكىنى نامايەن قىلىشتىكى ئاساسى بەلگىسى ھېساپلىنىدۇ.

7. ئانىنىڭ تىلى بالا قەلبىگە خۇددى ئانا سۈتى بىلەن سىڭىگەندەك ، ئادەمنىڭ بالا چېغىدا ياخشى كۆرگەن ۋە سۆزلىگەن تىلى ئۇنىڭ روھىغا سىڭىدۇ. بىر تىل ئارقىلىق سىڭىگەن مەھر-مۇھابەت ۋە يېقىنلىق بىر مىللەتنىڭ ئادەملىرىنى باغلاپ تۇرىدىغان رىشتە. تىل ئارقىلىق مىللەتنىڭ ئادەملىرى بىر بىرىنى تونۇيدۇ، ئۆزلىرىنىڭ بىر قانغا تەۋە ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. بىز ئۇيغۇرلار تىل ئارقىلىق بىر بىرىمىزگە باغلىنىپ تۇرىمىز. بۇ قىممەتلىك ئومۇمى ھېسسىيات بىز يوقاتساق قەتئى بولمايدىغان نەرسە.

8. تىل مەدەنىيەت تۇققانچىلىقى ھېسسىياتىنى تۇتۇپ تۇرۇشتىكى مۇھىم ئامىل ئەگەر چەتئەلدە نەتىجە قازانغان بىرەيلەننىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ۋە شۇ شەخسنىڭ بىز بىلەن بىر تىلدا سۆزلەيدىغان ئادەملىكىنى بىلگىنىمىزدە بۇنىڭدىن خوشاللىق ۋە پەخىر ھېس قىلىمىز. ئەگەر ئۇيغۇر تىلى ئارقىلىق ياخشى ئوقۇپ چىققان ۋە بۇ تىلدىكى بىلىمى ئارقىلىق ياخشى خىزمەتكە ئېرىشكەنلەر بولغىنىدا ، ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەشكۈچى پۈتۈن ئادەمنىڭ ئىجتىمائى كىملىكىنى ئىپادىلىشى ئۈچۈنمۇ شۇنچە ياخشى بولىدۇ.

9. بىزنىڭ تىلىمىز بىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىمىزنىڭ بىر قىسمىدۇر. بىزنىڭ تىلىمىز بىزگە بىز بىلەن ئوخشاش تىلدا سۆزلىشىدىغانلارغا بولغان كۈچلۈك تەۋەلىك تۇيغۇسى بەرسە، بىز بىلەن ئوخشىمايدىغان تىلدا سۆزلىشىدىغانلارغا قارىتا كۈچلۈك پەرق تۇيغۇسى بېرىدۇ. ئەگەر بىرسى تىلىمىزغا ھۇجۇم قىلسا، تىلىمىزنى كەمسىتسە بىز پۈتۈن مىللەت ھۇجۇمغا ئۇچرىغاندەك ۋە كەمسىتىلگەندەك تۇيغۇدا بولىمىز. بىر تىلنى چەتكە قاققانلىق ئاشۇ تىلدا سۆزلىشىدىغانلارنى چەكتە قاققانلىق بولىدۇ. تىلىمىزغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك بىزگە قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ.

10. تىل كىملىكىنى ئىپادىلەشتىكى ئەڭ مۇھىم ئامىل ۋە مىللەتنىڭ كىملىكىنى ساقلاشتىكى ئاچقۇچ. بولۇپمۇ ئۇيغۇرلاردا چەتكە قېقىلىۋاتقان ۋە كىملىكى تەھدىتكە

ختاي تىلىغا قوبۇل قىلىنغان كۆلۈپ (俱乐部)، رومانىك (浪漫)، تەيفېڭ (台风) دېگەندەك سۆزلەر خىتايچە كۆرۈنمىمۇ ئەمما ياۋرۇپا تىللىرىدىن كىرگەن. خىتاي بۇگۈنكى كۈندىمۇ خىتاي تىلىنى ئىنگىلىزچىنىڭ ئىستىلاسىدىن قوغداش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشماقتا. ئەگەر ئۇيغۇر تىلى خىتاي تىلى ئىگە بولغان بارچە ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە بولغان بولسا خىتاي تىلىدىن كۆپ ئۈستۈن بىر تىل بولۇشىدا شەك يوق ئىدى. ئۇيغۇر تىلى بىر ئالاقىلىش قورالىدىن كۆپ ئۈستۈن بولغان، ئۇيغۇرلارنىڭ روھى ۋە قېنى بىلەن بىرىكىپ كەتكەن بىر مەدەنىيەت ۋە تەپەككۈر شەكلى. ئۇيغۇر تىلىدا ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدىغان ھېچ مەزمۇن ۋە سۆز يوق.

ئانا تىل شۇنىڭ ئۈچۈن مۇھىمكى:

1. تىل بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائى قۇرۇلمىسى ئۈچۈن بەك مۇھىم بولغان بىر پارچە، چۈنكى بىر مىللەتنىڭ كىشىلىرى ئورتاق تىل ئارقىلىق ئالاقىلىشىدۇ ۋە ئۆزلىرىنى شۇ بىر مىللەت سۈپىتىدە ئىپادە قىلىدۇ. ئەگەر تىل يوقالسا كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيىتىنى تولۇق چۈشۈنىدىغان ئىنتايىن مۇھىم بىر پارچىنى يوقاتقان بولىدۇ. بۇ ئامىل تىلنى مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ ئاسان ھۇجۇمغا ئۇچرايدىغان نەرسەگە ئايلاندۇرغان. شۇڭا بىر مىللەتنىڭ تىلى ئۆز مەدەنىيىتى ساقلاپ قېلىشتا كۈچلۈك ئاساس بولۇپلا قالماستىن، بىر مەدەنىيەتنىڭ يوقۇلۇشىدىكى ئەڭ ئاجىز ھالقىغا ئايلانغان. بىر مەدەنىيەتنى يوقۇتۇشنى كۆزلىگەنلەر ئەڭ ئاۋال مۇشۇ ئاجىز نۇقتىغا ھۇجۇم قىلىدۇ.

2. تىل يوقالغاندا شۇ تىلدا سۆزلەشكۈچى مىللەتنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرى ۋە ئۇنى بىلىشتىكى ئاڭ داۋام قىلالمايدۇ، چۈنكى ئۇنى يەتكۈزىدىغان ئوقۇتۇش، ئۆرپ-ئادەت، ئەنئەنە ۋە باشقا مىراس قالىدىغان بىلىملەر ئانا تىلدا كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈلۈشتىن توختايدۇ.

3. بىر تىل يوقۇلىدىكەن ئىنسانلار ئارىسىدىن بىر تەپەككۈر، ئىلىم دۇنياسىدىن بىر بىلىم مەنبەسى يوقۇلىدۇ. تىلشۇناسلىقتىكى، تارىختىكى، ئانتروپولوگىيەدىكى ، پىسخولوگىيىدىكى بىر ئۆزگىچىلىك ۋە بايلىق يوقالغان بولىدۇ. ئۇيغۇر تىلى بىر قەبىلىنىڭ ياكى كىچىك قەۋمنىڭ تىلى ئەمەس بەلكى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە چوڭقۇر ئىز قالدۇرغان بىر بۈيۈك مىللەتنىڭ تىلى.

4. تىللار ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشى داۋامىدا مەۋجۇت بولۇپ، يۈكسىلىپ كەلدى. بىر مىللەتنىڭ تىلى ئۇنىڭ پۈتۈن تارىخى بىلەن باغلانغان بولىدۇ. ئۇيغۇر دېگەن بىر سۆزنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ تارىخىمىزنى ئەڭ قەدىمكى چاغلارغىچە باشلاپ بارىدۇ.

ئۇچراۋاتقان بىر مىللەت ئۈچۈن تىل ئۇيغۇرلارنى باشقا كىملىكلەردىن بولۇپمۇ خىتاي دولىتى كىملىكىدىن ئايرىيدىغان ئەڭ زور ئوخشىماسلىقنىڭ بىرىدۇر. تىلىمىز بىزنى خىتايدىن ۋە خىتاي دۆلىتى ئىچىدىكى باشقىلاردىن پەرقلەندۈرۈپ ساقلاپ تۇرىدۇ. تىل بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىدىكى ئەڭ گەۋدىلىك بىر تەرەپ. ئەگەر تىل يوقىلىدىكەن، شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسى قىسمى يوقىلىدۇ. بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شۇ مىللەت سۆزلىشىدىغان تىلنى ساقلاپ قېلىش كېرەك.

بىز قىلىشقا زۆرۈر بولغان ۋە قىلالايدىغان ئىشلار

1. كىتاپ ۋە نەشرىياتچىلىق

كىتاپ چىقىرىش ۋە تارقىتىش بىر تىلنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك يولىدىن بىرى. ھازىر بۇ ساھەدە ئالاقاچان بىر قىسىم ئىشلار باشلىنىپ بولدى. كىتاپ چىقىرىش ئىشىنى ناھايىتى يۈكسەك بىر سەۋىيەگە كۆتۈرەلسەك ئۇنىڭ ئۈنۈمى ۋە كەلگۈسى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈلدىغان پايدىسى بەك زور بولىدۇ. تەدبىرىي نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بۇرۇن ۋە كېيىن بېسىلغان كىتابلارنى قايتا بېسىشى ۋە ئەركىن سىدىق قاتارلىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ كىتاپلىرىنى قەغەز ۋە ئېلېكترونلۇق شەكىللەردە بېسىپ تارقىتىشى بۇ جەھەتتىكى بىر ئۆلگە. ئۇندىن باشقا دەرسلىك تۈزۈش ئىشىنى كەڭ كۆلەملىك ۋە يۇقىرى سەۋىيەدە جانلاندۇرۇش كېرەك. ۋەتەندە بۇرۇن تۈزۈلگەن نۇرغۇن دەرسلىك كىتاپلارنىڭ ھازىرمۇ پايدىلىنىش قىممىتى بەك يۇقىرى. ئاشۇ كىتابلارنى رەتلەش ۋە قايتا نەشر قىلىش ئىشى ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. ۋەتەن سىرتىدا يېڭىدىن تۈزۈلگەن ئېلىپبە دەرسلىكلىرى پەقەت بىر باشلىنىش.

2. لۇغەت تۈزۈش

چوڭ تىپتىكى لۇغەتلەرنى تۈزۈش ۋە قوللانما كىتابلارنى تۈزۈش ئىشى ئۇيغۇر تىلىدا چوقۇم قىلىشقا تېگىشلىك زۆرۈر بىر ئىش ۋەتەندە نەشر قىلىنغان ۋە ھازىر بولغان ئىمكانىيەتلەر ئاساسىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ زور ھەجىملىك لۇغىتىنى تۈزۈپ چىقىش بەكمۇ زۆرۈر. شۇ ئاساستا ئۇيغۇرچە-ئىنگىلىزچە قوش يۈنۈلۈشلۈك لۇغەتلەرنى يۇقىرى سەۋىيەگە كۆتۈرۈش مۇمكىن. بۇ بىر ئۇزۇن مەزگىللىك پىلان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاساسى قىسمىنى پىلان بويىچە ئىشقا كىرىشتۈرۈشكە بولىدۇ. ئۇندىن باشقا تۈرلۈك قوللانما كىتاپلار، مەخسۇس لۇغەتلەر، مەنداش سۆزلەر ۋە قارمۇ قارشى سۆزلەر لۇغەتلىرىنى زور كۈچ بىلەن ھۇجۇدقا كەلتۈرۈش كېرەك. بالىلار ئۈچۈن رەڭ ۋە ھايۋاناتلار لۇغىتى، تىببى پەن لۇغەتلىرى، پەلسەپە لۇغىتى، كومپۇتېر لۇغىتى قاتارلىقلارنىڭ تۈزۈلۈشى ئېنىقكى نۇرغۇن ئىلگىرلەش پەيدا قىلىدۇ. ۋەتەندە ئىلگىرى تۈزۈلگەن لۇغەتلەر گەرچە بەزى چەكلىمىلىكلەرگە ئىگە بولسىمۇ يەنىلا يېڭىسىنى تۈزۈش ئۈچۈن زۆرۈر ماتېرىيال بولالايدۇ.

3. تەرجىمە

كىتاپ ۋە باشقا زۆرۈر ماتېرىياللارنى تەرجىمە قىلىش ئۇيغۇر تىلىنى ساقلاپ قېلىشتىكى مۇھىم ئۇسۇللارنىڭ بىرى. تەرجىمە كىتاپ ۋە يازمىلارنى تەرجىمە قىلىش، كىنو- فىلىم ۋە ئۇن- سىن ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە قىلىش، سېلىشتۇرما لۇغەت ۋە ئاتالغۇلارنى بېكىتىش، كومپۇتېر ئىلمىگە مۇناسىۋەتلىك تۈرلۈك ئاتالغۇ ۋە يۇمشاق دېتاللارنى ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەگەر ئۆسمۈر بالىلار ئەڭ قىزىقىدىغان ۋە بۈگۈنكى كۈندە كەڭ تارقالغان بەزى كارتۇنلار ۋە ئويۇنلار ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇلسا ئۇنىڭ ئۈنۈمى شۇبھىسىز يۇقىرى بولىدۇ. بۇ جەھەتتە ئەھمىيەتلىك ئىش قىلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىز بار. ئۇلارنى قوللاش ۋە بۇ ئىشلارنى كېڭەيتىش كېرەك. بۈگۈنكى كۈندە ئىلىم دۇنياسىدىكى نۇرغۇن يېڭىلىقلار تەرجىمە ۋاسىتىسى بىلەن خەلقىمىزگە يېتىپ بارىدۇ. تەرجىمە ئارقىلىق تىلنىڭ ئىجادچانلىق قۇۋۋىتىنى ئۆستۈرۈش بەكمۇ زۆرۈر، چۈنكى نۇرغۇن يېڭى ئاتالغۇلارنى ئۇيغۇرچىدا قانداق ئېلىش بىزدىن كۆپ ئىجادچانلىق ۋە تەپەككۈر تەلەپ قىلىدۇ. ئۇيغۇر كومپۇتېر ئىلمى جەمئىيىتى ۋە ھەۋەسكارلارنىڭ تۆھپىسى بىلەن كومپۇتېر يۇمشاق دېتاللىرىنى ئۇيغۇرچىلاشتۇرىدىغان بەزى ئەمگەكلەر بارلىققا كەلدى. بۇنى چوقۇم زور كۈچ بىلەن داۋاملاشتۇرۇش كېرەك. كومپۇتېر پروگراممىلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلىنى ساقلاپ قېلىش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇشنىڭ ئىستىقبالى بەك زور.

4. ئۇيغۇر تىلى ئۆگىتىش

ئۇيغۇر تىلىنى ئۈنۈملۈك ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇيغۇر تىلىنى قانداق ئۆگىتىش ھەققىدە داۋاملىق ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ. ۋەتەن ئىچىدىكى ئۇيغۇر تىلى ئۆگىتىش خىتايلىرىنى ئاساس قىلغان بولۇپ، بەلگىلىك تەجرىبىلەرگە ئىگە. ۋەتەن سىرتىدىكى ئۇيغۇرچە ئۆگىتىش تېخى ناھايىتى ئاجىز ھالەتتە. خارۋارد ۋە ئىندىانا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقانچە مەكتەپتەلا ئۇيغۇرچە دەرس تەسىس قىلىنغان. ئۈنۈملۈك ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى تۈزۈش ۋە ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتۇشنى ئاسانلاشتۇرۇش نۆۋەتتە قىلىدىغان ئىشلارنىڭ بىرى. بىر مىللەت ئۆز تىلىنى باشقىلارغا ئۆگىتىش يولى بىلەن تىلنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىدۇ. ئەگەر ئۇيغۇر تىلىغا قىزىقىدىغان ۋە ئۇيغۇرچە ئۆگىنىدىغانلارنىڭ سانى كۆپەيسە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ساقلىنىپ قېلىشى ئۈچۈن پايدىلىق بولىدۇ. ئۇيغۇر تىلى ئۈچۈن روزېتتا ستون (Rosetta Stone) غا ئوخشاش ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈش كېرەك.

5. ئۇيغۇرچە توربېكەتلەرنى كۆپەيتىش

ۋەتەندىكى ئۇيغۇرچە توربېكەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنى ھاياتىدا زور رول ئويناپ كەلگەن ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدىئولوگىيە

تەرەققىياتىدا مۇھىم ئورۇن ئىگەلىگەن ئىدى. 5. ئىبۇل قىرغىنچىلىقىدىن كېيىن ئومۇمىيۈزلۈك ۋەيران قىلىنغان ئۇيغۇر تورچىلىقى قىسقا مەزگىللىك ئەسلىگە كېلىشتىن كېيىن قايتا ۋەيران قىلىندى. تور دۇنياسىنىڭ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن پۈتۈنلەي قامال قىلىنىشى خىتاينىڭ بۇ ۋاستىدىن قانچىلىك قورقۇدىغانلىقىنى ۋە توربېكەتلەرنىڭ بىزنىڭ پىكىر ئالاقە ۋە تەشكىللىنىشىمىز ئۈچۈن قانچىلىك زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ.

6. بارلىق ۋاستىلەر بىلەن تىل داۋاسى قىلىش

بارلىق قانۇنىي يوللار ۋە كىشىلىك ھوقۇق ئورگانلىرىنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ چەكلىنىشىنى خەلقئارا سەھنىدە تېخىمۇ كۆپ نەشۋىق قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق خىتايغا بېسىم ئىشلىتىش كېرەك. 2000 . يىللارنىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىدىكى بەزى ئوتتۇرا مەكتەپلەر جىددى ھالدا كۈنۈپخانىلىرىغا ئۇيغۇرچە كىتاپ توشقۇزۇش ۋە تولۇقلاش ئېلىپ بارغان. سەۋەبى بىرلەشكەن مىللەتلەردىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى قوللىنىش ھوقۇقىنى تەكشۈرگىلى بىر گۇرۇپ كەلمەكچى بولغان ئىكەن. گەرچە بۈگۈنكى خىتاي بۇ جەھەتتىن تېخىمۇ يولسىز بولسىمۇ، يوللۇق ئەرەز شىكايەتلەر خەلقئارا جەمئىيەتتە خىتايغا يەنىلا بېسىم بولىدۇ ۋە ھەققانى داۋالىرىمىزنى تونۇتۇشتا چوڭ رولى بولىدۇ.

7. ئۇيغۇر تىلى ئۈچۈن بىر ئورگان بەرپا قىلىش

ھازىرغىچە ئۇيغۇر تىلىنى قوغداش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن خالىس ئەمگەكلەر ۋە بۇ جەھەتتە بەزى تەشكىللىنىشلەر بولغان بولسىمۇ يەنىلا كۈچلۈك بىر ئۇيغۇر تىلى ئورگىنى قۇرۇپ ئۇيغۇر تىلىنى قوغداش پىلانلىرى ۋە تەكلىپلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان ھەركەتنى مەيدانغا كەلتۈرۈش كېرەك. ئۇيغۇر تىلىغا پىششىق مۇتەخەسسسلەر، ئىجادكارلار ۋە تىل ۋە تەرجىمىدە ياخشى بولغان ئادەملىرىمىزدىن بىر قوشۇن تەشكىللەش ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلىدىكى بەزى مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلىشقا ۋە تىل مۇلازىمىتى ئارقىلىق ئىقتىسادى ئۈنۈم يارىتىشقا بولىدۇ.

8. ئۇيغۇر تىلىنى ئائىلىلەردە ئومۇملاشتۇرۇش

ئۇيغۇر ئائىلىلەردە “ بالا تالاغا چىقسا شۇ يەردىكى چەتئەل تىلىدا سۆزلەش، ئۆيگە كىرسە ئۇيغۇرچە سۆزلەش” نى ساقلاپ قېلىش ۋە داۋاملاشتۇرۇش كېرەك. ئەگەر ئاتا-ئانا ئۆز تىلىنى ياخشى بىلسە تەبىئىكى بالىلار ئۇنى داۋاملاشتۇرىدۇ. چەتئەللەردە ياشاۋېتىپمۇ ئۆز ئانا تىلىنى نەچچە ئەۋلاتقىچە يوقاتمايدىغان مىللەتلەرنىڭ ئۈلگىسى بولغان تۈركلەردە ئەنە شۇ ئەنئەنە ئىزچىل داۋام قىلغان. تۈرك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ

ئۆيدە تۈركچە، تالادا چەتئەلچە سۆزلىشىش يولىنى بىز قوللانماق ئەلۋەتتە بولىدۇ.

9. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز-ئارا ئىجتىمائىي ئالاقىسىنى كۈچەيتىش ۋە تەندىكى ئۇيغۇر ھاياتىدا توي- تۈكۈن، مېھماندارچىلىق ئۇيغۇر ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى ۋە مىللىيلىكىنى ساقلاپ قېلىشتىكى بىر تۈزۈلمىگە ئايلانغان. ۋە تەن سىرتىدىكى ئۇيغۇرلارمۇ بىر قىسىم جايلاردا شۇنداق شەكىلدە ئىجتىمائىي ھاياتىنى داۋام قىلىۋاتىدۇ. مۇمكىنقەدەر توي - تۈكۈن، يىغىلىش، تۈرلۈك مەدەنىيەت ۋە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى داۋام قىلىش ۋە بالىلارنى قىزىقتۇرۇش كېرەك. ئويۇن ۋە كۆڭۈل ئېچىش يوللىرىنى بىلەن بالىلارنى ئۇيغۇرچە ئالاقىدە بولۇشقا يېتەكلەش ئۈنۈملۈك بولىدۇ.

10. قېرىنداش تىللار ئارىسىدىكى ئالاقىنى كۈچەيتىش ۋە تىل قوغداش ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىش

چەتئەللەردە ياشاۋاتقان تۈركلەر ۋە ئۆزبەكلەر بىلەن بەزى پائالىيەتلەرنى بىللە ئۆتكۈزۈدىغان ھالەتنى كېڭەيتىش ۋە بۇ قېرىنداشلىرىمىز بىلەن ئالاقىدە ئۇيغۇر تىلىنى ۋە تۈرك تىلىنى (ئۇيغۇرچىلاشقان تۈركچىنى) ئىشلىتىشنى داۋام قىلىشىمۇ تىلىمىزنى ساقلاپ قېلىشتا ۋە قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تىلىمىزنى ئەستە ساقلىشىدا مەلۇم رول ئوينايدۇ. تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق ئورتا ئاسىيادىكى قېرىنداشلىرىمىز بىلەن مەدەنىي ۋە تۇققاندارچىلىق ئالاقىنى كۈچەيتىش مۇھىمدۇر. يەنە بىر تەرەپتىن خەتەر ئاستىدىكى تىللار ھەرىكىتىگە قاتنىشىش ۋە خەتەر ئاستىدىكى تىللارنى قوغداش ئۈچۈن ئاۋاز قوشۇشۇمۇ باشقىلارنىڭ بىزنى قوللىشىغا يول ئاچىدۇ.

ئوبۇلقاسىم فىرەدەۋىسى ئۆزىنىڭ شاھنامەسى ئارقىلىق ئىراننى ۋە پارس تىلىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىنى جاكارلىغان ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر تىلىنى ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھاياتى، تەپەككۈرى، ۋە ئىستىقبالى بىلەن باغلىغان ئۇيغۇرلاردىن ساناقلىق ئادەم ئۇيغۇر تىلىنى ساقلاپ قېلىشتا زور رول ئوينىشى مۇمكىن. ئىسپانىيەنىڭ سانتياگو دې كومپوستەلا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى تىلشۇناس ۋە ئانالىزچى خوزې مىرا (Jose Mira) نىڭ قارىشىچە، ئىككى خىل تىلنىڭ بىر خەلق ئىچىدە تەڭ مەۋجۇت بولۇش ئىمكانىيىتى بار. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا شۇ خەلقنىڭ تىلىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇشى ئاز بىر قىسىم ئادەملەرگە يەنى مىللەتنىڭ ئىچىدىكى تىلنىڭ باشلامچىلىرىغا باغلىق بولۇپ قالىدۇ. يەنى پۈتكۈل بىر مىللەتنىڭ تىلىنىڭ مەۋجۇت بولۇش بولماسلىقى مىللەت ئىچىدىكى بىر قانچە شەخسنىڭ ھەرىكىتىگە باغلىق بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇيغۇرلار ئىچىدە “مەنلا بولسام ئۇيغۇر تىلى ئۆلمەيدۇ” دەيدىغان قاراشنىكى بىلىملىكلەر ۋە تەپەككۈر ئىگىلىرى قانچە كۆپ بولسا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ساقلىنىپ قېلىش ئېھتىمالى شۇنچە چوڭ بولىدۇ.

مەنبە: يازغۇچىنىڭ 2017-يىلى ئېلان قىلغان « ئۇيغۇر تىلىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلالىشىمىز مۇمكىن» ناملىق ماقالىسىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئامېرىكا مۇستەقىللىق خىتابنامىسى

توماس جېففېرسون، بېنجامىن فرانكلېن، جون ئادامس
روچېر شېرمان، روبېرت لىتۋىنگستون

1776-يىلى 7-ئاينىڭ 4-كۈنى قۇرۇلتاي

ئون ئۈچ ئامېرىكا قوشما شتاتىنىڭ نامىزى باياناتى

ئۇزاققا سوزۇلغان ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ۋە ئادالەتسىزلىكلەر ھۆكۈمەتنىڭ خەلقنى ھاكىمىيەتلىك مۇستەبىت تۈزۈم ئاستىدا باشقۇرۇش پىلانىنى ئىسپاتلىغاندا، خەلقنىڭ ئۇنداق ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش، شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى بىخەتەرلىكى ئۈچۈن يېڭى كاپالەت بەرپا قىلىش ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتى بار.

مانا مۇستەملىكە رايونلار دەل مۇشۇنداق ئازابلارغا بەرداشلىق بېرىپ كەلدى. دەل مۇشۇنداق سەۋەب ئۇلارنى ئىلگىرىكى ھۆكۈمەت سىستېمىلىرىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر قىلدى. بۈگۈنكى بۈيۈك بىرتانىيە پادىشاھىنىڭ تارىخى تەكرار-تەكرار ئازاب-ئوقۇبەتكە سەۋەب بولۇش ۋە زۇلۇم-سىتەم يۈرگۈزۈش تارىخى بولۇپ كەلدىكى، ئۇ ئاشۇ شتاتلاردا مۇتلەق مۇستەبىت تۈزۈمىدىكى ھۆكۈمەت قۇرۇشىنى بىۋاسىتە مەقسەت قىلغان. سۆزىمىزنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، بىز دۇنياغا تۆۋەندىكىلەرنى جاكارلايمىز:

ئۇ خەلقنىڭ بىر پۈتۈن ۋە ئەڭ زۆرۈر بولغان مەنپەئەتكە مۇۋاپىق قانۇن-تۈزۈملەرنى تەستىقلاشنى رەت قىلدى. ئۇ ۋالىيلارنىڭ ئىنتايىن جىددىي ۋە مۇھىم بولغان قانۇن-پەرمانلارنى تەستىقلىشىنى چەكلىدى، ئۆزىنىڭ تەستىقنى ئالمىغۇچە ئىجرا قىلدۇرماي تاشلاپ قويدى. تاشلانغاندىن كېيىنكى پەرمانلارغا بولسا ئۇ پۈتۈنلەي پەرۋا قىلمىدى. ئۇ كەڭرى كەتكەن رايونلاردىكى خەلق ئاممىسىغا پايدىلىق - قولايلىق بولغان باشقا قانۇنلارنى تەستىقلىمىدى، ئاخىرى كىشىلەر قانۇن تۈزۈش ئورگىنىدىكى ۋەكىللىك ھوقۇقىدىن ۋاز كەچتى، بۇ ھوقۇق (ئەمەلىيەتتە) ئاشۇ خەلقكە نىسبەتەن مۆلچەرلىگۈسىز زور ھوقۇق بولسا، ئەمما ئاشۇ مۇستەبىتلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن قورقۇنچلۇق ھوقۇق ئىدى. ئۇ ھەرقايسى شتاتلارنىڭ قانۇن تۈزۈش ھەيئەتلىرىنى ئىنتايىن غەلتە، قولايلىق ھەم شتاتلىق ئارخىپ ئامبىرىدىن يىراق جايلارغا چاقىرىپ يىغىن ئاچتى. بىردىنبىر مەقسىتى ئۇلارنى ھارغۇزۇپ - بەزدۈرۈپ، ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇنۇشقا مەجبۇرلاش ئىدى.

ئىنسانىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدا، بىر مىللەت ئۆزىنىڭ يەنە بىر مىللەت بىلەن بولغان سىياسىي مۇناسىۋەتلىرىنى بىكار قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەبىئەت قانۇنىيەتلىرى ۋە تەبىئەتنىڭ ياراتقۇچىسى بەرگەن مۇستەقىل ۋە باراۋەر ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشى زۆرۈر بولغاندا، خەلقنىڭ پىكىرىگە قىلىنغان ھۆرمەت سۈپىتىدە، ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل ياشاش غايىسىنى دۇنياغا جاكارلىشى كېرەك.

بىز تۆۋەندىكىدەك قىل سىغمايدىغان ھەقىقەتلەرگە ئىشىنىمىزكى، ھەممە ئادەم تۇغۇلۇشىدىنلا باراۋەر يارىتىلغاندۇر، ھەممە ئادەمگە ياراتقۇچىسى تەرىپىدىن ھېچكىم دەخلى-تەرۇز قىلالمايدىغان ھايات كەچۈرۈش، ئەركىنلىك ۋە بەخت ئىزدەش قاتارلىق ھوقۇقلارنى بېرىلگەن. بۇ ھوقۇقلارنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەتلەر تەسىس قىلىنغان بولۇپ، بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئادىل ھۆكۈمرانلىقى خەلقنىڭ رازىلىقى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن بولۇشى كېرەك.

ھەرقانداق شەكىلدىكى ھۆكۈمەت بۇ مەقسەتلەرنى زىيانغا ئۇچراتقان ھامان كىشىلەرنىڭ ئۇنى ئۆزگەرتىش ياكى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، ئۆزلىرىنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە بەخت-سائادىتىنى بەكرەك كاپالەتكە ئىگە قىلىشى مۇمكىن بولغان يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇش ۋە بۇ پىرىنسىپلارنى شۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسىغا ئايلاندۇرۇش، بارلىق ھوقۇقنى ئاشۇ شەكىلدە تەشكىللەش ھەققى بار.

ئەستايىدىللىق شۇنى تەلپ قىلىدۇكى، قۇرۇلغىلى ئۇزۇن بولغان ھۆكۈمەتلەر تاپىنسىز، ئۆتكۈنچى مەقسەتلەر ئۈچۈن ئۆزگەرتىلمەسلىكى كېرەك، (ئۆتمۈشتىكى) بارلىق تەجرىبىلەردىن ئايانكى، ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ شەخسى مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆزى ئادەتلىنىپ كەلگەن تۈزۈملەرنى بىكار قىلىشتىن كۆرە چىداش مۇمكىن بولغان بارلىق ئازاب-ئوقۇبەتكە چىداشقا مايىل. بىراق ئوخشاش مەقسەت ئۈچۈن

ئۇ ھەرقايسى شىتات پالاتالىرىنى قايتا-قايتا تارقىتىۋەتتى، چۈنكى بۇ پالاتالار ئۇنىڭ (پادىشاھنىڭ) كىشىلەرنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتىگە تاجاۋۇز قىلىشىغا قورقماستىن قارشى تۇرغان ئىدى.

ئۇ پالاتانى تارقىتىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن مۇددەتكىچە يېڭى پالاتا سايلاپ چىقىشقا قارشى تۇردى، ۋاز كېچىشكە بولمايدىغان قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى - ئىقتىدارسىز كىشىلەرنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى، ھەرقايسى شىتاتلار ھېلىمە سىرتقى تاجاۋۇزچىلىقتىن ئەمىن تاپمىدى، ئىچكى جەھەتتە مۇقىم بولماي كەلدى.

ئۇ ھەرقايسى شىتاتلارنىڭ نوپۇسىنى تىزگىنلەشكە پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇندى، چەتئەللىكلەرنى يەرلەشتۈرۈش قانۇنىغا توسقۇنلۇق قىلدى.

يېڭى بەر تەقسىم قىلىشنىڭ شەرتلىرىنى مۇرەككەپلەشتۈرۈپ، چەتئەللىكلەرنىڭ ھەرقايسى شىتاتلارغا كۆچمەن بولۇپ كېلىشىگە ئىلھام بولىدىغان قانۇن-پەرمانلارنى ماقۇللاشنى رەت قىلدى.

ئۇ ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى پەقەت ئۆزىنىڭ ئىرادىسىگە بېقىندۇرۇپ ئەدلىيە ئورۇنلىرىنىڭ ۋەزىپە ئىجرا قىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى.

ئۇ سوتچىنىڭ ۋەزىپە مۇددىتى، ماگاش سوممىسى ۋە ئىش ھەققىنى پۈتۈنلەي شەخسى ئىرادىسىگە بويسۇندۇردى.

ئۇ نۇرغۇن يېڭى ئىدارە-ئورگانلارنى تەسىس قىلىپ، كۆپلىگەن ئەمەلدارلارنى ئەۋەتتى، خەلقنىڭ زۆرۈر تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى قۇرۇتۇپ تۈگەتتى. ئۇ تىنچلىق دەۋرىدە بىزنىڭ قانۇنچىلىق ئورگانلىرىمىزنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ ئارىمىزدا ئۇزۇن مۇددەت قوشۇن تۇرغۇزدى. ئۇ ئارىمىنى خەلقنىڭ پۈتۈنلەي ئايرىۋەتتى، ئارىمىنى خەلقنىڭ ئۈستۈن ئورۇنغا قويدى. ئۇ باشقىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىزنى ئۆزىمىزنىڭ قۇرۇلمىمىزغا ماس كەلمەيدىغان، ئاساسىي قانۇنىمىز ئېتىراپ قىلمايدىغان جىنايەت دائىرىسىگە ئىتتىرىپ ئاپاردى، ئۇ بۇ مەقسەتلەرگە ساختا قانۇنچىلىق ئورگانلىرىغا ئىجازەت بېرىش ئارقىلىق بەتتى.

ئۇ ئارىمىزدا زور تۈركۈمدە قوشۇن تۇرغۇزدى (ئەسكەرلەر) ھەرقايسى شىتات ئاھالىسىنى خالىغانچە قىرغىن قىلىشىمۇ، جازا بەرمەستىن يالغاندىن سوراققا تارتقان بولدى.

بىزنىڭ دۇنيانىڭ باشقا جايلىرى بىلەن بولغان سودىمىزنى ئۇزۇپ تاشلىدى.

بىزنىڭ رازىلىقىمىز بولماي تۇرۇپ، بىزدىن مەجبۇرى باج ئالدى.

نۇرغۇن دېلوالاردا بىزنىڭ زاسپىداتلىق نۇزۇمدىن بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقىمىزنى تارتىۋالدى.

يالغاندىن جىنايەت ئارتىپ باشقا يەرلەرگە ئاپىرىپ سوراققا تارتتى.

بىر قوشنا ئۆلكىدە ئەنگلىيەنىڭ ئەركىن قانۇن سىستېمىسىنى بىكار قىلىپ، بىر ھاكىمىيەتلىك مۇستەبىت ھۆكۈمەت قۇردى.

ئۇنىڭ چېگرىسىنى كېڭەيتىپ، خالىغاندا ئۇنى باشقا مۇستەملىكە شىتاتلارغا ئوخشاش مۇستەبىت تۈزۈمنى يۈرگۈزۈشتىكى ئۈلگە قىلىدىغان تەييار ۋاسىتە قىلىپ قۇرۇپ چىقتى.

بىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىمىزنى بىكار قىلدى، بىزنىڭ ئەڭ قىممەتلىك قانۇنىمىزنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ھەرقايسى شىتاتلارنىڭ ھۆكۈمەت شەكلىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىۋەتتى.

بىزنىڭ ئۆزىمىزنىڭ قانۇن چىقىرىش ئورگانىمىزنىڭ ھوقۇق ئىجرا قىلىشىنى توختىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇقتىن ئىبارەت دەسمايىسى ئارقىلىق ھەرقانداق ئىشتا بىزگە قانۇن تۈزۈپ بېرىش ھوقۇقىمىز بار دەپ جاكارلىدى.

ئۇ بىزنى ئۆزىنىڭ قوغداش دائىرىسىدە ئەمەس دەپ جاكارلىدى ۋە بۇ يەردىكى ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ، بىزگە قارشى جەڭ ئاچتى.

ئۇ بىزنىڭ دېڭىز تەۋەلىكىمىزدە زورلۇق-زومبۇلۇق قىلىپ، دېڭىز بويى رايونلىرىمىزنى خالىغانچە ۋەيران قىلدى، شەھەرلىرىمىزنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى، خەلقىمىزنىڭ ھاياتىغا زىيانكەشلىك قىلدى.

ئۇ دەل مۇشۇ چاغدا زور مىقداردىكى چەت ئەل يالانما ئەسكەرلىرىنى كىرگۈزۈپ ئۆلتۈرۈش، بۇزغۇنچىلىق قىلىش، خورلاش قاتارلىق ۋەزىپىنى ئورۇنلاۋاتىدۇ. بۇ ۋەزىپە خېلى بۇرۇنلا باشلانغان بولۇپ، زوراۋانلىقتا شۇنچىلىك ۋەھشىيلىك، ئەڭ ياۋايى دەۋرلەردىمۇ ئۇنىڭ تەڭدىشى تېپىلمايدۇ. ئۇ بىر مەدەنىيەتلىك دۆلەتنىڭ باشلىقى بولۇشقا قەتئىي مۇناسىپ ئەمەس.

ئۇ خەلقئارا دېڭىزدا بىزنىڭ ۋەتەنداشلىرىمىزنى تۇتقۇن قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز دۆلىتىگە قارشى قورال تەڭلەشكە، ئۆز تۇغقان-قېرىنداشلىرى ۋە دوستلىرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىل بولۇشقا، ياكى تۇغقان-قېرىنداشلىرى ۋە دوستلىرىنىڭ قولىدا ئۆلۈشكە مەجبۇر قىلدى.

ئۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا ئىچكى بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىپ، ئۇرۇشتا ياش، جىنس ۋە شارائىت تاللىماي بىردەك ئۆلتۈرۈپ تاشلايدىغان، ھەممەيلەنگە تونۇشلۇق، شەپقەتسىز، ياۋايى ئىندىئانلارنى چېگرا رايونلاردىكى خەلقىمىزنىڭ ئۈستىگە باشلاپ ئەكەلدى.

مانا مۇشۇ زورلۇق-زومبۇلۇقلارنىڭ ھەر بىر باسقۇچىدا، بىز ئەڭ كەمتەر سۆز-تەكلىپ بىلەن ئەھۋالنى ياخشىلاشنى تەلەپ قىلدۇق. بىراق قايتا-قايتا تەلەپ-پىكىر ئارقىلىق ئېرىشكىنىمىز تەكرار-تەكرار زىيان تارتىش بولدى. مۇستەبىتلىكنىڭ پۈتۈن سۈپەتلىرىنى ئۆزىدە ھازىرلىغان بىر ھۆكۈمراننىڭ ئەركىن خەلقكە رەھبەرلىك قىلىش سالاھىيىتى يوق.

بىز ئەنگىلىيەدىكى قېرىنداشلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالغىنىمىز يوق، بىز دائىم ئۇلارغا ئاشۇ قانۇن چىقارغۇچى ئاپپاراتلارنىڭ بېشىمىزغا سېلىۋاتقان ئورۇنسىز جاپاسىنى ئەسكەرتىپ تۇردۇق، بىزنىڭ بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىش ۋە يەرلىشىش

ئەھۋالىمىز ھەققىدە ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردۇق.

بىز ئۇلارنىڭ تۇغما ھەققانىيەت ۋە ياخشىلىق تۇيغۇسىغا ئىلتىجا قىلدۇق، بىز ئۇلار بىلەن ئوخشاش خەلق، ئوخشاش ئېتىقادتىن بولغانلىقىمىزنىڭ يۈزىسىدىن، ئۆزئارا مۇناسىۋەت ۋە بېرىش - كېلىشكە تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن مۇشۇ بۇلاڭچىلىق قىلمىشلىرىنى توختىتىشنى مۇراجىئەت قىلدۇق، بىراق ئۇلارمۇ بۇ ئادالەت ۋە يىلتىزداشلىق ئىلتىجاسىغا پەرۋا قىلمىدى.

شۇڭا بىز بۇ يەردە خۇددى دۇنيادىكى باشقا ئەللەرگە ئوخشاش شۇنداق جاكارلاشقا مەجبۇر بولدۇق: بىز بىلەن ئۇرۇشقانلار بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، بىز بىلەن تىنچ ئۆتكەنلەر بىزنىڭ دوستىمىزدۇر.

شۇڭا بىز - ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ئومۇمى قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى ھەرقايسى مۇستەملىكە رايونلاردىكى ئاڭكۆڭۈل كىشىلەرنىڭ نامى ۋە ئىجازىتى بىلەن بۇ يەرگە پۈتۈن دۇنيانىڭ ئالىي ھۆكۈمىگە بىزنىڭ قەتئىي ئىرادىمىزنى جاكارلاش ئۈچۈن توپلاندىق: بىز شۇنى تەنتەنە بىلەن جاكارلايمىزكى، بۇ قوشما مۇستەملىكە رايونلار ھازىردىن باشلاپ ئەركىن ۋە مۇستەقىل دۆلەتتۇر، ھەم ئۇلارنىڭ ئەركىن ھەم مۇستەقىل دۆلەت بولۇش ھوقۇقى باردۇركى، ئۇلار ھازىردىن باشلاپ ئەنگىلىيە پادىشاھلىقىغا سادىق بولۇش مەجبۇرىيىتىنى بىكار قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بۈيۈك بىرتانىيە دۆلىتى بىلەن بولغان بارلىق سىياسىي مۇناسىۋىتى مۇشۇنىڭ بىلەن ئەلتۈكۈس ئۈزۈلىدۇ، بۇ مۇناسىۋەتلەر ئەلتۈكۈس ئۈزۈلۈشى كېرەك، بىر مۇستەقىل دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇلارنىڭ باشقا مۇستەقىل دۆلەتلەرگە ئوخشاش ئۇرۇش ئېلان قىلىش، تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالاش، ئىتتىپاق تۈزۈش، سودا قىلىش قاتارلىق بارلىق زۆرۈر تەدبىرلەرنى قوللىنىش ھوقۇقى بار.

بۇ خىتابنامىنى قوللاش يۈزىسىدىن تەڭرىنىڭ مۇقەددەس ھىمايىسىگە تايىنىپ تۇرۇپ، بىر-بىرىمىزنىڭ ھاياتى، بىر-بىرىمىزنىڭ مال-مۈلكى ۋە بىر-بىرىمىزنىڭ مۇقەددەس ئىززەت-ھۆرمىتى بىلەن شۇنداق قەسەم قىلىمىز.

* خىتابنامىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىمزا قويغان ۋەكىللەرنىڭ ئىسىملىرى قىسقارتىۋېتىلدى.

مەنبە: تاھىر ئىمىن ئۇيغۇر ئانىنىڭ 2008- يىلى ئۇيغۇر ئۇرخۇن تورىدا ئېلان قىلغان "ئامېرىكىنى چۈشۈنۈش" دېگەن يۈرۈشلۈك تەرجىمە ئەسەرلىرىدىكى نۇسخىسىغا ئاساسەن تەييارلاندى.

كىتاب ئوقۇش پەقەت ھەقىقەت گۈزەل بايانلار

كىتاب سەن قايتا-قايتا ئاچالايدىغان سوۋغاتتىن ئىبارەت. —
گارىرسون كېيلور

“A book is a gift you can open again and again.” –
Garrison Keillor

ماڭا كىتاب ئوقۇيدىغان كىشىلەر بار ئائىلىنى كۆرسەتكەن،
مەن ساڭا دۇنيانى يۆتكەيدىغان كىشىلەرنى كۆرسىتىپ
قويمەن. — ناپالىئون بوناپارت

“Show me a family of readers, and I will show you the
people who move the world.” – Napoléon Bonaparte

كىتاب ئوقۇيدىغان كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا بولۇش نېمىدېگەن
ياخشى ھە! — رېنېر رىلكى

“Ah, how good it is to be among people who are
reading.” – Rainer Maria Rilke

كىتابلار ئۆي جاھازىلىرى ئۈچۈن يېزىلمىغان، بىراق، ئۆينى
كىتابتىنمۇ چىرايلىق يېزىپلەيدىغان ھېچنەرسە يوق. —
ھېنرىي ۋارد بېچىر

“Books are not made for furniture, but there is
nothing else that so beautifully furnishes a house.” –
Henry Ward Beecher

كىتاب كۆيدۈرۈشتىنمۇ ئېغىر جىنايەتلەر بار. شۇ
جىنايەتلەردىن بىرى كىتاب ئوقۇماسلىقتۇر. — جوسىف
برودسكىي

“There are worse crimes than burning books. One of
them is not reading them.” – Joseph Brodsky

چاپاننىڭ كونسىنى كىيىپ، كىتابنىڭ يېڭىسىنى سېتىۋال.
— ئاستىن رېلپس

“Wear the old coat and buy the new book.” – Austin
Phelps

ياخشى كىتاب ئوقۇمايدىغان كىشى ياخشى كىتابنى
ئوقۇيالمىدىغان كىشىدىن ياخشىراق ئەمەس. — مارك تۋېن
“The man who does not read good books is no better
than the man who can't.” – Mark Twain

بىر كۈلتۇرنى ۋەيران قىلىش ئۈچۈن كىتابلارنى
كۆيدۈرۈۋېتىشىڭگە ھاجەت يوق، پەقەت كىشىلەرنى كىتاب
ئوقۇشنى تاشلىغۇزساڭلا بولىدى. — رېي برەدبىرى

“You don't have to burn books to destroy a culture.
Just get people to stop reading them.” – Ray Bradbury

سۆزلەشتىن بۇرۇن ئويلا. ئويلىنىشتىن ئاۋۋال كىتاب ئوقۇ. —
فرەن لېبوۋىتس

“Think before you speak. Read before you think.”
– Fran ebowitz

بارلىق ياخشى كىتابلارنى ئوقۇش ئۆتمۈشتىكى ئەڭ ياخشى
كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلەشكەن گە ئوخشاشتۇر. — دېكارت

“The reading of all good books is like conversation with
the finest (people) of the past centuries.” – Descartes

كىتاب ئوقۇش بىزگە يېڭى دوستلارنى ئاتا قىلىدۇ. — بالزاق
“Reading brings us unknown friends” – Honoré de
Balzac

ئەگەر بىز پاراسەتسىز كىشىلەرنى ئۇچراتساق، ئۇنىڭدىن
چوقۇم قايسى كىتابلارنى ئوقۇغانلىقىنى سورىشىمىز كېرەك.
— رالى ئېمىرسون

“If we encounter a man of rare intellect, we should ask
him what books he reads.” – Ralph Waldo Emerson

ئەگەر بىز پاراسەتسىز كىشىلەرنى ئۇچراتساق، ئۇنىڭدىن
چوقۇم قايسى كىتابلارنى ئوقۇغانلىقىنى سورىشىمىز كېرەك.
— رالى ئېمىرسون

“If we encounter a man of rare intellect, we should ask
him what books he reads.” – Ralph Waldo Emerson

ئۆزۈڭ ئوقۇپ باقمىغان كىتابنى بالىلارغا بەرمەسلىكىنى
پىرىنسىپ قىلىۋالغىن. — بېرنىد شاۋ

“Make it a rule never to give a child a book you would
not read yourself.” – George Bernard Shaw

كىتاب ئوقۇش گۈزەل ھايات ئۆتكۈزۈشتىكى ئەڭ مۇھىم
ۋاسىتىدۇر. — مورتىمېر ئادلېر

“Reading is a basic tool in the living of a good life.” –
Mortimer J. Adler

ھېكەت تىيار ئىبراھىم تەييارلىدى

گۆھەرئاي مۇھەممەد قىزى قەمەردىنوۋا

1975 - 2001

11-سېنتەبىر تېرورلۇق ۋە قەسىنىڭ تۇنجى بىگۇناھ ئۇيغۇر
قۇربانى گۆھەرئاي قەمەردىنوۋا. ئەينى چاغدا ئۇ قوشماق
بىنانىڭ 86-قەۋىتىدە خىزمەتتە بولۇپ، 26 ياشتا ئىدى.
ۋاپاتىنىڭ 18-يىلىدا رەھمەتلەر تىلەپ ئەسلەيمىز. ئورنى
جەننەتلەردە بولغاي!

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ زۇرئىلى
The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

ئۇيغۇرلاردىن ئۆز دۆلىتىنى ئازاد قىلىش ئىرادىسى بولغانلار شۇ مەقسەتكە يېتىدۇ. بىز چوقۇم ئۆز تۇپرىقىمىزدا تەركىن ياشاپ، ئۆز ئۆيىمىزدە خاتىرجەم كۆز يۆمىمىز. بۇنىڭسىز ھاياتىمىزنىڭ قىممىتى بولمايدۇ. بىزنىڭ ئەركىنلىكىگە ئېرىشىشىمىز بىلەن دۇنيا تېخىمۇ ئازاد بولىدۇ، دۇنياغا تېخىمۇ گۈزەل نەرسىلەر قوشۇلىدۇ. بىزنىڭ بۈيۈك غەلبىمىز بىلەن دۇنيا تېخىمۇ سەلتەنەتلىك بولىدۇ. بىزنىڭ ئۆز مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن كۆرسەتكەن ھەر بىر تىرىشچانلىقىمىز دۇنياغا ۋە ئىنسانىيەتكە پايدىلىق ئىشلار سۈپىتىدە پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بايلىقىغا ئايلىنىدۇ.